Hüner Tuncer

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA

KAYNAK YAYINLARI

Doç. Dr. Hüner Tuncer

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Ocak 2008
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978-975-343-520-8

KAYNAK YAYINLARI: 507

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Doç. Dr. Hüner Tuncer

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA

O'na bağlı olan ve O'nun izinde yürüyen
Atatürkçü halkımıza...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 15

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN İLKELERİ 21

SAVAŞ VE DİPLOMASİ YAN YANA (1920-1922) 35
Ulusal Hükümet'in İmzaladığı İlk Barış Antlaşmaları 37
Türk-Sovyet İlişkileri ve Türk-Sovyet Antlaşması (16 Mart 1921) 42
Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) 46
Batılı Devletlerle İlişkiler 48
Londra Konferansı (27 Şubat 1921-12 Mart 1921) 49
Bekir Sami Bey'in İmzaladığı İkili Antlaşmalar 51
Türk-Fransız İtilafnamesi (Ankara Anlaşması) (20 Ekim 1921) 54
Türk-İtalyan İlişkileri 58
Türk-İngiliz İlişkileri 59
1922 yılının Siyasal Olayları 60
Mudanya Ateşkes Anlaşması (11 Ekim 1922) 64

"LOZAN DİPLOMASİSİ" (1923) 67

LOZAN'DA ÇÖZÜME KAVUŞTURULAN VE KAVUŞTURULAMAYAN SORUNLAR 81
Lozan Konferansı'nın Birinci Aşaması (21 Kasım 1922-4 Şubat 1923) 82
Lozan Konferansı'nın İkinci Aşaması (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923) 88

LOZAN ERTESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923-1930) 94
Türk-Yunan İlişkileri 96
Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu 100
Türk-Fransız İlişkileri 105
Türk-İtalyan İlişkileri 108
Türk-Sovyet İlişkileri 110
Türk-Amerikan İlişkileri 113

ATATÜRK TÜRKİYESİ'NİN ORTADOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ 118
Türk-Afgan İlişkileri 119
Türk-İran İlişkileri 120
Türk-Arap İlişkileri 121

1930'LARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI 124
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği (1932) 126

TÜRKİYE'NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ (1930-1938) 129
Türk-Sovyet İlişkileri 129
Türk-Fransız İlişkileri 134
Türk-İtalyan İlişkileri 134
Türk-Alman İlişkileri 138
Türk-İngiliz İlişkileri 140

BALKAN DEVLETLERİYLE İKİLİ İLİŞKİLER
(1930-1938) 144
Türk-Yunan İlişkileri 144
Türk-Romen İlişkileri 146
Türk-Yugoslav İlişkileri 147
Türk-Bulgar İlişkileri 148

BALKAN VE SÂDÂBAD PAKTLARI 149
Balkan Paktı (1934) 149
Sâdâbad Paktı (1937) 153

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ (1936) 158

HATAY SORUNU (1930-1938) 164

NYON KONFERANSI (1937) 171

CUMHURİYET DİPLOMASİSİ 175
İlk Diplomatik İlişkiler-İlk Temsilci Heyetleri 175
İlk İkamet Elçiliği (İlk Sürekli Büyükelçilik) 176
İlk "Diplomatik Mümessillikler" 178
Türkiye'deki İlk Yabancı Elçilikler 179
"Hariciye Vekâleti" Örgütü 180
İlk Hariciye Memurlarının Seçimi 181
Cumhuriyet Diplomasisinin Özellikleri 183
Atatürk Dönemi'nin Büyükelçileri 185

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN
DEĞERLENDİRİLMESİ 196

FOTOĞRAFLAR 201

KAYNAKÇA 233

YAŞAMÖYKÜSÜ 239

ÖNSÖZ

Onurlu bir dış politika! Atatürk'ün saptadığı ve uyguladığı bir dış politika! Batılılar tarafından "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulan genç ve "sağlıklı" Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikası!

Bu kitabı şu nedenle yazma gereksinimi duydum: Mucizevî bir dönem olarak nitelendirdiğim *Atatürk Dönemi'nin dış politikası*nı ve diplomasisini irdeleyerek, özellikle genç kuşaklara, tek başına ayakları üzerinde durabilen, onurla başını dimdik tutan yeni ve genç bir devletin dış politikasının nasıl uygulandığını gösterebilmek istedim.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla, savaş alanından sonra diplomasi alanında da, Türklerin gelişmiş Batı dünyası karşısında kazandığı büyük utkuyu anlatmak istedim. Dünya, Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni bir devleti tanımaya başlamıştı. Bu devlet, öteki devletlerle olan sorunlarını güç kullanarak değil, hukuk ve diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmaya çalışıyor ve faşizm ve komünizm gibi totaliter rejimlerin dünyaya egemen olduğu bir ortamda, demokrasi rejimine bağlılığını kanıtlıyordu.

Teokratik bir imparatorluktan modern, laik ve çağdaş bir devleti oluşturmayı amaçlayan Büyük Atatürk, birbiri ardına gerçekleştirdiği devrimlerle, dünyayı şaşkına çevirmekte ve herkesin gözleri önünde Türkiye, uluslararası toplulukta saygın yerini almaktaydı. Bir zamanlar düşman olarak karşılarına aldıkları Türkiye'nin dost-

luğunu kazanabilmek için, Batılı devletler aralarında adeta yarışa girmişlerdi.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikası, Osmanlı Devleti'nin dış politikasından tümüyle ayrı ilkeler üzerine oturtulmuş ve bu dış politikayı yürütecek olan diplomatlar da, "Osmanlı zihniyeti"ne sahip olmayan kişiler arasından yine bizzat Atatürk tarafından seçilmişti. Başka bir deyimle, *yeni Türk Devleti'nin diplomatları, Osmanlı diplomatları gibi Avrupa devlet adamlarının karşısına "boynu bükük" olarak çıkmayacak, onların her dediğine "evet" demeyecek ve onların her isteğine boyun eğmeyecekti.* Yeni Devlet'in dış politikası, ancak kendini öteki devlet diplomatlarıyla eşit statüde gören ve başkalarına hiçbir koşulda boyun eğmeyecek olan Türk diplomatları eliyle yürütülebilirdi. Bu, Atatürk'ün diplomasisinde öngördüğü en temel ilke olmuştu.

Cumhuriyet dönemi diplomatlarının seçiminde, bunların, kayıtsız şartsız bağımsız bir Türkiye'nin varlığını savunan ve bu uğurda köktenci önlemler almaktan korkmayan, dalkavukluk ve ikiyüzlülük bilmeyen, hakka güvenen ve hakkını korkusuzca savunabilen kişiler olmasına özellikle dikkat edilmişti. Cumhuriyet'in ilk diplomatları, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini yenilgiye uğratan büyük bir devletin temsilcileri olduklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmamış ve bunun verdiği gurur ve güvenle daha onurlu, daha cesur, daha başı dik ve daha atılgan davranabilmişlerdi.

Bu olağanüstü dönemin dış politikasını ve diplomasisini yazarken, yüzümde hep bir gülümseme, gözlerimde bir ışıltı ve yüreğimde de büyük bir sevgi ve minnet duygusu vardı. Bu sevgi ve minnet, Atatürk'e karşı duyduğum sevgi ve minnetti.

O büyük insana, tüm Türkler adına, bizlere tarihimizde böylesine güzel, böylesine anlamlı, böylesine onurlu bir zaman dilimini yaşattığı için, buradan sonsuz şükranlarımı sunmak istiyorum.

Atatürk'e büyük bir sevgiyle bağlı olan annem ve babam ve kendi adıma, O'na huzur içinde uyumasını diliyorum, çünkü benden son-

ra da, benim gibi O'nu sevenler ve O'nun ilke ve devrimlerine yürekten bağlı olanlar ülkemizde yetişecek ve O'nun adı, hiçbir zaman Türk ulusunun dilinden, belleğinden ve yüreğinden silinmeyecek!

Doç. Dr. Hüner Tuncer
Kasım 2007

GİRİŞ

Atatürk, *Nutuk*'ta, Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu şöyle betimlemekteydi:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu grup, Genel Savaş'ta yenilgiye uğramış, Osmanlı ordusu her yanda bozguna uğratılmış, koşulları ağır bir ateşkes imzalanmış, Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve fakir bir durumda... Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmış ve alınmakta. İtilâf Devletleri, ateşkes kurallarına uymaya gerek görmüyorlar. Birer bahaneyle İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî güçleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı subay ve memurları ve özel adamları faaliyette. Nihayet, 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin onayıyla, Yunan ordusu İzmir'e çıkartılıyor."[1]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ulusu, Mustafa Kemal'in liderliğinde, kendi kaderi için bir bağımsızlık savaşına girişmişti. Mustafa Kemal, bu savaştan İngiltere'yi sorumlu tutmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi üzerine, İngiltere, Türklere karşı hareketin bayraktarı olmuştu. İngilizler, Türk Bağımsızlık Savaşı'nı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sağla-

1 Ahmet Şükrü Esmer, "Türk Diplomasisi (1920-1955)", *Yeni Türkiye*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959, s.67-68.

mayı umdukları kazançları tehlikeye düşürecek nitelikte gördüklerinden, önlemeye ya da hiç olmazsa, etkisiz duruma getirmeye çalışıyorlardı. Bunun için de, öncelikle Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmayı istemişlerdi.[2]

Kurtuluş Savaşı'nın 1919-1920 tarihleri arasındaki ilk döneminde, Atatürk'ün başlıca amacı, Anadolu hareketinin siyasal ve askerî örgütlenmesini sağlamaktı. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum ve 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongreleri, hareketin siyasal yapısını oluşturmayı amaçlıyordu. Yeni Türk Devleti'nin sınırları, 1919 Eylül'ünde Sivas Kongresi'nde çizilmişti. Daha sonra İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin de onayladığı ve *"Misak-ı Millî"* ismini alan Sivas Kongresi kararları, "Yeni Türkiye"nin dış politikasının temellerini oluşturdu.

1920 yılının Türkiye açısından önemi, yeni Türkiye Devleti'nin, bu yılda tarih sahnesine çıkmış olmasıdır. 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa, "devlet kurucusu" olarak ortaya çıkmıştır. "Ulusal Kongreler" döneminden "Türkiye Büyük Millet Meclisi" dönemine geçilmiştir. Kuva-i Milliye, düzenli orduya dönüşmeye doğru gitmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin tek yasal hükümeti olduğunu ve ülkenin kaderini ele aldığını dünyaya ilan etmiştir.

İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı, 16 Mart 1920'de Müttefiklerin işgali üzerine etkinliklerine son verince,[3] *23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldı.* İşte, yeni Türk Devleti'nin temeli, bu işgal olayı üzerine atılmıştı. Bu dönemde, yeni devletin kadro ve kuruluşları oluşum halindeydi. *Dışişleri Bakanlığı* da, bu sırada kurulmaya çalışılmaktaydı.

Mustafa Kemal, İstanbul'daki Osmanlı yönetimine ve işgal güçlerine karşı savaşımına başlamıştı. 30 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yurdun kaderini eline aldı-

2 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, Sa. 15, Ankara, 1973, s.IX.

3 Müttefik Devletler, İstanbul'u resmen işgal ettikten sonra, Meclis-i Mebusan-ı kapattırmış ve ulusalcı tanınan milletvekillerini Malta'ya sürgüne göndermişti.

ğını, tutsak durumda olan İstanbul Hükümeti'nin kararlarının artık hiçbir yasal değeri olmayacağını, yalnızca Büyük Millet Meclisi temsilcilerinin ulus adına yükümlülük altına girebileceklerini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdi.[4]

Mustafa Kemal, özellikle ABD'yle ve Fransa'yla diyaloğa girmişti. Böylece, Avrupa'ya karşı ABD'den, İngiltere'ye karşı da Fransa'dan destek sağlayabilecekti. Öte yandan, Mustafa Kemal, yeni Sovyet rejimiyle de diyalog halindeydi. TBMM'nin açılışından birkaç gün sonra, Sovyet lideri Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihli bir mektup gönderen Mustafa Kemal, Batılı devletlere karşı ittifak önerisinde bulundu. Sovyet yönetiminin 2 Haziran 1920 tarihli cevabî mektubunda, ittifaktan hiç söz edilmemekle birlikte, yalnızca diplomatik ilişkilerin hemen kurulması öngörülmekte ve Türk mücadelesine duyulan yakınlık belirtilmekteydi.[5]

1920-1922 döneminde, askerî ve siyasal alanda büyük adımlar atılmıştı. Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı askerî zafer elde edilip, 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Barış Antlaşması yapılmış; güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış ve bu devletle 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi imzalanmıştı. İtalya, Anadolu'dan çekilmekteydi. Batı Cephesi'nde de, Ocak 1921'deki Birinci İnönü, Nisan 1921'deki İkinci İnönü ve Eylül 1921'deki Sakarya Zaferi'nden sonra, Anadolu'nun askerî gücü açıkça ortaya çıkmıştı. Nihayet, 9 Eylül 1922'deki Zafer'le, Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması tamamlanmış oluyordu. Bu zaferlerle birlikte, Anadolu'nun diplomatik durumu da güçleniyordu.

Anadolu askerî alanda başarılar elde ettikçe, Müttefik Devletler, barış koşullarını yumuşatmış; böylelikle, Türkiye'nin barış koşullarını, nihaî zaferleri belirlemişti. 1920-1922 döneminde, Anadolu Hareketi, büyük ölçüde yalnızlıktan kurtulmuştu.

4 Şimşir, *age*, Belge No. 23.
5 Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih, 1789-1960*, 3. baskı, SBF Yayınları, Ankara, No. 362. 1975, s.626-627.

Montrö'de 20 Temmuz 1936'da imzalanan *Boğazlar Sözleşmesi*'yle, Türkiye'nin Boğazlardaki tam egemenliği tanındı. Konferans'ın kapanış oturumunda, birbirinden farklı ülkelerin heyet başkanlarının, Türkiye'den ve onun izlediği politikadan övgüyle söz etmeleri, Atatürk'ümüzün izlemiş olduğu dış politikanın başarısının bir sonucuydu.[7]

Türkiye'nin Batı'yla kurduğu bu yakınlaşmanın yarattığı olumlu çerçeve içinde, *Hatay* sorunu da, 1937'den itibaren çözüm yoluna girmişti.

7 Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", yay. haz. Berna Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.13.

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN İLKELERİ

Atatürkçü dış politika, her şeyden önce, onurlu bir dış politikaydı. Büyük Atatürk, her alanda olduğu gibi, dış politika alanında da, yeni Türk Devleti'nin uygulayacağı temel ilkeleri bizzat saptamış ve bu politikanın, yine kendi yönergeleri doğrultusunda yürütülmesini sağlamıştı. Örneğin, 1922 yılında Ankara Hükümeti nezdine atanan ilk Sovyet Elçisi Aralov, anılarında, o zamanlar Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) olan Yusuf Kemal Bey'in uyguladığı dış politikaya daima Mustafa Kemal'in yön verdiğini yazmaktaydı.[1]

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, *Mustafa Kemal,* yalnızca yabancı devlet temsilcileriyle diplomatik görüşmeleri yürütecek temsilci heyetlerini seçmek ve onlara bu görüşmelerin yürütülmesine ilişkin yönergeleri vermekle kalmamış; aynı zamanda, *diplomat görevini üstlenerek, diplomatik görüşmeleri de kendisi yürütmüştü.* 1921 Haziran'ında Ankara Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelen Fransa Temsilcisi Franklin Bouillon ile görüşmelerde bulunan, bizzat Mustafa Kemal'in kendisi olmuştu. Aynı şekilde, Mustafa Kemal, Lozan Konferansı'na katılmamakla birlikte, oradaki görüşmeleri saati saatine izlemiş, gereken kararları almış ve Lozan heyetine sürekli yönergeler göndermişti.[2] Lozan Konferansı'nda, her ne kadar sonuç İsmet Paşa için diplomatik bir

1 S.İ. Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.179.

2 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938, s.89-94, 119.

zafer sayılmışsa da, gerek Ankara'da gerek Lozan'da, diplomatik ve siyasal strateji ve taktikleri perde arkasında hazırlayan ve uygulayan Mustafa Kemal Paşa olmuştu.[3]

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikası, Osmanlı Devleti'nin dış politikasından tümüyle ayrı ilkeler üzerine oturtulmuş ve bu dış politikayı yürütecek olan kişiler de, "Osmanlı zihniyeti"ne sahip olmayan kişiler arasından yine bizzat Atatürk tarafından seçilmişti. Başka bir deyimle, *yeni Türk Devleti'nin diplomatları, Osmanlı diplomatları gibi, Avrupa devlet adamlarının karşısına "boynu büküK" olarak çıkmayacak, onların her dediğine "evet" demeyecek ve onların her isteğine boyun eğmeyecekti.* Yeni Devlet'in dış politikası, ancak kendini öteki devlet diplomatlarıyla eşit statüde gören ve başkalarına hiçbir koşulda boyun eğmeyecek olan Türk diplomatları eliyle yürütülebilirdi. Bu, Atatürk'ün dış politikasında öngördüğü en temel ilke olmuştu.

İlk Cumhuriyet elçilerinin hemen hemen tümü, Atatürk'ün yakın arkadaşları ya da Millî Mücadele'yi yapan ve bu harekette payı olan kişilerdi.[4] Atatürk'ün elçi olarak seçtiği bu kişiler, Atatürkçü düşünceyi yürekten benimsemiş ve yeni bir Türkiye'yi yaratmayı amaç edinmiş, inançlı, yürekli ve bilgili insanlardı. Yeni Türk Devleti'nin bu ilk elçileri, Atatürk'ün görüş ve düşünceleri doğrultusunda, diplomasiyi yürütmekte ve ulusal davalarda son derece duyarlı davranmaktaydı. Atatürk dönemi elçilerinin, resmî temaslarının dışında, Cumhurbaşkanı ile doğrudan, özel temaslarının bulunması da, bu dönemin diplomasisinin bir başka özelliğini oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet dönemi diplomatlarının seçiminde, bunların, kayıtsız şartsız bağımsız bir Türkiye'nin varlığını savunan ve bu uğurda

3 Metin Tamkoç, "Savaşçı Diplomat İsmet İnönü", *Dış Politika*, c.3, sayı 4 (Aralık 1973), s.14-15.

4 1920-1968 yılları arasında görev yapmış Cumhuriyet dönemi elçilerinin isim ve görev süreleri için bkz. *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, haz. Hâmid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s.823-950.

köktenci önlemler almaktan korkmayan, *dalkavukluk ve ikiyüzlülük bilmeyen,* hakka güvenen ve *hakkını korkusuzca savunabilen* kişiler olmasına özellikle dikkat edilmişti.[5] Cumhuriyet'in ilk diplomatları, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini yenilgiye uğratan büyük bir devletin temsilcileri olduklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmamış ve bunun verdiği gurur ve güvenle daha onurlu, daha cesur, daha başı dik ve daha atılgan davranabilmişlerdi.[6]

Atatürk'ün temel dış politika ilkelerini şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

Atatürk'ün dış politika ilkeleri, O'nun dünya görüşüyle tam bir uyumluluk gösterir. Bu dünya görüşünü şöyle özetleyebiliriz: 1. Tam bağımsızlık, 2. Ulus egemenliği, 3. Kökten çağdaşlaşma.[7]

1) Gerçekçilik: Atatürk'ün dış politikasının temel niteliği, gerçekçiliği, yani hedef saptamasındaki ustalığıydı. Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Millî'de ifadesini bulan hedefler, gerçekçi biçimde saptanmıştı. Atatürk'ün, Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık hareketlerine iltifat etmeyişi, gerçekçiliğinin doğal sonucuydu.

Atatürk, Misak-ı Millî'de belirlenen hedeflerini gerçekleştirinceye değin savaştı ve bu gerçekçi çerçeveden ne bir santim fazlasını istedi ne de bir santim azına razı oldu.

Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da gerçekçi çizgisini sürdürdü. Örneğin, Türkiye'nin, 1926 yılında Musul sorunu nedeniyle savaşa gitmeyip İngiltere'yle anlaşmasında bu etken rol oynadı.

Gerçekçi bir dış politika, maceracılıktan uzak bir dış politikaydı. Atatürk, bu dış politika anlayışını şu sözleriyle dile getirmişti:

5 M. Cemil, *Lozan*, c.2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s.6.

6 Örneğin, yeni Türk Devleti'nin Sovyetler Birliği nezdindeki ilk büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy'un, anılarında, sık sık kendisinin "büyük bir milletin mümessili" olduğu görüşüne yer verdiği görülür. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955, s.340.

7 Sadi Irmak, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.1085.

"Sınırlarımızı ve olanaklarımızı bilelim!" Yeni Türk Devleti, gücünün ve olanaklarının bilincinde olarak, dış politikasını saptamalıydı. Ayrıca, diğer devletlerin de güçlerinin bilincinde olmalıydı. Bu "gerçekçilik"te, "ödün vermek" ya da "sindirilmek" söz konusu değildi. Bu "gerçekçi" yaklaşım doğrultusunda, hangi koşullarda olursa olsun, herhangi bir baskıcı güce karşı direnişte bulunulacaktı.

2) Taktikte Ustalık: Atatürk, karşılaştığı sorunların hepsine birden el atmayıp, bunları öncelik sırasına koymasını çok iyi biliyordu. Atatürk'ün, yeni Türkiye için zihninde oluşturduğu yapıyı adım adım gerçekleştirmesi de, taktikteki ustalığının göstergesiydi. Koşulların olgunlaşmasını beklemeden ve ulusun desteğini sağlamadan, köklü yapı değişikliğine birdenbire girişilmesi, başarı şansını azaltabilirdi. *Atatürk, neyi ne zaman yapacağını çok iyi planlamak suretiyle, devrimlerini başarıya götürmüştür.*

3) Diyaloğa Açık Olmak: Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele ederken dahi düşmanla diyalog kapısını aralık bırakmıştı. Atatürk, başarılı diplomasinin temel özelliği olarak, kişisel temasların yararına inanmış ve öteki ülkelerin devlet başkanlarıyla kuracağı temasların, ülkeler arasındaki dostluğu perçinleyeceği düşüncesiyle hareket etmişti.

Atatürk, düşmanlık ilişkisinde aşırılıktan kaçındığı gibi, dostluklara gereğinden fazla bel bağlamamak gerektiğini de biliyordu.[8] Örneğin, Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle kurulan dostluğun pürüzlerle dolu olduğunu çok iyi görmüş; bu nedenle de, bu ilişkiyi, karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği çerçevesinden öteye taşırmamaya özen göstermişti.

Atatürk, iki savaş arası dönemin zıt rejimlerini barındıran uluslararası yapıda, rejim farkı gözetmeksizin dostluklar kurmak suretiyle, çağdaş diplomasinin başka bir başarı koşulunu daha yerine getirmiş oluyordu.

8 Uluslararası ilişkilerin temel kurallarından biri, ülkeler arasında dostluk ya da düşmanlık ilişkilerinin yerine, karşılıklı çıkar ilişkilerinin var olduğudur.

4) Dünü, Bugünü ve Yarını Başarılı Kavrayış: Atatürk, dünü çok iyi bildiği için, bugünü ustalıkla kavrayabiliyor; böylece, yarını da ustalıklı biçimde önceden tahmin edebiliyordu. Tarih bilgisinin diplomaside önemli yerini bilen Atatürk, tarih alanında çok okuyor ve tarihten gerekli dersleri çıkartabiliyordu.

Yarını görebilmekte usta olan Atatürk'ümüz, 1932 yılında, yani İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yedi yıl kadar önce, ABD'li General Mac Arthur ile yaptığı bir görüşmede, Savaş'a ilişkin şu öngörüsünü dile getirmişti: "Versay Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'na neden olmuş olan öğelerden hiçbirini ortadan kaldıramadığı gibi, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Böylece, bugün içinde yaşadığımız barış dönemi, yalnızca mütarekeden ibaret kalmıştır. *Bence, dün olduğu gibi, yarın da Avrupa'nın kaderi, Almanya'nın alacağı tutuma bağlı bulunacaktır.* Fevkalâde bir dinamizme sahip olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli ulus, üstelik ulusal ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasal bir akıma kendisini kaptırdı mı, er ya da geç Versay Antlaşması'nın tasfiyesi yoluna başvuracaktır." Atatürk, Almanya'nın 1940-1946 arasında bir savaşı başlatacağını; ABD'nin bu savaşın içine çekileceğini; Almanya'nın büyük ölçüde tahrip olacağını; savaşın başlıca galibinin Sovyetler Birliği olacağını ve ABD ile SB'nin, Savaş'tan sonra dünyanın en büyük iki gücünü oluşturacağını sözlerine eklemişti.

İki büyük asker arasındaki görüş alışverişi tamamlandığı zaman, Atatürk, gülerek Mac Arthur'a şunları söylemişti: "Görüşlerimizde tam birlik var. Ancak, temenni edelim ki, durumu biz yanlış görelim ve dünyanın kaderini ellerinde tutan devlet adamları haklı çıksınlar." Ancak, ileriyi büyük bir ustalıkla görebilme yeteneğine sahip olan Atatürk, geçmişte birçok kez olduğu gibi, geleceğe yönelik saptamalarında da bir kez daha haklı çıkmıştı.

5) Güvenilirlik: Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında, Misak-ı Millî'de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyle-

yip, uygulamada da bunu doğrulayınca, güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirebilmişti. 1930'ların ortalarında dünyada kaba kuvvete başvurmanın yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk, bu yola başvurmadan ülkesinin haklı isteklerini dile getirirken, herkesçe bilinen güvenilirliğinden dolayı anlayış ve destek toplayabilmişti.

6) Tam Bağımsızlık: Türk Devleti, öteki devletlerle olan ilişkilerinde tam bağımsızlığını hiçbir zaman yitirmemeliydi. Atatürk'e göre, "tam bağımsızlık" siyasal, ekonomik, malî, yasal, askerî ve kültürel bağımsızlık demekti. Eğer bu alanlardan herhangi birinde bağımsızlık söz konusu değilse, o zaman devlet tam bağımsız sayılamazdı.

7) Barışçı Dış Politika: Atatürk, Nisan 1920'de, şöyle diyordu: "Dış politikanın, iç örgütle uyum içinde olması gerekir."[9] Atatürk, "bir toplumun iç örgütü ne denli güçlü ve sağlam olursa, dış politikası da o ölçüde güçlü ve sağlam olur" demekteydi. Uluslararası politikanın temel ilkelerinden biri olan, "dış politika, iç politikanın uzantısıdır" ilkesini, Büyük Atatürk, bu ilkenin ortaya atılmasından hemen hemen otuz yıl önce nasıl bilip de söyleyebilmişti?.. İşte, bu büyük insanın dehasını kanıtlayan bir başka örnek daha!

"Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, Atatürk'ün barışçı dış politikasının en anlamlı göstergesiydi. *"Atatürk'ün dış politikası"* denilince, ilk akla gelen, kuşkusuz *"yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesidir. "Yurtta sulh", insanın huzur ve güven içinde, insan kişiliğine yakışır biçimde yaşamasını ifade eder. "Yurtta sulh", devlete, vatandaşını huzur ve güven içinde yaşatabilmeyi sağlayabilmesi için, yükümlülükler yükler. "Cihanda sulh" ise, uluslararası ilişkilerde güce ve güç tehdidine başvurmamayı, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesini öngörür. "Cihanda sulh", bütün ulusları barış içinde, refaha, mutluluğa ve daha ileri uygarlık çağına yö-

9 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1991, s.171.

neltmeyi ifade eder. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin temelinde yatan, insan sevgisi ve insanlık anlayışıdır.

Atatürk, "Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnızca insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız" derken, eşsiz bir insan sevgisinden ve insan saygısından söz etmiştir.[10]

Mustafa Kemal'in, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının ertesinde, TBMM'de 19 Eylül 1921 günü söylemiş olduğu şu sözleri, O'nun savaşta dahi ne denli barıştan yana olduğunu göstermektedir:

> "Efendiler! *Bütün cihanın bilmesi lâzımdır ki, Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk Hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez.* Her medenî millet ve hükümet gibi, varlığının, hürriyet ve istiklâlinin tanınması talebinde katiyen (kesinlikle) musirdir (diretir). Ve bütün davası da bundan ibarettir. Biz cenkçi (savaşçı) değiliz. Sulhperveriz (barıştan yanayız). Ve bir an evvel sulhun teessünü (yerleşmesini) görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz."[11]

Atatürk, 1 Kasım 1929'da da, TBMM'ni açış konuşmasında iç ve dış barış konusuna ilişkin olarak şunları söylemişti:

> *"Hariciyede (dış politikada) dürüst ve açık siyasetimiz, bilhassa sulh fikrine müstenittir (dayanır).* Beynelmilel (uluslararası) herhangi bir meselemizi sulh vasıtalarıyla halletmeyi (çözüme kavuşturmayı) aramak, bizim menfaat (çıkarımıza) ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet (güvenlik) prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet (önem) veriyoruz. Beynelmilel sulh havasının mahfuziyeti (korunması) için,

10 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. baskı, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.322.

11 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)*, c.I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları No. 1, İstanbul, 1945, s.180-181.

Türkiye Cumhuriyeti, iktidarı dahilinde (gücü yettiğince) herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır."[12]

Atatürk'ün görüşüne göre, dünyada barış olmayınca, istesek de, tek başımıza dış barışımızı kesin bir güvenlik altında bulunduramayız. Yine O'nun görüşleri çerçevesinde, içeride barışımızı korumak için, özgürlük ve haklarda eşitlik koşulları içinde uyumlu bir işbirliği yapılması doğal olduğu gibi; barışı kurmak ve korumak için de, bizim gibi barışı isteyenlerle, yani özgürlükleri ve bağımsızlıkları esasında işbirliği yanlısı olanlarla gücümüzün yettiği kadar işbirliği yapmalıyız.[13]

Atatürk'ün, savaş ve barışa ilişkin söylemiş olduğu şu sözler, dünya tarihine geçmiştir:

> *"Eğer bir ulusun yaşamı tehlikede değilse, o zaman savaş bir cinayet olur.* Savaşın yapılabilmesi için, yaşamsal ve önlenemez bir durumun söz konusu olması gerekir." Atatürk, Kasım 1931'de şöyle demekteydi: "Amacı Türkiye'nin güvenliği olan ve hiçbir ulusa karşı olmayan bir barış yolunu izlemek, bizim her zaman ilkemiz olacaktır."[14]

Türk Devleti, bölgesindeki barışı koruma yükümlülüğü altındaydı. Bu düşünceden hareketle, dünya barışını korumayı amaçlayan bir dış politika izlemeliydi. Atatürk, 1935 Haziran'ında ABD'li gazeteci Baker'a şunları söylemişti:

> "Eğer sürekli barış isteniyorsa, halkların durumunu iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir."[15]

12 *Age*, s.347.
13 Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s.9.
14 Karal, *age*, s.177.
15 İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", *Atatürkçü Düşünce*, s.1081.

8) Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi: Atatürk'ün görüşüne göre, Türkiye, öncelikle kendi gücüne dayanacaktı. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerinden birinin, kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi saptayarak, aynı yanlışlığa sürüklenmemeye özen göstermişti.

Atatürk, şöyle demekteydi:

> "Dünyada denge diye bir şey vardır. Biz onun dışında değiliz. Doğu'da büyük bir devletle ya da Batı'da birkaç devletle ilişki kurarak, anlaşmalar, bağlaşmalar yaparak, denge alanında yerimizi saptamak düşüncesi akla gelebilir. Ne Doğu'ya ne Batı'ya önem vermeyerek, yalnız kendi varlığımıza dayanmakla yetinilebilir mi sorusu da akla gelmiyor değil. Doğrusu, şu anda güvenilebilir politika, yalnız kendi varlığımıza dayanmaktır. Başkalarına güvenle gönül bağlayamayız. Ancak, bu demek değildir ki, yarın meydana gelecek gelişmeler karşısında, herhangi bir tarafa daha çok yaklaşmak olanaksızdır ve yerinde değildir."[16]

Türkiye'nin barış içinde yaşayabilmesi için, güçlü olması gerekiyordu ve bunun için de, öteki ülkelerle işbirliği içinde olmalı ve bölgesindeki devletlerle ittifaklar kurmalıydı. Türkiye, Balkan devletleriyle 1934'te *Balkan Paktı*'nın, doğusundaki devletlerle de 1937 yılında *Sâdâbad Paktı*'nın kurulmasında öncülük etmişti. Türkiye, ancak bu yolla kendi güvenliğini sağlayabilecekti.[17]

Atatürk, büyük devletlerle ittifaklardan uzak kalmak istiyordu, çünkü büyük bir devletle ittifak durumunda, iki müttefik devlet arasındaki ilişkiler, kolaylıkla "koruyucu devlet" ve "koruma altındaki devlet" ilişkilerine dönüşebilirdi ve bu ittifakların karşılığı, çoğunlukla güçsüz ulusların sırtından çıkarılırdı.

16 Karal, *age*, s.171-172.

17 Biri, Türkiye'nin içinde yer aldığı bölgenin batısındaki; diğeri de, doğusundaki ülkelerle yapılan antlaşmaların amacı, bölge dışından gelen emperyalist tehditlere bölge ülkelerinin işbirliği yaparak, birbirinden güç alarak, birlikte direnmeleriydi.

9) Aktif Bir Dış Politika: Atatürk, güçlü ve dinamik kişiliğinin sonucu olarak, aktif bir dış politika izlemişti. Atatürk, aynı zamanda, öteki ülkelerin sorunlarıyla da yakından ilgileniyordu. *Türkiye, 1930'larda Avrupa'daki gelişmelere ilişkin olarak, düşüncelerine değer verilen bir ülke konumundaydı.*

Atatürk, bölgesinde ve uluslararası alanda işbirliğine katılmayı, aktif dış politikasının gereği olarak uygulamıştı.

10) Ulusalcılık-İnsaniyetçilik: Atatürk, yeni Türkiye'ye ulusal bir yapı kazandırmaya çalışmış; ancak, "ulusalcılık" düşüncesini hiçbir biçimde aşırılığa götürmemişti. Atatürk, dünya toplumunu tek bir aile gibi görüp, herhangi bir ülkenin sorunlarının, bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiği inancıyla hareket etmişti.

Atatürk, bir ziyaret için Ankara'da bulunan Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'ya da 17 Mart 1937'de şunları söylemişti:

> "Bugün bütün dünya ulusları, aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmaktadırlar. Bu nedenle, *insan, bireyi olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya uluslarının rahatını ve refahını düşünmeli ve kendi ulusunun mutluluğuna değer verdiği ölçüde, bütün ulusların mutluluğu için hizmette bulunmaya elinden geldiğince çalışmalıdır.* Çünkü dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi rahatını ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya ulusları arasında dirlik, açıklık ve iyi geçim olmazsa; bir ulus, kendisi için ne yaparsa yapsın, dirlikten yoksun kalır. En uzakta varsaydığımız bir olayın, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için, insanlığın hepsini bir vücut ve her ulusu bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir."[18]

18 Karal, *age*, s.181.

11) Çağdaşlık: Yeni Türk Devleti, çağdaş uygarlık düzeyine erişmeli ve hatta onun ötesine geçmeliydi. Çağdaş uygarlığı hangi devletler temsil etmekteyse, Türkiye, o devletlerle yakın işbirliği içinde olmalıydı.

Çağdaşlaşma, bir Batı taklitçiliği ya da Avrupa'ya benzeme özentisi değildi. Bu, yüzyıllarca bağımsız yaşamış, köklü devlet geleneği olan bir ulusun, değişen dünyada lâyık olduğu yeri alması ve bu yeri koruması davasıydı. Atatürk, çağdaş uygarlığı şöyle tanımlamaktaydı: "Çağdaş uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki, ona kayıtsız olanları yakar, mahveder. Ülkeler çeşitli, ancak uygarlık birdir ve bir ulusun gelişmesi için de, bu tek uygarlığa katılması gerekir."

Atatürk, şöyle demekteydi: "Biz, Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz."[19] Büyük Önder, "Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meş'ale müspet ilimdir" talimatıyla, Türk ulusuna çağdaşlaşma yolunu göstermiştir.[20]

12) Akılcılık: Atatürk'ün dış politikası, ideolojik dogmalar ve ön yargılar yerine, akla ve bilime dayanıyordu. Bu nedenledir ki, Atatürkçü dış politika, uluslararası ilişkilerde uzun süreli dostluklara ve düşmanlıklara sahip olma yerine, *karşılıklı yarar sağlama* ilkesini temel almıştı. Örneğin, Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında ve ertesinde, Türkiye, Çarlık Rusyası'nın yerine kurulan yeni Sovyet Devleti'yle iyi ilişkiler kurmuş ve böylelikle, Batılı devletler karşısındaki konumunu güçlendirmişti.

13) Eşitlik: Atatürk'ün dış politikada titizlikle savunmuş olduğu bir ilke de, eşitlik ilkesi, yani Türkiye ile başka egemen devletler arasında yasal açıdan mutlak eşitliğin var olmasıydı. Osmanlı İm-

19 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959, s.176.
20 Kocatürk, *age*, s.177.

paratorluğu'nun gerileme döneminde, Avrupalı devletler kapitülasyonlara dayanarak, Osmanlı vatandaşlarının sahip olmadıkları haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmıştı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu, yarısömürge konumuna indirgenmişti.

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında, egemenliği ve eşitliği dış politikamızın temel hükümleri saymıştı. Misak-ı Millî'nin ana maddelerinden biri de, egemenlik ve eşitlikti. Atatürk, tüm yaşamı boyunca büyük devletlere, her ne biçimde olursa olsun, bir hak ve ayrıcalık tanınmasının şiddetle karşısında durmuştu.[21]

14) Atatürk'ün dış politikası, sömürgeciliğe karşıydı[22] *ve uluslararası hukuka saygılı olmaktan yanaydı.* Türkiye'nin, Lozan'dan sonra, Batılı devletlerle henüz çözüme kavuşturulamamış olan sorunlarını, güç kullanmak yoluyla değil de, uluslararası hukuka başvurarak ve görüşmeler yoluyla çözme iradesi, uluslararası toplulukta ona büyük saygınlık kazandırmıştı.

***

Büyük Atatürk, yeni Türkiye Devleti'nin dış politikasını şöyle tanımlamıştı: "Ulusal politika" demek, ulusal sınırlarımız içerisinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak, ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve refahına çalışmak ve yabancı ideolojilerden (komünizm, Panislamizm, Panturanizm gibi) uzak kalmaktı. O'nun görüşüne göre, gerçekleştirilmesi gereken tek amaç, barış içinde Türkiye'nin refahını ve mutluluğunu sağlayacak ulusal yolu bulmak, başkalarına zarar verecek davranışlardan kaçınarak, çağdaş dünyanın dostluğunu ve güvenini kazanmaktı.

21 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.38.

22 Atatürk, 1933 yılında şöyle demişti: "Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olup, yerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır."

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında başarılı olmasının altında yatan çok önemli bir neden, dış politika hedeflerinin, Atatürk tarafından gerçekçi ve dar bir biçimde belirlenmiş olmasıydı. Oysa, kendisinden çok güçlü devletlere karşı Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış bir ulusun lideri olarak, Atatürk, döneminin diğer liderleri gibi (örneğin, Hitler ve Mussolini), genişlemeci ya da yayılmacı bir dış politika izleyebilirdi. Ancak, Atatürk böyle yapmamış; Türk devletinin olanaklarının ve gücünün bilincinde olarak, gerçekleştirilmesi daha akla yatkın olan hedefleri benimsemişti. İşte, Atatürk'ün büyüklüğü burada yatmaktadır! Yoksa, O da, Hitler ve Mussolini gibi, askerî alanda kazanmış olduğu büyük zaferin etkisi altında kalarak, ulusunu sonu gelmeyecek olan maceralara sürükleyebilirdi. Ancak, o *Büyük İnsan,* böyle yapmamış ve *benimsediği akılcı ve gerçekçi dış politika sayesinde, ülkesini döneminin en itibarlı ve saygıdeğer devletleri arasına sokmayı başarmıştı.*

İki Dünya Savaşı arası dönemde, Almanya ile İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikalar izlediği bir dönemde, Türkiye'nin barışçı bir dış politika izleme isteği, dünya kamuoyu tarafından da takdirle karşılanmıştı. Türkiye, bir yandan, barışçı bir dış politika izlerken; öte yandan da, hiçbir koşulda bağımsızlığından ve toprak bütünlüğünden ödün vermeyeceğini tüm dünya devletlerine göstermişti.

Saldırgan olmayan dış politikasıyla, *Türkiye, Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da, barışçı bir ortamın gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştı.* Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti Örgütü'nün üyesi olmasından sonra, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olarak görülmeye başlanmıştı. Böylelikle, Batılılarca "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin yerini; Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, "Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun Sağlıklı Adamı" almıştı.

Atatürk'ün dış politikada ön yargıları yoktu. O, değişen uluslararası durumu göz önüne alarak, barışçı Türkiye'nin çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapmıştı. Atatürk, 1921-1935 döneminde, Sovyet-

ler Birliği ile dayanışma içinde kalmış; 1936'dan sonra İngiltere ile yakınlaşma sağlayıp, Türk dış politikasında Sovyet etkisini dengelemiş; İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken de, Mihver Devletleri'ne karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak hazırlığına girişilmesini onaylamıştı.

Atatürk, yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretlerine büyük özen gösterirdi. 1928 Mayıs'ında Afgan Kralı Amenullah Han, 1931 Temmuz'unda Irak Kralı Faysal, Ekim'de Yugoslavya Kralı Alexander, 1934 Haziran'ında İran Şahı Rıza, 1936 Eylül'ünde İngiltere Kralı VIII. Edward, 1937 Haziran'ında Ürdün Kralı Abdullah ve 1938 Haziran'ında Romanya Kralı Karol gibi devlet başkanlarının yanı sıra; Yunanistan Başbakanı Venizelos (1930 ve 1933'te), daha sonra Metaksas ile öteki Balkan devletlerinin başbakanları ve dışişleri bakanları, Fransa eski Başbakanlarından Herriot ve İsveç Veliahdı da, Türkiye'ye, görüşmeler yapmak ya da Atatürk'ü tanımak üzere gelmişlerdi. Bu devlet adamlarının olumlu izlenimleri ve yabancı basında çıkan haberler, Türkiye'nin uluslararası topluluk nezdindeki itibarını çok yükseltmişti.

SAVAŞ VE DİPLOMASİ YAN YANA (1920-1922)

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başında, öncelikle, Türkiye'nin gelecekteki coğrafî ve siyasal varlığının temelinin ne olacağının belirtilmesi ve bunun, kesin bir ulusal program ve hedef olarak, içeride ve dışarıda açıkça ilan edilmesi gerekiyordu. İşte, *"Misak-ı Millî"* böyle bir belgeydi. Bu belgenin ana ilkesi, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlikti. Yeni Türkiye, özyurdu olarak dünyaya tanıttığı topraklar üzerinde, egemen ve onurlu bir ulus olarak yaşamaktan başka bir şey istemiyordu.

Misak-ı Millî'nin dış politikaya ilişkin hükümleri, özet olarak şöyleydi:

1) 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi'nde saptanan sınır çizgisinin içinde ve dışında kalan "Osmanlı-İslam" çoğunluğunun yerleşik olduğu yerler, ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır;[1] bu çizginin dışında kalan ve Ateşkes'in akdi sırasında düşman ordularının işgali altında bulunan Arap çoğunluğunun yerleşik olduğu yerlerin kaderi, bu ülkeler halkının serbest oyu ile belirlenecektir. 2) Daha önce halkın serbest oyu ile anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan Kars, Ardahan ve Batum için, gerekirse yeniden serbest oya başvurulması kabul edilebilir. 3) Batı Trakya'nın yasal statüsü de, bu böl-

1 *30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi'nde saptanan sınır çizgisinin "dışında kalan" kaydından ne anlaşılmalıdır?* Misak-ı Millî metninde yer alan "haricinde" kelimesinden Kerkük'ün anlaşılması gerektiği ileri sürülebilir. Kerkük, 31 Ekim'de Ateşkes'in uygulamaya konduğu sırada, İngiliz kuvvetlerinin eline geçmiş yerler arasında gösterilmektedir. Bkz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, der., *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.74.

ge halkının serbest oyu ile saptanmalıdır. 4) Hükümet ve Hilafet'in merkezi olan İstanbul kenti ile Marmara Denizi, her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır; bu esas saklı kalmak koşuluyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının yabancıların ticaret ve gidişgelişlerine açılması konusunda, bütün ilgili devletlerle birlikte verilecek karar geçerli sayılacaktır. 5) Müttefik Devletlerle düşmanlar arasında yapılan antlaşmalar gereğince, azınlıkların hakları, civar ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanması koşuluyla, tarafımızdan korunacaktır. 6) Ulusal ve ekonomik gelişmemizin gerçekleşebilmesi ve işlerimizin daha modern bir biçimde yönetilebilmesi için, her devlet gibi, bizim de gelişmemizde bağımsızlığa ve tam bir serbestliğe sahip olmamız, yaşamımız ve varlığımızı sürdürebilmemiz için gereklidir. Bu nedenle, siyasal, adlî, malî ve diğer konularda gelişmemize engel olabilecek koşullara karşıyız. Boğazlara ilişkin sorunlarımızın çözümü de, bu ilkelere aykırı olmayacaktır.[2]

Mustafa Kemal, dış politikamızın temeli olan Misak-ı Millî ilkelerinden ordumuzun zaferden zafere koştuğu günlerde bile ayrılmayı düşünmemişti. Bu kararlılık, yabancı devletlere güven vermiş ve dış ülkelerdeki itibarımızı yüceltmişti.

Mustafa Kemal, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı ertesinde ülkemize gönderdiği General Harbord'a şunları söylemişti:[3]

> "Biz bin yıllık geçmişi olan, kabiliyet ve kudretini Avrupa, Asya ve Afrika'da göstermiş bir milletiz. Son yüz yıl içinde Avrupa devletlerinin entrika ve müdahaleleri, kapitülasyonlar, hükümetin aczi, bizi bugünkü halimize düşürmüştür. Eğer yurdumuz yabancı entrikasından kurtulur ve işlerini ulusal is-

2 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.8-9.

3 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD Başkanı Wilson'a, ülkemizin bir bölümü üzerinde vasilik etmesi önerilmişti. Wilson, bu hususta bir karar vermezden önce, General Harbord'u, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya gönderdi.

teklere saygı gösteren bir hükümete bırakabilirse, bütün dünya için memnunluk kaynağı olan bir duruma gelir."[4]

Ve Mustafa Kemal sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"İngiltere, Hindistan ve Mısır'daki tecrübelerine dayanarak, Türk Ulusu'nu bir sürü durumuna sokmak istiyor, aydınları hapse atıyor, yurdu parçalıyor, *Kürtleri bizden ayırmak istiyor.* Ferit Paşa, ajanlarla Anadolu'da kargaşalık çıkartıldığını; onun suç ortağı olan İngilizler de, Hıristiyanların öldürüldüklerini ya da öldürüleceklerini yayıyorlar."[5]

Ulusal Hükümet'in İmzaladığı İlk Barış Antlaşmaları

Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin, biri askerî diğeri siyasî olmak üzere, iki yönü vardır. Bu hareketi hazırlayanlar, bir yandan, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmaya çalışırken;[6] öte yandan da, yeni Türk Devleti'nin siyasal ilişkilerini düzenlemekle uğraşmışlardır. Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin askerî cepheleri, batıda Yunanlılara, güneyde Fransızlara ve doğuda Ermenilere karşı oluşturulmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Başkanı olan Mustafa Kemal, iç ve dış düşmanlarla savaşmanın yanı sıra, Ulusal Kurtuluş'un diplomatik cephesine de büyük önem veriyordu.

Burada, Ulusal Hükümet'in yabancı bir devletle imzalamış olduğu ilk antlaşmadan söz etmeden önce, kısaca, Kafkaslar'daki duruma bir göz atalım. Sovyet Devrimi'nden sonra, Kafkasya, Rusya'dan ayrılmış ve burada, Mayıs 1918'de, üç ülke bağımsızlığını ilan etmişti: Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan. Mondros Ateşkesi'nden son-

5 *Age* s.24.

6 Mustafa Kemal'in önderliği altındaki Ulusal Kurtuluş Hareketi, bir yandan da, kendisine karşı gelen Osmanlı Hükümeti ile büyük bir savaşım içerisindeydi. Ancak, 16 Ekim 1920 günü Damat Ferit Paşa'nın kesin olarak devrilmesi, Padişah Hükümeti'nin Kemalist hareketi bastırma politikasının da iflası olmuştu.

ra, İngilizler, Kafkasya'yı işgal etmişler ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi kesmişlerdi. İngilizler, önce 28 Ağustos 1919'da, Batum'un dışında bütün Kafkasya'yı; sonra da, 7 Temmuz 1920'de, Batum'u terk ettiler. 27-28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Bolşevik rejimi iktidara geçmişti. Bakû'ya yerleşen Bolşevikler, Kafkasya'nın öteki bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başladı. Mayıs-Haziran 1920 tarihlerinde, Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nde Bolşevik ayaklanmaları oldu. Gürcistan'da da, Menşevik bir hükümet iktidardaydı.[7] Gürcistan ile Ermenistan bağımsız birer devlet olmakla birlikte, Sovyetler Birliği, bu devletleri ele geçirmek niyetindeydi.

Haziran 1920'de *Ermeniler,* Kafkasya'daki Türk azınlıklarına karşı zulme başlamış ve Müttefiklerin kendilerine terk ettikleri kuzeydoğu Anadolu'yu işgal girişimlerinde bulunmuşlardı. Türk kuvvetleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'yı boşaltırken, birçok yerde bölgesel Türk hükümetleri kurmuşlardı. Ermeniler, Haziran 1920'de giriştikleri saldırıda, bu bölgesel hükümetlerin bulunduğu yerlerden biri olan Oltu'yu işgal etmişler ve birçok yerde kaçamayan Türklere karşı katliam düzenlemişlerdi. Bu durumu, 7 Temmuz'da Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanlığı protesto etmiş ve Ermenilere ultimatom vermişse de, o sırada askerî harekete geçmek doğru görülmemişti, çünkü İngiliz Hükümeti, Kafkasya'daki bütün kıtalarını geri çekmeye karar vermişti. Böyle bir zamanda gerçekleştirilecek bir Türk-Ermeni savaşı, İngiliz askerlerinin hem Kafkasya'da kalmasını hem de Ermenilere fiilî İngiliz yardımının sağlanmasını gerektirebilirdi.[8] İşte bu konuya ilişkin olarak Atatürk, *Söylev*'de şunları söylemişti:

7 1898'de Rusya'da kurulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi, sonraları Bolşevik ve Menşevik olmak üzere, ikiye ayrılmıştı. Bolşeviklerle Menşeviklerin ayrıldıkları noktalar, daha çok partinin örgütlenme biçimiydi. Bolşevikler, küçük ve devrimci bir elitin denetiminde bir parti kurma düşüncesindeyken; Menşevikler, daha geniş ve katılmaya açık bir örgüt kurmak istiyorlardı. Ancak, her iki grup da, içerden ve dışardan Rusya'da Marksist akımın güçlenmesi için, yoğun etkinliklerde bulunuyordu. Bolşeviklerin lideri Lenin, Menşeviklerin lideri ise Troçki'ydi.

8 Bayur, *age*, s.65.

"Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bu yana, Ermeniler, gerek Ermenistan içinde gerek sınıra yakın yerlerde, Türkleri toptan öldürmekten hiç vazgeçmiyorlardı. 1920 yılı sonbaharında Ermenilerin yaptığı kötülükler, dayanılmaz bir kerteye geldi. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920'de, Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziran'ında Ermeniler, Oltu'da kurulan yöresel Türk Hükümeti üzerine yürüyerek, bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığı'mızca Ermenilere, 7 Temmuz 1920'de kesin süreli bir nota verildi. Ermeniler, saldırıdan vazgeçmediler. Sonunda, seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra, Kötek, Bardız bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı.

"Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardız cephesinde baskın biçimde yaptıkları genel bir saldırı ile başarı sağladılar. Baylar, Doğu Cephesi'nin bu can sıkıcı bilgileri veren raporunu okurken, Celâleddin Arif Bey'in, Ermeni saldırısının yapıldığı gün olan 24 Eylül'de yazdığı kesin öneriyi de alıyordum. Ermeniler geri atıldılar. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri yürüyüşe geçti."[9]

Ata'mız, ordumuzun, 30 Eylül 1920'de Sarıkamış ile Göle'yi, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım'da da, Gümrü dahil olmak üzere, Arpa çayının doğusundaki bölgeleri Ermenilerin elinden aldığını belirtmişti.[10] Şimdi yine *Söylev*'den Atatürk'ün söylediklerini aktarmayı sürdürelim:

"Ermeniler, 6 Kasım'da savaşı bırakmak ve barış yapmak için, bize başvurmuşlardı. Biz de, ateşkes antlaşması ile ilgili maddeleri, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 8 Kasım'da Ermeni or-

9 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1964, s.339.

10 Bu arada, Sovyetler Birliği, Ermenistan'ın içişlerine karışmaya başlamış; Sovyetlerin bu müdahalelerinin sonucunda, Ermenistan'daki Batı yanlısı hükümet devrilmiş ve Bolşevikler, iktidarı ellerine geçirmişlerdi.

dusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri, 2 Aralık'ta sona erdi ve 2/3 Aralık 1920 gecesi *Gümrü Antlaşması* imzalandı.

"Baylar, Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu Antlaşma ile, düşmanlarımızın Harşit vadisine dek olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Savaşı'nda yitirmiş olduğu yerleri bize, Ulusal Hükümet'e bırakmış ve böylece, saf dışı edilmiştir. Doğu'daki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden, bu Antlaşma yerine, daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Kasım 1921 tarihli Kars Antlaşması geçmiştir."[11]

Görüşmelerin başında Ermeniler, Batum ile Viçe arasında bir liman ile Van, Bitlis, Muş ve Hinistan topraklarını istemişlerse de, kısa zamanda bu iddialarından vazgeçip Oltu, Sarıkamış ile Kars'ı Türklere bırakan antlaşmayı imzaladı. Böylelikle, Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Savaşı'nda yitirmiş olduğu yerleri, yeniden Türk Ulusal Hükümeti'ne terk etmişti.[12] Buna karşılık, Türkiye de, işgal etmiş olduğu Gümrü'yü Ermenistan'a terk etmeyi kabul etti. Ermenistan'ın geri kalan topraklarında ise, Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Ermenistan, Sovyetler'in nüfuzu altına girmişti.

Gümrü Antlaşması, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne bağlayan Erzurum-Bakû demiryolunun yeniden açılmasını ve iki devletin arasında doğrudan ilişkinin kurulmasını olanaklı kılmıştı.

Gürcistan'ın durumuna gelince; 1920 yılı içinde önce Azerbaycan'da, sonra da Ermenistan'da birer Bolşevik Hükümet kurmayı başaran Sovyetler, Gürcistan'daki Menşevik Hükümeti'ni devirmek girişimlerinde bulunuyordu. Sovyetler'e karşı Ankara Hükümeti'nin yardımını sağlamak için, Gürcü Hükümeti, Ankara ile ilişki kurmuş

11 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, basıma hazırlayan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Söylev*, c.I-II, 19. bası, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1990, s.262-263.
12 Bayur, *age*, s.67-68.

ve 1921 Şubat'ında Ankara'ya *Simeon Medivani*'yi elçi olarak göndermişti. Bu arada, Sovyet güçleri, 20 Şubat'ta Gürcistan'ı istilaya başlamıştı. Bunun üzerine, Ankara Hükümeti, 22 Şubat'ta Gürcü Hükümeti'ne gönderdiği bir ultimatomda, Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye verilen ve halen Gürcülerin elinde bulunan Artvin ve Ardahan'ın iadesini istedi.[13] Bu talebin Gürcü Hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine, bu bölgeler Türkiye'ye terk edildi. Kâzım Karabekir komutasındaki Türk orduları, Sovyet ordularının Batum'a yaklaşmasından bir hafta önce, 11 Mart'ta, Batum'u kayıtsız şartsız işgal ettiler. Bu arada, Sovyet saldırısı karşısında Gürcü Hükümeti, 25 Şubat'ta Tiflis'i boşaltmış; 14 Mart'ta, Sovyetler'le ateşkes imzalamış ve 17 Mart'ta da, aynı devletle imzaladığı bir sözleşmeyle, Batum'un Sovyetler tarafından işgalini kabul etmişti. Aynı gün Gürcü Hükümeti ülkeyi terk etmiş ve 19 Mart'ta, Gürcistan'da, Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmişti.

Gürcistan ile ilişkiler konusunda, Atatürk şunları söylüyordu:

> "1920 Temmuz'unda, Batum'u İngilizler boşaltınca, hemen Gürcüler ele geçirdiler. Bu durum, Brestlitovsk ve Trabzon Antlaşmaları'na aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de protesto edildi.
>
> "Ankara'da 8 Şubat 1921'de güven mektubunu sunmuş olan Gürcistan Elçisi ile de Türkiye-Gürcistan Antlaşması için görüşme başlamıştı.[14] 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin süreli bir nota üzerine, Ardahan, Artvin ve Batum'un bize bırakılması kabul edildi. Bundan on beş gün sonra Batum'a girdik. Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince, Batum boşaltıldı ama ele geçirdiğimiz öteki yerlerin anayurda bağlılığı pekiştirildi."[15]

13 1918 Mart'ında, Rusya ile ona karşı savaşan devletler arasında *Brest-Litovsk Barış Antlaşması* imzalandı. Bu Antlaşma ile Rusya; Polonya, Baltık Devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirdi.

14 Simeon Medivani, Mustafa Kemal'e itimatnamesini (güven mektubu) sunan ilk büyükelçiydi.

15 Velidedeoğlu, *age*, s.263-264.

Türk-Sovyet İlişkileri ve Türk-Sovyet Antlaşması (16 Mart 1921)

Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği'nden silah, cephane ve para sağlamak ve aynı zamanda, arkamızı da güvenlik altına almak üzere, Halil Paşa'yı, Eylül 1919'da gizlice Sovyetler Birliği'ne göndermişti. Halil Paşa, Bakû'da Komünist Partisi yetkilileriyle bir süre görüşmeler yapmış ve böylece, Sovyetler'le köprü kurmayı başarmış; Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesini kolaylaştırmış ve Mayıs 1920'de, Türk ulusal güçlerinin temsilcisi olarak, Sovyet Dışişleri Bakanı ile temasa geçmişti. Öte yandan, Sovyet yetkilileri de, emperyalistlerin boyunduruklarından kurtulmak isteyen Doğulu uluslara, her türlü maddî ve manevî yardımda bulunmayı ilke olarak kabul ettiklerini dünya kamuoyuna ilan ediyorlardı. Bolşeviklerin açtıkları bayrak, Doğulu ulusların kurtuluş bayrağıydı. Bu amaçlarına ulaşmada Bolşevikler, eski İttihatçılardan yararlanmayı düşünmüştü. *Enver ve Cemal Paşalar,* Türkiye'nin ve Doğu dünyasının kurtuluşu için, Sovyet Rusya ile işbirliğini gerekli görmekteydi.[16] Sovyetler Birliği ise, bir yandan, Ulusal Hükümet'le görüşmelerde bulunuyor ve onu yardım sözüyle oyalıyor; öte yandan da, Enver Paşa ile görüşüyor ve onu, gerektiği zaman kullanmak üzere, el altında bulunduruyordu.[17]

Ruslar, çeşitli nedenlerle Enver Paşa'ya karşı ihtiyatlı davranıyordu. Sovyet yetkililerin görüşlerine göre, Mustafa Kemal'in gelecekteki Türkiye'nin politikasına ilişkin programı basit, kesin ve açıktı. Bu da, Misak-ı Millî sınırları içinde, özgür ve egemen bir Türkiye kurmaktı. Oysa, Enver Paşa, eski Osmanlı İmparatorlu-

16 *Age*, s.52.

17 Sakarya Zaferi, Ankara'nın güçlü olduğunu Sovyetler'e göstermişti. Sovyetler, İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'ye egemen olmasını istememekte ve Ankara'yı yeğlemekte; ancak, İstanbul Hükümeti'nin galip gelmesi olasılığına karşı, Enver Paşa'yı ellerinde bir ihtiyat olarak tutmaktaydı.

ğu'nu diriltme hayalindeydi. Hatta bir Müslüman-Turan birliği bile onun düşünceleri arasında yer alıyordu.

Enver ve Halil Paşalar'ın, Sovyetler Birliği'nde Ulusal Hükümet'in temsilciliğini iddiaya kalkışmaları üzerine, Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'ya bir kurul göndermek kararını almıştı. Kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığındaydı. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey, Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman, Erkânı Harbiye Kaymakanı Seyfi Beyler de kurulun üyeleriydi. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan ve 69 günlük bir yolculuktan sonra Moskova'ya varabilen kurulun temel görevi, Sovyetler Birliği ile ilişki kurmaktı.[18] Sovyetler Birliği de, Ankara Hükümeti gibi, iç ve dış düşmanlara karşı direnmekte ve onlara karşı savaşmaktaydı. Sovyet Hükümeti de, Ankara Hükümeti gibi, Batılı devletlerin tehdidi altında bulunuyordu. Bu nedenle, Ankara Hükümeti, en doğal müttefiki olarak, Sovyetler Birliği'ni görmüştü.

Öte yandan, Sovyetler Birliği de, Asyalı ulusları Avrupa sömürgecilerine karşı ayaklandırmak noktasında, Türkiye'nin yardımcı olabileceğini ümit etmiş ve Ankara ile işbirliğini bu açıdan değerlendirmişti. Ayrıca, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye de komünistliği yaymaya çalışacaktı. Sovyetler Birliği, Misak-ı Millî sınırlarını kabul etmekle birlikte; Doğu vilayetlerinin, Kürdistan'ın, Lazistan'ın ve Batum'un kendi kaderlerine hâkim olmalarından söz ediyor ve Ermenistan'a Türk topraklarının verilmesinde diretiyordu.

Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki kurul, Moskova'da, Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Müsteşarı Karahan ve Lenin'le görüşmeler yaptı. Görüşme konuları şunlardı: Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzene sokmak, Enver ve Halil Paşaları Türkiye adına konuşmaktan menetmek, yeni Türk Devleti'ne yapılacak yardımı bir programa bağlamak ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk ve ittifak antlaşması yapmak.

18 Kurul, Trabzon üzerinden denizyolu ile Karadeniz'i geçmiş ve Moskova'ya 69 günde varabilmişti.

Bekir Sami Bey heyeti ile Sovyet heyeti arasında hazırlanan dostluk antlaşması tasarısı, 24.8.1920 tarihinde parafe edildi.[19] Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Bekir Sami Bey'e, Dostluk Antlaşması'nın ve bunun sonucundaki yardıma karşılık olarak, Bitlis, Van ve Muş illerimizi istediklerini söylemiş ve bu isteklerinin, Cemal ve Halil Paşalar tarafından kabul edildiğini bildirmişti.[20] Bekir Sami Bey ise, bu Paşaların söz söylemeye yetkili olmadıklarını ve Türkiye'nin, Yunanistan ile Ermenistan'a toprak kaptırmamak için, iki cephede savaşmakta olduğunu açıkladı. Mustafa Kemal'in, Misak-ı Millî sınırlarımızdan hiçbir fedakârlık yapamayacağımızı kesin olarak söylemesi ortalığı yatıştırmıştı. Öte yandan, Lenin de, Bekir Sami Bey'e, Ermenistan'la Gürcistan'ı Sovyet Rusya'ya alacaklarını söylemekten geri kalmamıştı.

Mustafa Kemal, 21 Kasım 1920'de, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayıyla, Moskova elçiliğine atadı. Ali Fuat Paşa Heyeti, 14 Aralık 1920'de Moskova'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Türk Heyeti Moskova'ya vardıktan sekiz ay sonra, *16 Mart 1921'de, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması*'nı imzaladı. Bu Antlaşma, doğu sınırlarını güvence altına alması ve Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücünü arttırması açılarından, yeni Türk Devleti için önemliydi.

Antlaşma'da, "Türkiye" deyiminden, Misak-ı Millî sınırları içinde kalan arazinin kastedildiği ve bu arazinin, Kars ile Ardahan'ı da kapsadığı öngörülüyordu. Batum ve çevresi, Sovyet Gürcistanı'na terk edilecek; ancak, Türkiye, Batum limanını serbestçe kullanabilecekti. Nahcivan ise, başka bir devlete terk edilmemek koşuluyla, Azerbaycan'ın koruyuculuğu altına konulmuştu. Boğazlar sorunu, Karadeniz'e sahili olan devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir

19 Bir sözleşmenin parafe edilmesi, imza aşamasından önce, yalnızca parafla imzalanması demektir.

20 Çarlık Rusyası, merkezi Van olmak üzere, bir Ermenistan kurmak ve bunu atlama taşı yaparak, İskenderun'a değin sarkmak istemişti. Çarlık Rusyası'nın başaramadığı bu işi, şimdi Bolşevikler yaşama geçirmek istiyordu.

konferansta ele alınacaktı. Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusyası'na verilmiş olan kapitülasyon haklarından feragat etmişti.[21]

Bu antlaşmanın imzalanabilmesinin altında yatan başlıca nedenler şunlardı: Ermenistan ordusunun yenilgiye uğraması; 6-10 Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılmış olması; Ulusal Hükümet temsilcilerinin, 21.2.1921-12.3.1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansı'na çağrılması; Kilikya'daki başarılar ve Fransızların Türk ulusal hareketine olumlu yaklaşması ile İngiliz-Rus ticaret antlaşmasının imzalanması.[22]

Türk-Sovyet ilişkileri konusunda, tarihçi-yazar Yusuf Hikmet Bayur şunları söylemişti:

> "Eğer zaaf gösterip Ağustos 1920'deki Sovyet toprak isteklerine boyun eğmiş olsaydık, durum ne olurdu? Reddedilen bu Rus isteğinden epey sonra Ankara'ya gelmiş olan Sovyet Büyükelçisi *Budu Medivani*,[23] İnönü Savaşlarının, Londra'ya çağrılmamızın ve bu durumun Rusya'da uyandırmış olduğu kaygıların etkisi altında kalarak, durmadan dostluk ve yakınlıktan söz ediyordu. Bir görüşmemiz sırasında, Rusya'nın bizden toprak isteklerinin, iki ülke arasındaki ilişkileri az kalsın, onarılmayacak bir durumda bozmuş olacağını kendisine hatırlattım... 'Bizim isteğimiz, Batı'da propaganda yapmış olmak içindi. Siz de bir şey kaybetmiş olmadınız' dedi."

Hikmet Bayur bu görüşmeyi Mustafa Kemal'e naklettiğinde, Mustafa Kemal şu görüşünü ileri sürer:

> "Eğer bu yerleri verseydik, oraları Ermenistan'la birlikte Rusya'nın olacaktı. Ruslar, bizim sıkışık zamanımızdan yararlana-

21 Gönlübol-Sar, *age*, s.22-23.
22 Akşin, *age*, s.72.
23 Ekim 1920'de Ankara'ya elçi olarak gönderilen ***Budu Medivani***, 8 Şubat 1921'de Mustafa Kemal'e itimatnamesini sunan Menşevik Gürcü Hükümeti'nin elçisi Simeon Medivani'nin kardeşiydi. Budu Medivani, ancak 19 Şubat 1921'de Ankara'ya varabilmiş ve 5 Mart'ta itimatnamesini Mustafa Kemal'e sunmuştu.

rak, örneğin, Sakarya Savaşları sırasında Ermenistan'ı istila ederlerdi. Aslında yalnızca propaganda için ileri sürülen bir istek, bu kadar ciddiyet ve kesinlikle yapılmaz. Herhalde biz o zaman Ruslara uysaydık, pek çok şey aleyhimize değişirdi."[24]

Atatürk'ümüzün ne denli doğru bir saptamasıydı bu! *Savaşın en güç koşullar altında yürütüldüğü günlerde dahi, bu yüce yürekli önder, akla ve yerinde değerlendirmelere dayalı Türk dış politikasının temellerini atmaktaydı.*

Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Sakarya Zaferi'nin ertesinde, Kars'ta, Türk Hükümeti, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Sovyetler Birliği arasında bir Konferans düzenlenmişti. Bu Konferans'ın amacı, bu devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek ve Batum, Kars, Ardahan ile Ermenistan'ın statüsü sorununu tartışmaktı. 13 Ekim 1921'de Türk Hükümeti adına Kâzım Karabekir Paşa'nın imzaladığı antlaşmayla, Batum eyaletinin özerk olması ve Türkiye'nin, bu limanda çok ayrıcalıklı bir konuma sahip olması sağlandı. Ayrıca, Türkiye'nin, Ardahan ve Kars'ta hakkının olduğu tanınmıştı. Türkler, Ermeni savaş tutsaklarının vatanlarına iadeleri dışında, Ermenilere başka hiçbir ödünde bulunmadı. Türkler, Ermenilere, Sarıkamış'ta ya da Oltu'da ekonomik haklar tanımayı ve Ani kentini Ermeni topraklarına dahil etmeyi reddetmişti. Benzer biçimde, Gürcülere de sert koşullar kabul ettirilmişti. Artvin'i ve Ardahan'ı yitiren Gürcüler, Türklere, Batum limanına ve kentine serbest giriş hakkı tanımaya mecbur bırakıldı. Görüşmeler sırasında Sovyetler, Türklerin isteklerine boyun eğer bir tutum içerisinde olmuştu.[25]

24 Akşin, *age*, s.72-73.
25 Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications Ltd., London, 1975, s.129.

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile, Türk Hükümeti, Misak-ı Millî'yi üç devlete daha tanıtmış oluyordu. Bu Antlaşma ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, Türkiye'nin Moskova Antlaşması'nda saptanan doğu sınırlarını kabul etmiş ve onaylamışlardı. Kars Antlaşması, Türk Ulusal Hükümeti açısından büyük bir utkuyu oluştururken; Müttefikler ve özellikle İngiltere açısından ise, mutlak bir başarısızlığı ifade ediyordu, çünkü bu tarihten 18 ay önce, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, Batılı Güçlerin koruyuculuğu altındaki devletler sayılıyordu.

Kars Antlaşması'nın ertesinde, Ulusal Hükümet, Yunanlıları Anadolu'dan tamamıyla atacak olan genel bir saldırının gerçekleştirilebilmesi amacıyla, Moskova'dan daha çok askerî ve malî yardım isteminde bulundu. Stalin, Ankara'nın Franklin Bouillon ile imzaladığı Ankara İtilafnamesi'ne kuşkuyla bakıyordu. Sovyet Hükümeti, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin, Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlere saldırıda bulunması durumunda, Türklerin Kafkaslar'ı istila edeceğine ilişkin gizli bir maddesinin olduğu görüşündeydi. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat, Stalin'e, Ankara'nın amacının, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin en güçlü iki düşmanı olan İngiltere ile Fransa'yı birbirinden ayırmak olduğunu söyledi. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye yeterli yardımda bulunmamış olması da, Ankara'yı başka kaynakları aramaya yöneltmişti.

Sovyetler, Ukrayna'daki Sovyet güçlerinin komutanı olan *General Mikhail Frunze*'yi Anadolu'ya gönderdi. Sovyetler Birliği, Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurmak ve Ulusal Hükümet'in askerî hareketlerini bir ölçüde denetlemek istiyordu. General Frunze'nin amacı, dış ilişkilerinde özerk olan Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir anlaşmanın akdiydi. General Frunze, Yusuf Kemal Bey'le 2 Ocak 1922 tarihinde bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, Moskova Antlaşması'nın metniyle büyük bir benzerlik içindeydi; ancak, bu antlaşmayla Türkiye, Ukrayna'yı bağımsız ve ege-

men bir devlet olarak tanımaktaydı. *Frunze'nin misyonu, Türk-Sovyet ilişkilerinin doruk noktasını oluşturuyordu.*

General Frunze'nin ayrılmasından kısa bir süre sonra, *Simeon Aralov,* 1922 yılının Ocak ayında Sovyetler Birliği'nin yeni büyükelçisi olarak Ankara'ya geldi.[26] Aralov'un başarılı diplomasisi sayesinde, Sovyetler'in, hem Türkiye'deki hem de İslam dünyasındaki prestiji büyük ölçüde artmıştı. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Türk dış politikasının temelini Sovyet Rusya ile dostluğun oluşturduğunu belirtti; ancak, bu dostluğun karşılıklı olması ve Moskova tarafından dikte edilmemesi gerekiyordu.[27]

Batılı Devletlerle İlişkiler

Atatürk, duygularıyla değil gerçeklere bakarak, ülkenin genel çıkarlarına uygun gördüğü yolda davranmasını bilen bir devlet adamıydı. Bu nedenledir ki, geçmişteki tüm üzüntü verici olaylara bakmayarak, Batılılarla bir anlaşma yolunu bulmayı istemekteydi.

Ankara Hükümeti, Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya elçi olarak göndermesinin ertesinde, Batılı devletlerden Fransa ile temasa geçmişti. Savaş içinde İngiltere ile akdettiği gizli antlaşmalarla Suriye'ye ve Kilikya'ya yerleşen Fransa, gerek Arapların gerek Türklerin ciddi direnişleriyle karşılaşmış ve Güney Anadolu'da yenilgilere uğramıştı. Mayıs 1920'de Fransızlar, Türkiye ile yirmi gün süreli bir ateşkes imzaladı.

Ocak 1921'de Batı'da ilk Türk zaferi olan İnönü Savaşı, İtilaf Devletlerine Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını göstermişti.[28]

26 Aralov, 29 Ocak 1922 tarihinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i resmen ziyaret etmiş; 30 Ocak 1922'de de, Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuştu.

27 Sonyel, *age*, s.132.

28 Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin, savaşta yenik düşmüş olan Osmanlı Devleti'ne 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalattırdıkları barış antlaşmasıydı. Bu antlaşmayla, Osmanlı Devleti parçalara bölünüyor ve yalnızca Anadolu'nun ufak bir parçası Türklere bırakılıyordu.

Birinci İnönü Zaferi'nden sonra, yani 25.1.1921'de, Paris'te Müttefikler arasında bir toplantı yapılmış ve burada, İstanbul Hükümeti'yle Ulusal Hükümet'in katılacakları bir konferansın Londra'da toplanmasına karar verilmişti. İngilizlerin Türklere karşı açıkça gösterdiği düşmanlığa karşı; Fransızlar ve İtalyanlar, Sevr tasarısında biraz değişiklik yaparak, Türklerle barış yapılmasında diretmekteydi.

Londra Konferansı (27 Şubat 1921-12 Mart 1921)

1921 yılının başında Moskova'da Sovyetler ile Ankara temsilcileri arasında görüşmeler yapılırken, Batılı devletler, Yunan ve Türk temsilcilerini Londra'da bir konferansa davet etti. Batılı devletlerin başlıca amaçları, Sevr Antlaşması'nın ağır koşullarını biraz olsun hafifletmekti. Müttefikler, 26 Ocak 1921'de İstanbul Hükümeti'ni Londra Konferansı'na davet ederken, gönderilecek heyet arasında Ankara temsilcilerinin de bulunmasını istemişlerdi. Ancak, dolaylı olarak yapılan bu daveti Mustafa Kemal reddetti. Mustafa Kemal, Londra'ya gitmek üzere bir Temsilci Heyeti'nin oluşturulması ve ancak doğrudan doğruya bir davetin yapılması durumunda, Londra'ya gidilmesi kararını almıştı.

Londra Konferansı'na katılacak heyet konusunda, Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa, 30 Ocak 1921 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya şöyle bir telgraf gönderdi:

> *"Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Delegeler Kurulu, yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce seçilip gönderilecektir.* Bu Delegeler Kurulu'nun yanına verilmesini gerekli gördüğünüz kimi uzman danışmanları, siz hazır edip gerekli belgelerle birlikte, Delegeler Kurulu'na katılmak üzere göndereceksiniz. Bizim göndereceğimiz bu Delegeler Kurulu'nun, bütün Türkiye'yi temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilaf Devletleri'ne bildireceksiniz. Vaktin darlığı yüzünden

alınan bu kesin ve değişmez kararlara uymazsanız, ülkenin ve ulusun esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk, baştan başa kurulunuzun olacaktır."[29]

Tevfik Paşa, bu telgrafa verdiği yanıtta, İtilaf Devletlerinin, Anadolu delegelerini tek başlarına Londra Konferansı'na kabul etmediklerini bildirdi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal *Nutuk*'ta, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Londra'ya gönderilecek kurulun, Türkiye'yi temsil edecek biricik kurul olduğunu vurgulamıştı.[30]

Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyet, Ankara Hükümeti'ni temsilen, Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na katıldı. Konferans'a, İstanbul Hükümeti adına Tevfik Paşa katılmıştı. Böylelikle, Londra Konferansı'nda, hem İstanbul hem de Ankara Hükümetleri temsil edilmiş oluyordu. Ancak, Ankara ve İstanbul temsilcileri arasında varılan bir anlaşmanın sonucunda, Londra görüşmelerinde Bekir Sami Bey, her iki heyet adına hareket etmişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu Konferans'a katılmasının başlıca amacı, Misak-ı Millî'yi Batılı devletlere tanıtmaktı. Ankara Hükümeti, istediklerinin, Türklerin ulusal sınırları içerisinde bağımsız yaşamaktan ibaret olduğunu ve bu isteklerinin, "Wilson İlkeleri"yle uyum içinde olduğunu tüm dünyaya duyurmak olduğunu açıklamıştı. İşte, Mustafa Kemal'in, Bekir Sami Bey'e verdiği yönergelerin esası bu olmuştu.[31] Oysa, Konferans'a katılan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın amaçları, İzmir ve Trakya hakkında kendilerinin verecekleri hükmün kabul edileceğine dair Türklerden söz almak ve Sevr Antlaşması'nın kendilerine ait hükümlerini, hafif değişikliklerle Türklere onaylatmaktan ibaretti.

Yunanlılar, Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmediklerinden ve Türkler de, Anadolu boşaltılmadıkça anlaşmaya varmayı düşünme-

29 Velidedeoğlu, *age*, s.302.
30 *Age*, s.303.
31 Bayur, *age*, s.79.

diklerinden, Londra Konferansı sonuçsuz kalmıştı. Bu toplantıdan Ankara'nın bir kazancı, üç İtilaf Devleti arasında Türkiye sorunu üzerindeki anlaşmazlığın derinleşmesi biçiminde ortaya çıktı. Gerçekten, bir süre sonra, Fransa, Ankara ile anlaşmak çarelerini aramak için, Âyan Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u Türkiye'ye gönderdi.

Bekir Sami Bey'in İmzaladığı İkili Antlaşmalar

27 Şubat'tan 12 Mart 1921'e değin süren Londra Konferansı'nın sonucunda, Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştı. Ancak, bu antlaşmalar, Misak-ı Millî'nin ruhuna ve metnine zıt antlaşmalardı. İngiliz temsilcileriyle imzalanan antlaşma, esirlerin mübadelesine ilişkindi. Bu antlaşma gereğince, Türklerin elinde bulunan bütün İngiliz esirleri geri verilecek; buna karşılık, İngilizler, yalnızca "Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm ya da kötü muamele" etmemiş bulunan Türk esirlerini iade edeceklerdi.[32] Görüldüğü üzere, bu son derece yoruma açık olan bir ifadeydi ve taraflar arasındaki eşitlik ilkesini ihlal etmekteydi. Öte yandan, Malta'daki Türk esirlerini korumak ve onlara karşı kötü davranışlarda bulunulmasını önleyebilmek için, Türklerin elindeki başlıca araç İngiliz esirleri olduğundan, onların hepsini geri verdikten sonra İngilizlerin elinde kalacak olan Türk esirleri, tamamıyla İngilizlerin insafına terk edilmiş olacaktı.

Fransız Başbakanı Briand ile Bekir Sami Bey arasında 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşma gereğince ise, güney cephesinde çatışmaya son verilecek ve bu bölgedeki Türk kuvvetleri silahtan arındırılacaktı. Fransızlarca oluşturulan güvenlik güçleri, yine görevlerinde kalacaklardı. Güney bölgesinde Fransızlara bazı yönetsel yetkiler verilecek; Fransa'nın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır

62 Atatürk, *Söylev (Nutuk).* II, s.406.

ve Sivas illerinin ekonomik kalkınması için, Fransız sermayesinden yararlanılacak; Fransızlara bu bölgelerde ekonomik ayrıcalıklar tanınacak ve Ergani madenlerini işletme hakkı da onlara verilecekti.[33] Sınır, Sevr Antlaşması'na kıyasla düzeltilerek, Gaziantep ve Urfa Türklere bırakılacaktı. Ancak, bu antlaşma da, İngilizlerle yapılan antlaşma gibi, Türklerin aleyhine bir durum yaratıyordu.

İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında 12 Mart 1921'de imzalanan antlaşma gereğince de, İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesini Konferans'ta savunacak; buna karşılık, bu devlete, İzmir dışında, Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak kısımlarında ekonomik girişimler için öncelik hakkı tanınacaktı. Bundan başka, bu bölgelerde Türk Hükümeti'nin ya da Türk sermayesinin yapamayacağı ekonomik işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk ortaklığına devredilmesi kabul edilmekteydi.[34]

Bekir Sami Bey, bu antlaşmaları, Ankara'ya danışmadan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayını almadan imzalamıştı. Bu antlaşmalar, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı düştüğü gibi, Müttefiklere de birçok ödün vermekteydi. Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı bu antlaşmalar, Meclis tarafından onaylanmamıştı, çünkü bu antlaşmalar, Mustafa Kemal'in titizlikle savunduğu eşitlik ilkesine aykırı düşen antlaşmalardı.

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta, bu konuda şunları söylemişti:

> "İtilaf Devletlerinin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr Tasarısı'ndan sonra aralarında yaptıkları 'Üçlü Anlaşma' adı verilen ve Anadolu'yu sömürü bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, Ulusal Hü-

33 *Age*, s.407.
34 *Age*, s.407-408.

kümetimiz'e kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilâf siyaset adamları, bu isteklerini Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i Londra'da, Konferans görüşmelerinden daha çok, ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Bekir Sami Bey'e görüşlerinin yersizliğini söyleyerek, Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek, çekilme yazısını verdi."[35]

Bekir Sami Bey'in, İtilaf Devletleriyle ilkelerimize uygun olarak anlaşma yolunun bulunduğu kanısında diretmesi üzerine, Mustafa Kemal, kendisine yazdığı mektupta şu hususu vurgulamıştı:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bütün dünyaya duyurmuş olduğu ilkelerin özü şudur: Bilinen ulusal sınırlarımız içinde, ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak."[36]

Bekir Sami Bey'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na, o sırada Moskova'da Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 Antlaşması'na varan görüşmeleri gerçekleştiren Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey getirildi.

Bu yazdıklarımızdan açıkça görülüyor ki, Mustafa Kemal, gerek savaşta gerek diplomaside ülkemizin kaderini ilgilendiren en önemli kararları, akılcılıktan ve gerçekçilikten ayrılmayarak, tek başına almıştır.

***

Bu arada Yunanistan, Konferans önerilerini fiilen red niteliğinde olan bir boy ölçüsüne kalktı ve 23.3.1921'de yeniden İnönü mevzilerimize saldırdı. Bu ise, Türklerin ikinci bir zaferiyle sonuçlandı ve yurtdışında Ulusal Hükümet'in itibarını güçlendirdi. Yu-

35 Velidedeoğlu, *age*, s.306.
36 *Age*, s.306-307.

nanlıların yenilgiye uğraması üzerine, İstanbul'daki Yüksek Komiserler, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşta tarafsızlıklarını ilan ettiler.

Haziran 1921'de, İtalyanlar Antalya'dan çekildiler. Sonbaharda Fransızlarla karşılıksız anlaşma imzalandı. 23 Ekim 1921'de İngilizlerle anlaşmaya varılarak, Malta'ya gönderilen bütün Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan bütün İngilizler mübadele edildiler.[37]

Londra Konferansı'ndan sonra, Müttefik Devletler, Türkiye ile girişikleri ilişkilerde bir sonuca ulaşabilmek için, Ankara Hükümeti ile temas etmek zorunda olduklarını anlamışlardı.

10 Temmuz 1921'de başlayan Yunan saldırısının sonucunda, 13 Temmuz'da Afyon, 16 Temmuz'da Kütahya, 23 Temmuz'da da Eskişehir Yunanlıların eline geçti. Yunanlılar Ankara'ya doğru yürürken, Türk ordusu da Sakarya nehrinin doğusuna çekilmişti. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Savaşı, tarihin en uzun savaşlarından biriydi ve Yunan ordusunun yenilgisi ve geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı.

Türk-Fransız İtilafnamesi (Ankara Anlaşması) (20 Ekim 1921)

İkinci İnönü Zaferi'nden sonra, Fransızlar, ellerinde Kilikya'da nihaî zaferi kazanabilecek olanaklarının olmadığını anlayınca, bir çözüm için, Ankara Hükümeti'ne yanaşma yollarını aramaya başlamıştı. Türkler de, Yunanlılara karşı yoğun askerî hareketlerin hazırlık aşamasındayken, Kilikya cephesinde düşmanlıkların uzatılmasını istememekteydi. Bu nedenle, hem Fransızlar hem de Türkler görüşmelere hazırdı.

37 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, *age*, s.406.

Fransız Hükümeti, Ankara Hükümeti ile ayrı bir anlaşma yapmak için, M. Henri Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Bouillon, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya ulaştı ve iki devlet arasındaki resmî görüşmeler, dört gün sonra başladı. Franklin Bouillon ile görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal yapmıştı. Mustafa Kemal, bu görüşmelere ilişkin geniş bilgiyi *Nutuk*'ta vermektedir.

Fransızlarla yürütülen diplomatik görüşmeleri Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta şöyle anlatmaktadır:[38]

> "Rusya ile aramızda Moskova Antlaşması imzalanmış ve Doğu'daki durumumuz belirlenmişti. İtilâf Devletlerinden de ulusal ilkelerimizi kabul edebileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekteydi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancıların elinden kurtarmak bizce önemli görülmekteydi.
>
> "Savaşı sürdürmeye ne Fransızlar ve ne de biz istekliydik. Bu yüzden onlar da, biz de, birbirimizle ilişki kurmanın yollarını aramaya başladık. Fransa Hükümeti, eski bakanlarından Franklin Bouillon'u özel olarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya gelen Bay Franklin Bouillon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.
>
> "13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda, görüşmelerimize temel olacak noktayı belirlemek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın, *Ulusal Ant (Misak-ı Millî)*'ın içeriği olduğu ilkesini ortaya koydum.
>
> "Sözlerimi şöyle sürdürdüm: *'Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye Devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir.* Sevr Antlaşması, Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz.

38 Özet olarak alınmıştır.

Sevr Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanan ilişkilere girişemeyiz. Bizim bakımımızdan böyle bir Antlaşma yoktur. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidersek, biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz.'

"Bay Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'in, bir Ulusal Ant'ın olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etseydi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabileceğini; ancak, şimdi işin güç olduğunu söyledi ve 'kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de, şimdi yeni yeni işler çıkarıyorlar? diyeceklerdir' dedi.

"Misak-ı Millî'nin maddeleri, baştan sona kadar görüşülüp tartışılmaya devam edildi; üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması ve bağımsızlığımızın tam olarak sağlanmasını isteyen madde oldu. Ben, Franklin Bouillon'a şunları söyledim: *Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür.* Bu görev, bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Okumuş, okumamış, bütün ulus bireyleri, hepsi, belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta yöresinde toplanmış ve sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir.

"Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür.... gibi her alanda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

"Fransız Hükümeti'yle Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için, biraz daha zaman

39 Velidedeoğlu, *age*, s.330-334.

geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki Türk ulusal varlığının, Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyük bir başarı ile pekiştirilmesi bekleniyordu. Gerçekten Bay Franklin Bouillon'un kesin karar alarak imza ettiği *Ankara Anlaşması,* büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı'ndan 37 gün sonra, 20 Ekim 1921'de oluşmuş bir belgedir. Bu Anlaşma ile siyasa, ekonomi, askerlik alanlarında ve başka hiçbir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir ödün vermeksizin, yurdumuzun değerli parçalarını düşman elinden kurtarmış olduk. *Bu Anlaşma ile ulusal isteklerimizi, ilk kez olarak, Batı Devletlerinden biri kabul etmiş ve onaylamış oldu.*"[39]

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile, iki devlet arasında savaş durumuna son verileceği açıkça belirtiliyordu. İki devlet arasında bütün esirler mübadele edilecekti. İskenderun bölgesi için özel bir yönetim oluşturulacaktı. İtilafnamede, Türkiye ile Suriye arasında yeni bir sınır hattı saptanıyordu. Yeni sınır çizgisi, Kilikya bölgesini ve Bağdat demiryolunun büyük bir kısmını Türkiye sınırları içinde bırakıyordu. Fransa'ya hiçbir konuda Türkiye'nin egemenliğini sınırlayabilecek önemli bir ayrıcalık tanınmamıştı. Öte yandan, İskenderun Sancağı'nın Suriye'ye terk edilmesi, Türkiye açısından önemli bir özveriydi. Bu özveri, 1939 yılında, Hatay'ın anavatana katılmasıyla telafi edilmiştir.

Ankara İtilafnamesi'yle, Türkiye doğu sorunundan sonra güney sorununu da çözüme kavuşturmuş ve böylece Misak-ı Millî amaçlarını kısmen gerçekleştirmişti. Bu anlaşma ile, Fransa, Ulusal Hükümet'i tanımış olmaktaydı ve bu da, Mustafa Kemal'in kazanmış olduğu çok büyük bir utkuydu.

20 Aralık 1921 itibariyle, Fransız askerleri Kilikya'dan çekilmiş ve bölge Türkiye'ye bırakılarak, bir Türk-Fransız Komisyonu'nun yönetimi altına konmuştu.

Franklin Bouillon'un Ankara'ya gönderilmesinin ertesinde İtalyanlar telaşlanmış ve onlar da, Türklerle görüşmelerde bulunmak üzere, bir konsolosluk memuru olan *Cavaliere Tuozzi*'yi Ankara'ya göndermişti. Tuozzi, Franklin Bouillon'un misyonunu dengelemek üzere gönderilmişti. Tuozzi heyeti, Sakarya Zaferi'nden sonra, 23 Ekim tarihinde Ankara'ya ulaştı. Türkler, İtalyanların da, Fransızların yapmış olduğu gibi, Misak-ı Millî'yi tanımalarını ve Ankara Anlaşması'na benzer bir anlaşmayı imzalamalarını istedi. Böylelikle, İngiltere yalnız bırakılmış olacak ve o da, Ulusal Hükümet'le ayrı bir anlaşma imzalamak zorunda kalacaktı. Tuozzi, Ankara Hükümeti'nin politikasının, üç Müttefik Güç'le ayrı ayrı antlaşmalar yapmak ve Yunanistan'ı yalnız bırakmak olduğunu, Türklerin kendisine açıklamış olduğunu ileri sürmüştü.

Ulusal Hükümet'in Roma Temsilcisi Cami Bey'in görüşüne göre, İngiltere, Fransa'yı yalnız bırakmaya ve İtalya'yı nüfuzu altına almaya çalışıyordu. Tuozzi, Ankara ile bir anlaşma imzalayamadan Ankara'yı terk etti. Ancak, Tuozzi'nin başarısızlığı, İtalyanları Türklerin aleyhine döndürmemişti. Cami Bey'in yerine Roma Temsilciliği'ne atanan Celâleddin Arif Bey'in İtalya Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaretinde, İtalyanlar kendisine, İtalya'nın Türkiye'ye olumlu yaklaştığı yolunda güvence vermişti.

Bu arada, İtalyanlar, Menderes vadisini boşaltmaya karar vermişler ve İstanbul Hükümeti'yle gizli bir anlaşma imzalamışlardı. Bu anlaşma uyarınca, İtalya, işgal altındaki topraklarda Osmanlı egemenliğinin yeniden kurulmasına çalışacak; buna karşılık, İstanbul Hükümeti, Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de İtalya'nın ekonomi politikasını kolaylaştıracak ve Müslüman çoğunluğun olduğu bölgelerde, nüfuzunu ve yetkisini İtalyanların lehine kullanacaktı. Bu anlaşma, İngiliz çevrelerinde düş kırıklığına neden olmuştu. İtalyanların bu davranışı Türkleri de kızdırmıştı, çünkü İtalyanların

kendilerini haberdar etmeksizin Menderes vadisini boşaltmaları üzerine, burayı Yunanlıların işgal etmesine İtalya göz yummuştu. Bu kızgınlığına karşın, Ankara Hükümeti, kendisine savaş malzemesi yardımında bulunan İtalya'dan uzaklaşmayı göze alamamıştı.

Türk-İngiliz İlişkileri

Şubat 1922'de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında bir heyet, İngiltere'de Lord Curzon ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'dan hareket etti. Yusuf Kemal, Curzon'a, Türkiye ile İngiltere'nin yaşamsal çıkarları arasında hiçbir uyuşmazlık olmadığını anlattı. Ankara'nın amacı, İngiliz Hükümeti'nin niyetlerini öğrenmekti. Yusuf Kemal, Curzon'a, Türk-Sovyet Antlaşması'nın İngiltere'ye karşı yapılmadığı konusunda güvence verdi. Ancak, Curzon, Ankara'nın Sovyetler Birliği'nden sağlayacağı silahları İngiltere'ye karşı kullanması hususunda kaygılıydı. Yusuf Kemal, Sovyet silahlarının yalnızca savunma amaçlı kullanılacağı konusunda, Curzon'a tekrar tekrar güvence verdi.

Curzon, Türk Hükümeti'nin, Boğazlara ve Marmara Denizi'nin her iki kıyısına sahip olamayacağını; ancak, Türkiye'nin, büyük ölçüde malî ve ekonomik bağımsızlığının olacağını ileri sürdü. Curzon'un önerileri doğrultusunda, Yunanlılar, Anadolu'dan ancak genel bir çözümün parçası olarak, kendi istekleriyle ve barış içinde ayrılacaklar ve Yunanlıların ayrılması durumunda, Müttefikler, kurulacak rejimden hoşnut kalacaklardı. Bu görüşmelerden herhangi bir somut sonuca ulaşılamamış ve Yusuf Kemal, Müttefik Güçlerin ve özellikle de İngiltere'nin, Türklerin tüm isteklerini kabul etmeyecekleri sonucuna varmıştı.

İngiliz Hükümeti, Yunan yanlısı politikasını sürdürmekte; İstanbul Hükümeti ve Padişah'la ilişkisine devam etmekteydi. Bu durumda, Ankara Hükümeti, İngiltere ile barış yapmanın olanaksızlı-

ğını anlamış; vatan topraklarından düşmanları defedebilmek için, savaşmalarının gerektiğinin ve Misak-ı Millî'yi ancak güç yoluyla Müttefik Güçlere kabul ettirebileceğinin ayırdına varmıştı.

1922 Yılının Siyasal Olayları

Görüldüğü gibi, 1921 yılındaki olaylar, Ulusal Hükümet'in lehinde gelişmişti. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları kazanılmış ve Ulusal Hükümet'in temsilcileri Londra Konferansı'na çağrılmıştı. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Sovyet Hükümeti, Misak-ı Millî'yi tanımıştı. 10 Temmuz 1921'de başlayan Yunan saldırısı, 13 Eylül 1921 Sakarya Zaferi'yle sonuçlanmıştı. 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan antlaşmayla, Azerbaycan ve Ermenistan'la Moskova Antlaşması'nın bu devletleri ilgilendiren bölümleri yeniden saptanmıştı. 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan Ankara İtilafnamesi'yle Fransa Hükümeti, Ulusal Hükümet'in varlığını tanımış, Türk ulusunun egemenliğini ilgilendiren bütün işlerde ona yardımcı olmaya söz vermişti.

Türk-Fransız İtilafnamesi, Türklere, Müttefiklerin aralarında bir görüş birliğinin olmadığını göstermiş ve Ankara Hükümeti'ni bu ayrılığı özendirmenin gerekliliğine inandırmıştı.

1922 yılında Türkiye için yapılacak başlıca iş, Misak-ı Millî'yi İngiltere'ye kabul ettirebilmek için, onun elinde kalan son kozu, yani Yunan ordusunu mahvetmekti. 1922 Şubat'ından Ağustos'una değin geçen sürede, Türk Hükümeti, bu amaç doğrultusunda etkinliklerini sürdürdü. Atatürk, *Nutuk*'ta, bu konuda şunları söylüyordu:

> "1922 yılı Ağustos'una değin Batı devletleriyle olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulamadı. *Yurdumuzda bulunan düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça ya da çıkarabilecek ulusal gücümüz bulunduğunu edimli olarak göstermedikçe, siyasa alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inancı-*

mız kesin ve sürekliydi. En doğru inancın bu olduğunu, bu olacağını doğal olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten, bugünün yaşama koşulları içinde, bir birey için olduğu gibi, bir ulus için de gücünü ve yeteneğini iş ile gösterip kanıtlamadıkça, kendisine önem verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Güçten ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. Dünya sınav alanıdır. Türk ulusu, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez, en çetin bir sınav karşısında bulunduruluyordu. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek, bizim için doğru olabilir miydi?"[40]

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Şubat ve Mart aylarında Paris'i ve Londra'yı ziyaret etti. Bakan, İngiltere'de iyi kabul görmedi. Fransa'da samimi olarak kabul edilmiş ise de, Misak-Millî çerçevesi içinde anlaşmaya varmak yolundaki misyonunda başarılı olamamıştı. Ankara İtilafnamesi'ni imzalamakla İngiltere'nin öfkesini üzerlerine çekmiş olan Fransızlar, bu kez çekingen davranmıştı.

Yusuf Kemal Bey'in bu iki merkezde yaptığı temaslara ilişkin *Nutuk*'ta şöyle deniliyordu:

"Fransa, bize karşı çekingen davranmaktadır. Fransız Hükümeti, Müttefikleriyle birlikte hareket etmeye mecbur olduğunu ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti ise, başlıca üç noktada kaygılı görünmüştür. İngilizler, öncelikle, Türklerin Yunanlılarla bir ateşkes yapmasına taraftardır. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un ilgilendiği öteki sorunlar ise, Rusya ile olan dostluğumuzun derecesini anlamak ve Irak'a karşı bir saldırıda bulunmamamızı sağlamak olmuştu."[41]

Paris Konferansı, 21 Şubat 1922'de toplandı. Konferans'a, İngiltere adına Dışişleri Bakanı Curzon ile Fransa adına Başbakan Poin-

40 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, *age*, s.445.
41 *Age*, s.446.

caré katılmıştı. Müttefiklerin başlıca görevi, Türkler ile Yunanlılar arasında bir ateşkesin yapılmasını sağlamak; öte yandan da, Müttefikler ile Türkiye arasında yapılacak barış antlaşmasına temel olacak ilkeleri hazırlamaktı. Ancak, bu işler, Türkiye ile Fransa arasında anlaşmanın yapılması üzerine, İngiltere ile Fransa'nın aralarının açılması ve İtalya'nın da, Küçük Asya'nın bazı yerlerinde gözü olmasından ötürü çok çetinleşmişti. Nihayet, 22 Mart 1922'de varılan anlaşma uyarınca, Türk ve Yunan Hükümetlerine ateşkes önerildi. Atatürk, *Nutuk*'ta, bu öneriye ilişkin şu görüşü ileri sürmüştü:

> "Yunanlılar, bu ateşkesi derhal kabul ettiler, Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen yenilmişti... Müttefik Devletlerin ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğimiz karşılık olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilaf Devletlerinde iyi niyet yoksa, olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak, biz onların önerdikleri koşulları kabul edemeyeceğimizden, karşı koşullar ileri süreceğiz."[42]

Paris'te toplanan bakanlar, 26 Mart 1922'de Ankara Hükümeti'ne ikinci bir nota gönderdiler. Bu notada özet olarak şu öneriler yer alıyordu: Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve bu amaçla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti de katılmalıdır. Doğu'da bir Ermeni yurdu kurulmalıdır. Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazlar yöresinde asker bulunmayan bir bölge kurulmalıdır. Trakya sınırı, Tekirdağı'nı Türklere; Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak biçimde saptanmalıdır. Bir de, Sevr Antlaşması'nın bazı hükümleri değiştirilerek ve hafiflettirilerek, Ankara Hükümeti'ne kabul ettirilmek isteniyordu.

Bu notaya Türk Hükümeti, 5 Nisan 1922'de şu karşılığı vermişti:

42 *Age*, s.446-447.

"Ateşkesmeyi ilke olarak kabul ettik. Ancak, ana koşul olarak, ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltma işine hemen başlanmasını çok gerekli gördük. Ateşkes anlaşması süresinin, Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi, dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik. (...) Bu notamıza 15 Nisan 1922'de karşılık verdiler. Elbette olumsuzdu."[43]

Müttefikler, tahliyenin ateşkes ile birlikte olmasını kabul etmemişler ve Yunan Hükümeti bunu kabul etse bile, Anadolu'dan çekeceği gücü Trakya'ya nakil ile oradan yeniden savaşa başlamasını önlemenin olanaksız olacağını belirtmişlerdi.

Nisan 1922'de toplanan Cenova Konferansı'na Sovyet Rusya ile Yunanistan'ın davet edilmesine karşılık, Türk Hükümeti çağrılmamıştı. Türkler, Lloyd George'un, Sovyetler Birliği'ni kendilerinden uzaklaştırmasından ve Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının kesilmesine neden olmasından korkuyordu. Türklerin bu korkuları yersiz değildi, çünkü İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Sovyet Rusya'yı Ankara Hükümeti'nden ayırmayı amaçlayan bir planı oluşturmakla uğraşıyordu. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Cenova Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin de davet edilmesini sağlamak için, elinden gelen her çabayı harcamış; ancak, bu çabalar bir işe yaramamıştı. Bu arada, Mustafa Kemal, çağrıyı yapan devletleri, Ankara Hükümeti'nin Konferans'ta Türkiye'ye ilişkin alınacak kararları tanımayacağı konusunda uyardı. Ulusal Hükümet, Cenova Konferansı'nı, verdikleri savaşımdaki "en tehlikeli aşama" olarak değerlendirmekteydi. Türkler, Konferans'ta, Sovyetler Birliği'nin hangi tarafa çekileceğini bilemediğinden de kuşku içindeydi. Ancak Sovyetler'in Almanya ile Rapollo Antlaşması'nı imzalamasından sonra, Türklerin duydukları korkular yok olmuştu. Aralov, bu haberi Mustafa Kemal'e verdiğinde, Mustafa Kemal'in tepkisi şöyle olmuştu:

43 *Age*, s.448-449.

"Bu, Rusya'nın, İngiltere karşısında kazandığı büyük bir utkudur. Bu haber, bana gerçekten büyük mutluluk verdi."[44]

Mustafa Kemal, Batı ile barış yapılıncaya değin, Sovyet Rusya ile dostluğun korunmasına büyük önem veriyordu. Türkiye, kuşkulu bir nitelik taşıyan Batı ile dostluğun karşılığı olarak, Rusya ile yabancılaşmayı göze alamazdı. Büyük Taarruz'un öncesinde, Millî Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur'un başkanlığında bir heyet, Temmuz 1922'de Moskova'ya Mustafa Kemal'in kişisel bir mesajını götürmekteydi. Bu mesajında Mustafa Kemal, Lenin'e, Rus dostluğunun Türk dış politikasının temelini oluşturduğunu bir kez daha yinelemekte ve Sovyetler'in yardımını talep etmekteydi.

Mudanya Ateşkes Anlaşması (11 Ekim 1922)

Türk Hükümeti, sorunlarını diplomasi yoluyla çözme çabaları çerçevesinde, İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey'i Londra ve Paris'e yolladı. Ancak, bu çabalarından da bir sonuç alamayan Ankara Hükümeti'nin artık önündeki tek seçenek, silah gücüyle Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak ve Misak-ı Millî'yi bu yoldan gerçekleştirmekti. 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'de başlayan Türk taarruzu sonucunda, Yunanlılar perişan olmuş, orduları yok olmuştu. İzmir ve Bursa düşman güçlerinden kurtarıldıktan sonra, Türk Ordusu, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için, İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürümeye başlamıştı. Mustafa Kemal, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pellé'ye, Trakya'yı da kurtarmadıkça, ordularımızın durdurulamayacağını söylemişti. Bu arada, Franklin Bouillon, Fransız, İngiliz ve İtalyan Hükümetlerinin onayıyla, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere İzmir'e gönderildi. Mustafa Kemal Franklin Bouillon'la görüşürken, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla, 23 Eylül 1922 günü bir nota

44 Sonyel, *age*, s.133.

geldi. Bu nota, iki sorunu içeriyordu. Biri, savaşın durdurulmasıyla; öteki de, konferans ve barışla ilgiliydi.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta, İtilaf Devletlerinin notasına şu yanıtı verdiğini belirtmektedir:

"Biz, Rumeli'de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya'yı baştan başa almadıkça savaştan vazgeçemezdik. Ama yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa, bir savaşa kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermek isteyip istemeyeceğimiz soruluyor; ayrıca, görüşmeler sırasında Boğazlardaki yansız bölgelere biz asker göndermezsek, Edirne ile birlikte Meriç'e dek Trakya'nın, bize geri verilmesine ilişkin isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu.

"Notada, Konferans'ın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilaf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin gerisine çekilmeleri için, İtilaf Devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek üzere, Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.

"29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Ama *Meriç Irmağı'na dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim.* 3 Ekim'de toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkomutanlık adına İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim.

"Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy ve İtalya delegesi General Monbellini'nin katıldıkları konferans

toplanmış ve *11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmıştı.* Böylece, *Trakya anayurda katılmış oldu.*"[45]

Bu arada, Lloyd George'un Türk düşmanlığı politikası iflas etmişti. Fransa, İtalya ve dominyonları tarafından terk edilen İngiltere yalnız kalmıştı.[46] Bunun üzerine, Lloyd George, 19 Ekim 1922'de başbakanlık görevinden istifa etti.

45 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s.467-468.

46 Yunanlıların Türkler tarafından denize dökülmelerinin ertesinde, Lloyd George, Boğazların savunması için, müttefikleri olan Fransa ile İtalya'nın ve dominyonlarının yardımını istedi ise de, bu çağrısına olumlu bir yanıt alamamıştı.

"LOZAN DİPLOMASİSİ" (1923)

Lozan Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu sona erdirmiş ve yeni Türk Devleti'ni tarih sahnesine çıkarmıştı. Bu Antlaşma, Türk Devleti'nin bugünkü sınırlarını tanımış ve çizmiş, bağımsızlığını ve egemenliğini onaylamıştı.

Lozan'ın, Türkiye ve Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyası açısından önemini bir yazar şöyle özetlemektedir:

> "1918 Kasım'ında herhangi bir kimse çıkıp da, bu ölüm döşeğindeki devletle (Türkiye'yle) nihaî barışın ancak beş yıl sonra yapılabileceğini söyleseydi; sözlerine inanan olmaz, gülünür geçilirdi. Fakat işte, o inanılmaz şey gerçekleşti."[1]

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasındaki en önemli sorun, Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan bir barış antlaşmasının imzalanmasıydı. 27 Ekim 1922 tarihinde Müttefikler, TBMM Hükümeti'ni, İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak barış konferansına delege göndermeye çağırdılar. Türkiye, bu çağrıyı kabul etti.

Konferans toplanmadan önce, Lord Curzon, Poincaré ve Mussolini, İsviçre'de Terité kasabasında toplanarak, ortak bir cephe kurmayı tasarlamıştı. Genel olarak üç devlet, birbirlerinin isteklerini desteklemiş ve Türkiye'ye karşı cephe birliğini korumuşsa da, ara-

1 Ömer Kürkçüoğlu, "70. Yılında Lozan Barış Antlaşması", *Görüş Dergisi*, No. 10, Temmuz 1993, s.73.

larında tam bir anlaşma sağlayamamıştı. Türkiye, Misak-ı Millî sınırları içinde, bağımsız ve kendi kaderine hâkim bir devletin kurulmasını hedeflemişti. Sovyetler Birliği ile sınırlar Moskova Antlaşması'yla, Fransız mandası altındaki Suriye ile sınırlar ise Ankara Anlaşması'yla çizilmiş olduğundan, bunlar sorun oluşturmadı. Türkiye, Avrupa'da 1913 sınırları üzerinde diretti. Batı Trakya için de plebisit istedi. Batılılar ve Balkan devletleri tarafından desteklenen Yunanistan, 1915 sınırlarını kabul ediyor, Batı Trakya'da da plebisitten kaçınıyordu. İngiltere, Musul'un Irak mandası altında bulunmasında diretiyordu. Fransa, Osmanlı borçlarıyla ilgiliydi; borçların altın olarak ödenmesinde diretiyordu. İtalya'nın ilgisi ise, Oniki Ada üzerinde toplanmıştı. Boğazlar sorununda Sovyetler Birliği, Boğazların savaş gemilerine kapanmasını istemişti. Denizlerde geçiş serbestliğini savunan İngiltere ise, savaş gemilerinin Boğazlardan kayıtsız şartsız geçmesi görüşünün arkasındaydı. İngiltere, Fransa ve İtalya, kapitülasyon rejiminin sürdürülmesinde ısrar ediyor; Türkiye ise, bu rejimin sürdürülmesini egemenliğine aykırı görüyordu.

Lozan Konferansı'nı kendisi için birinci derece öneme sahip yaşamsal bir olay sayan ve oraya en değerli temsilcilerini gönderen üç devlet vardı: Türkiye, İngiltere ve Yunanistan. Lozan Konferansı'nda İngiltereyi temsil eden Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı temsil eden ise Venizelos'tu.

İngiltere, Lozan Konferansı'nda, başlıca iki konuda kesin tutum almıştı: Boğazlar ve Musul. Boğazlar konusunda, Türkiye ile İngiltere'nin görüşleri arasında bir koşutluk söz konusu olduğundan, anlaşma sağlanabilmişti. Musul konusunda ise, iki devlet arasında anlaşma ancak Lozan Konferansı'nın ertesinde gerçekleştirilebilmişti.

Atatürk, Lozan Konferansı toplandığı sırada, Türkiye'de köklü devrimleri gerçekleştirme hazırlıkları içindeydi. Atatürk'ün, 1 Kasım'da Saltanat'ı kaldırması, 6 Aralık'ta bir Halk Fırkası kuracağını açıklaması, 29 Ocak 1923'te Latife Hanım'la evlenmesi, konuşmalarında kadının toplumdaki yeri temasını işlemesi ve

toplumsal kalkınma düşüncesini halka yaymaya çalışması, O büyük insanın köklü bir devrimi gerçekleştirme aşamasında olduğunun belli başlı göstergeleriydi.

***

Osmanlı diplomasisinden çok farklı bir anlayışa sahip olan Cumhuriyet diplomasisi, bu farklı diplomasi anlayışını, ilk kez Lozan Barış Konferansı'nda uluslararası topluluğun gözleri önüne sermek fırsatını bulmuştu. Lozan Konferansı'na Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçilmesi, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Konferans'a gidecek Türk temsilcilerinin, her şeyden önce, Batılı devletler karşısında her zaman "boynu büküK" durmaya ve bu devletlerle olan ilişkilerinde ödün vermeye alışmış olan Osmanlı zihniyetinden kendilerini kurtarmış olmaları gerekiyordu. Osmanlı diplomatları, Lozan'da, yeni Türkiye devletini temsil edemezdi, çünkü onlar, Avrupa devletleri karşısında hep aşağılık duygusuna kapılmışlar ve kendilerini, Avrupalı devletlerin temsilcileriyle eşit statüde görmemişlerdi. Osmanlı Devleti'ne Batılı devletler tarafından takılan "Hasta Adam" ismi, Osmanlı devlet adamlarını da etkilemiş ve bu kişilerin zihinlerine iyice yerleşmişti. Bu nedenle de, *Osmanlı, "hasta adam"ın zayıf bünyesine uygun önlemlerle, onu biraz daha yaşatmak yöntemi ve politikasını benimsemişti.*[2]

Oysa, yeni Türkiye devletinin kurucusu Mustafa Kemal, Lozan'da, Türk temsilcilerinin kendilerini Batılı devletlerin temsilcileriyle eşit görmesini ve bu anlayışla görüşmeleri sürdürmesini istemekteydi. Bu nedenle de, Mustafa Kemal, Lozan'da ülkemizi temsil edecek heyetin başkanını bizzat seçmişti. Mustafa Kemal, Mudanya

2 Padişah II. Abdülhamit ve Meşrutiyet döneminin değerli bir siyaset adamı olan *Rıfat Paşa*, Lozan'da İsmet Paşa'nın yaptıklarından ve söylediklerinden bahisle; bunları çok takdir etmekle beraber, "bunların yüzde birini biz bunlara söyleyemez ve yapamazdık. Karakterimiz buna uygun değildi" demek suretiyle, Osmanlı diplomasisine egemen düşünce biçiminin bir örneğini vermişti. Bkz. Cemil, *age*, s.5.

görüşmelerinde gösterdiği başarıdan memnunluk duyduğu İsmet Paşa'nın, Lozan Konferansı'nda da Türkiye'yi temsil etmesini istiyordu. Ancak, Lozan'a gönderilecek Türk temsilci heyeti başkanının, siyasî bir göreve sahip olması gerekiyordu. Bu nedenle, Mustafa Kemal, o sırada Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey'den görevinden istifa etmesini istemişti. Yusuf Kemal Bey'in istifası üzerine, Dışişleri Bakanlığı'na İsmet Paşa getirildi. 3 Kasım'da TBMM, barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi: İsmet Paşa Başdelege (Başmurahhas), Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey İkinci Delege ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur da Üçüncü Delege seçildiler. 4 Kasım'da, yaklaşık 40 kişiden oluşan Türk delegasyonu Ankara'dan yola çıktı.

İsmet Paşa, yeni Türk diplomat tipinin en seçkin örneğiydi. Lozan Konferansı'nın başlamasının ertelenmesi üzerine, İsmet Paşa'nın, Konferans'a katılacak devletlere gönderdiği nota önemli bir tarihsel belgedir, çünkü böylelikle, Türkiye ilk kez büyük devletlerle aynı tempo üzerinde konuşmaya başladığını göstermiş oluyordu. İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda, hiçbir devletin temsilcisine üstünlük tanımak ya da onlardan aşağı kalmak istemiyordu. Bu nedenle de, İngiltere'nin Temsilcisi Lord Curzon'un Konferans'ı açış nutkunu takiben, protokolda yer almamasına karşın, İsmet Paşa da bir konuşma yapmış ve böylece, daha ilk günden itibaren Türkiye'nin davasını, azimli ve kararlı bir biçimde tüm dünyanın gözleri önüne sermişti. Konferans'ın ikinci günü ise, İsmet Paşa, bizzat Lord Curzon'a, Türkiye'nin bir konferans masasında hiçbir devletten farklı olmadığını, usul konularının (tüzük çalışmaları, komisyon başkanlarının atanması, devletlerin delege sayılarının saptanması gibi) tartışılmasında dahi gerekli gördüğü itirazlarda bulunmak suretiyle göstermiş ve Lord Curzon'dan Türkiye'ye farklı bir davranışta bulunulmayacağı konusunda açık bir güvence almıştı.[3]

3 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Latin Matbaası, İstanbul, 1971, s.112-113.

Lozan Konferansı'nda, İngiltere Temsilcisi Lord Curzon'un deyimiyle bu "sağır ve cüce adam", Curzon gibi o dönemin en güçlü hatiplerinden birinin üstesinden gelebilmeyi başarmıştı. İnönü, o dönemin "diplomat" imajına hiç uymamaktaydı; askerdi, diplomasi dilini bilmemekteydi, dış görünüşü gösterişli değildi ve çok az konuşan bir kişiydi. Ancak, geleneksel anlamdaki "diplomat" tipine belki hiç uymayan bu kişi, hak bildiği yoldan ilerlerken en ufak bir ödün dahi vermeye yanaşmamakta, doğru bildiği görüşte inat ve sabırla sonuna dek diretmekteydi.

Lozan Konferansı boyunca, Türk başdelegesinin İngiliz baş delegesiyle tamamen boy ölçüşecek kudrette, tam bir eşitlik ayağı üzerinde konuşması, tüm dünyaya artık geleneksel Osmanlı diplomasi anlayışının ve uygulamasının tarihe karıştığını ve onun yerine, yeni bir diplomasi anlayışı ve uygulamasının doğduğunu kanıtlamaktaydı. Yeni Türk diplomasisinde amaç hakkın alınmasıydı ve tüm yöntemler, bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olacaktı.

Lozan Konferansı'nın açılış oturumunda bir konuşma yapan İsmet Paşa, Konferans masasında, Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini dile getirmişti. Gerçekten, Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında, Türk temsilcilerinin üzerinde ısrarla durdukları en önemli nokta bu olmuştu. Müttefik Devletlerin Türkiye'nin tam bağımsızlığını kabule yanaşmamaları, Lozan görüşmelerinin uzun sürmesinin başlıca nedenlerinden biri olmuştu.[4]

İsmet Paşa, Konferans'ta, eşitlik koşullarına ne denli önem verdiğini şu sözlerle dile getirmişti:

> "Konferans'ın dili, İngilizce ve Fransızca olacak deniyordu. Ben, 'bir de Türkçe olacak' diye ekledim. Komisyon başkanlıkları İngiltere, Fransa ve İtalya arasında taksim olunuyordu. Bizim de, bir komisyon başkanlığına hakkımız olduğunu tartıştım. Bunları söylemekten amacım, eşitliğin koşullarını özenle izliyo-

4 Cemil, *age*, s.557-558.

ruz; önemsiz usulde, selamda sabahta bile fark gözetirlerse, o farkları gösteriyoruz fakat bu yüzden Konferans çalışmalarının kesilmesini istemiyoruz; Konferans'ın yapılmasını istiyoruz."[5]

İsmet Paşa, Lozan'da, İngilizlere karşı tutumunu şu sözlerle açıklığa kavuşturmaktaydı:

"Biz, Ulusal Kurtuluş sırasında, hep İngilizlerle düşman durumunda bulunduk. İstanbul Hükümeti bizimle mücadele ederken, en başta İngilizlere dayanıyordu. Fransızlarla fiilen savaş yapmış olduğumuz halde, sonuçta, Ankara İtilafnamesi'yle Fransızlarla yarı barış yapmış gibiydik ve aramızda yakınlık vardı. İtalyanlarla aramızda hiç savaş olmamıştı ve onların Yunan istilasına taraftar olmadıklarını sanıyorduk. Japonya ve diğer Balkan devletleriyle kolay anlaşacağımızı varsayıyorduk. Konferans'ta, biz, İngilizlerin bize karşı olan düşmanlığından zarar görmemek için, diğer bütün Müttefiklerle birlikte hareket etme usulünü izlemek istedik."[6]

***

Lozan Konferansı boyunca İsmet Paşa, Konferans'ın gidişatına ilişkin yönergeleri bizzat Mustafa Kemal'in kendisinden alıyordu. Bu sırada İsmet Paşa ile Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) Başkanı Rauf Bey arasında bir anlaşmazlık söz konusuydu.[7] İsmet Paşa, gö-

5 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.74-75.

6 *Age*, s.75.

7 Ünlü tarihçimiz Bilâl N. Şimşir, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki anlaşmazlığın, kısmen Lozan günlerindeki iletişim zorluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Gerek İsmet Paşa gerek Rauf Bey, telgraflarına zamanında yanıt alamadıklarından yakınmaktaydı. İsmet Paşa Hükümet'ten talimat alamayınca, zaman kıtlığından ötürü, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekiyordu. Buna alınan Rauf Bey ise, gecikmenin kendisinden değil, İsmet Paşa'dan kaynaklandığını düşünüyordu. Pek iyi çalışmayan telgraf hatları yüzünden, bu iki devlet adamının arasına bir soğukluğun girdiği sezilmekteydi. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 57, Ankara, 1990, s.XVIII.

rüşmelerin her aşamasını düzenli olarak Vekiller Heyeti'ne bildiriyor ve bazı önemli konularda Vekiller Heyeti'nden yönerge istiyordu. Rauf Bey ise, İsmet Paşa'nın görüşmeleri yönetme biçimini beğenmiyordu. Öte yandan, İsmet Paşa'da da Rauf Bey'e karşı güvensizlik başlamıştı. İsmet Paşa'da, Rauf Bey'in Mustafa Kemal'i haberdar etmeksizin, yönerge vermekte olduğu kaygısı doğmuştu. Bunun üzerine İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in bizzat durumu izlemesini istemiş ve Mustafa Kemal de, *Nutuk*'ta ifade ettiği üzerine, Vekiller Heyeti kararlarını bizzat kaleme almak gereğini duymuştu.[8]

Türk Heyeti, Lozan'a 14 maddelik bir yönergeyle gitti.[9] Bu ana yönergenin ilk yarısı, Türkiye'nin ulusal sınırlarıyla ilgiliydi: Doğu sınırı, Irak sınırı, Suriye sınırı, Ege adaları, Trakya sınırı, Batı Trakya, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası. Yönergenin ikinci yarısı, şu sorunları kapsıyordu: Kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, ordu ve donanma, Türkiye'deki yabancı kuruluşlar, Türkiye'den ayrılan ülkeler ve oralardaki İslam toplulukları ve vakıfları.

Yönergenin ilk maddesi olan Doğu sınırına ilişkin olarak, şu husus yer almaktaydı: *"Ermeni yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.* Başka bir deyişle, Konferans'ta Ermeniler için Anadolu'dan toprak istenirse, barış görüşmeleri kesilebilecek; Türkiye, yeniden savaşı göze alabilecekti. Bu konuda, Ankara'dan yeni yönerge istemeye gerek bile yoktu. İsmet Paşa, bu konuda, Hükümet'e danışmadan görüşmeleri kesmeye yetkiliydi. İşte, Türk heyeti, Lozan'da böylesine kararlı bir tutum sergilemişti. Batılılar, 12 Aralık 1922'de, "Ermeni ulusal yurdu" isteklerini resmen Konferans'a getirdiler ve Kuzeydoğu Anadolu vilayetlerinde ya da Kilikya'da Ermenilere toprak verilmesini istediler. İsmet Paşa, bu isteği kesinlikle reddetti. İsmet Paşa, "Türkiye'nin, Doğu vilayetlerinde ya da Kilikya'da anayurttan ayrılabilecek bir karış toprağı yoktur" dedi.[10]

8 Akşin, *age*, s.110.

9 Bu yönergenin tıpkıbasımı için bkz. Şimşir, *Lozan Telgrafları...*, c.II, s.673, tıpkıbasım 1-3.

10 Bilâl N. Şimşir, "75. Yılında Lozan", *İdarecinin Sesi*, No 12 (70), Eylül/Ekim 1998, s.19.

Irak sınırı konusunda: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları (sancak) istenecek, Konferans'ta başka bir durum ortaya çıkarsa, Hükümet'ten yönerge alınacaktı. *Suriye sınırı:* Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacaktı. *Adalar:* Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak; olmazsa, Ankara'dan sorulacaktı. *Trakya sınırı:* 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktı. *Batı Trakya:* Misak-ı Millî maddesi, yani plebisit istenecekti. *Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası:* Yabancı bir askerî güç kabul edilemezdi; bu nedenle görüşmeleri kesmek gerekirse, önceden Ankara'ya bilgi verilecekti. *Azınlıklar:* Esas, mübadeleydi. *Osmanlı borçları:* Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecekti. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa Ankara'dan sorulacaktı. Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamazdı. *Yabancı kuruluşlar:* Yasalarımıza uyacaklardı. *Bizden ayrılan ülkeler* için, Misak-ı Millî'nin ilgili maddesi geçerliydi. *İslam topluluğu ve vakıflarının hakları:* Eski anlaşmalara göre sağlanacaktı.[11]

Kapitülasyonlar konusunda İsmet Paşa'ya verilen hükümet yönergesinde, "kapitülasyonlar kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse, gereken yapılır" deniyordu. *Kapitülasyonlar konusunda da, İsmet Paşa, Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesebilecekti.*

Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa, düşman cepheyle yüz yüze gelince, ana yönergede öngörülen bazı hedeflere erişmenin çok güç ve hatta belki olanaksız olacağını anlayınca, yeni yönergeler istemek ve sık sık Ankara'ya danışmak zorunda kalmıştı. Böylece, *Lozan ile Ankara arasında yoğun bir telgraf trafiği sürmüştü.* Türk delegasyonunun elindeki yazılı yönergelerin yetersizliği nedeniyle de, Lozan ile Ankara arasındaki yazışmalar daha da artmıştı.

11 Şimşir, *Lozan Telgrafları...*, c.I, s.XIV.

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa aylarca Lozan'da kaldığı için, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yürütülmesine ilişkin başka sorunlar da onun önüne getiriliyor ve bu sorunlarda kendisine danışılıyordu. Öte yandan, Türkiye'nin dış ilişkilerinde bir geçiş döneminin yaşanmakta olması da, o aylarda Lozan'ı bir diplomasi merkezi olarak öne çıkarıyordu. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, onunla birlikte Osmanlı Hariciyesi de tarihe karışmıştı. Yeni Türk Hariciyesi ise, henüz tam kurulamamıştı. TBMM Hükümeti'nin, Avrupa'da yalnızca Moskova, Roma ve Paris'te temsilcilikleri vardı. Batı Avrupa devletlerinin de, bir Fransız Albayı'ndan başka Ankara'da temsilcilikleri yoktu. Müttefikler ve öteki devletler, Ankara'ya bir şey duyurmak ya da Türkiye'deki sorunlarını dile getirmek isteyince, sık sık Lozan'da İsmet Paşa'ya başvuruyorlardı. İsmet Paşa da, bu girişimleri telgrafla Ankara'ya duyuruyordu.

***

İsmet Paşa, 9 Ocak 1923 günü Büyük Komisyon'da yaptığı konuşmada, Ermeni yurdu isteklerinin Türkiye'yi parçalamak anlamına geldiğini ve bu yüzden, bu isteklerin görüşülmesine bile imkân görmediğini belirtti. İsmet Paşa, bu konuda şunları söylemişti:

> "Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler, Türk vatandaşları ile kardeşçe yaşayabilirler. Ama *Türk toprakları, bir Ermeni yurdu için parçalanamaz.* Ne Doğu vilayetlerinde ne Kilikya'da, Türk çoğunluğu olmayan, anavatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye, bugün mevcut Ermeni Cumhuriyeti ile antlaşmalar imzalamıştır. Diğer bir Ermenistan olabileceğini Türkiye hayaline bile getiremez."[12]

Böylece, Ermeni sorunu ortadan kaldırılmış ve 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş olan Doğu sınırlarımız kesinleşmiş oldu.

12 Cemil, *age*, s.276.

Lozan'da, öteki sınırlarımız da çizildi ve dünyaya kabul ettirildi. Trakya sınırımız, Sevr'de, Çatalca'dan geçiyordu; Lozan'da, sınır Meriç oldu. Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için, İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Tavşan adaları, Türkiye sınırları içine alındı. Ayrıca, Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktı. İtalya'nın işgali altında bulunan Rodos ve Oniki Ada, İtalya'ya bırakılıyordu.[13]

Sevr Antlaşması; Urfa, Antep, Birecik, Mardin, Nusaybin, Osmaniye ve Bahçe'yi sınır ötesinde bırakıyordu. Lozan'da, bu topraklar vatana katıldı. Türkiye'nin toprak bütünlüğü sağlandı.

Türkiye'nin Suriye ile sınırı, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'yla saptanmıştı.

Sevr Antlaşması, bir "Boğazlar Bölgesi" öngörmüştü. O bölgede yalnızca İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri bulunacak; Türk askerleri ise, oraya ayak basamayacaktı. Bu hüküm de Lozan'da kaldırıldı. Barış Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin hiçbir yerinde yabancı işgal gücü kalmadı.

Sevr'e göre, Türkiye'nin bütün silahlı güçleri 50.000'i aşamayacaktı. Türkiye, 35.000 jandarma ve 15.000 kişilik jandarma destek birlikleri bulundurabilecekti. Jandarma subaylarının 1.500 kadarını da, yabancı subaylar oluşturacaktı. Lozan'da İsmet Paşa'ya verilen yönergede, "ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz" deniyordu. Bu yönerge de yerine getirildi ve Lozan'da, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne hiçbir kısıtlama konulmadı.

Sevr'de kabul edilen hüküm uyarınca, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden oluşacak bir "Maliye Komisyonu", Türkiye'nin ulusal bütçesini denetleyecek ve para basmak gibi çeşitli parasal işlerini düzenleyecekti. "Maliye Komisyonu" gibi bağlayıcı ve egemenliği kısıtlayıcı hükümlerin tümü Lozan'da kaldırıldı.

13 Rodos ve Oniki Ada, daha sonra 1947 tarihli İtalyan Barış Antlaşması ile Yunanistan'a devredildi.

Lozan'da çok tartışılan konulardan biri de, *"azınlıklar"* sorunuydu. Türkiye'de "azınlık" kavramından anlaşılan, "Müslüman olmayanlar"dı. Müslümanlar, Türkiye'de azınlık sayılmazdı. Misak-ı Millî'de de aynı anlayış vardı. Lozan'da ise, Batılılar, Türklere *"Müslüman azınlık"* kavramını dayatmaya kalkışmış ve bu "azınlıkların korunması" diye bir tasarı sunmuşlardı. Türk Heyeti, buna şu yanıtı vermişti: "Türkiye'de 'Müslüman azınlıklar' söz konusu olamaz, çünkü tarihsel gelenekler, ahlakî düşünceler, görenekler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik yaratmaktadır; üstelik, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından, bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayırım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar."

Türk heyeti haklı bulunmuş ve Türkiye'de yalnızca Müslüman olmayan azınlıkların varlığı kabul edilmişti. Lozan Antlaşması, Türkiye'de yalnızca Müslüman olmayan azınlıkların varlığını kabul etmiştir. Bunlar da Rumlar, Ermeniler ve Musevilerdir.

Lozan Konferansı'nda, laiklik konusu da gündeme gelmişti. Kapitülasyonların ve yabancılara tanınan ayrıcalıkların temelinde, Osmanlı hukukunun laik olmayışı yatıyordu. Şeriat hukuku, Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancılara ve Müslüman olmayan tebaaya tam uygulanamadığı içindir ki, onlara kendi hukuk sistemlerine bağlı kalma ayrıcalıkları tanınmış ve bu ayrıcalıklar, zaman içerisinde genişletilmişti. Lozan'da Batılılar, Türk hukukunun şeriat hukuku olduğunu ve Hıristiyanlara uygulanamayacağını ileri sürdüler. İsmet Paşa, Türk hukuk sisteminin Tanzimat'tan beri geliştirilmekte olduğunu ve giderek laikleştiğini savundu.

Laiklik, Türkiye'de Müslüman olmayan azınlıkların ve yabancıların ayrıcalıklarına ve kapitülasyonlara son verecekti. Kapitülasyon ve ayrıcalık isteyenlerin gerekçelerini ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, laiklik, Türk yasalarının Türkiye'de yaşayan herkese uygulanmasını sağlayacak, Türkiye'nin ulusal egemenliğini pekiştirecekti.

Laik Türkiye'de, artık yabancılara ve Hıristiyan vatandaşlarımıza farklı hukuk uygulanmayacaktı.

Laik Türkiye'nin temeli Lozan'da atılmıştı. Öncelikle, Türk hukuk sistemi laikleştirildi.

***

Lozan Konferansı görüşmelerine ilişkin olarak, Mustafa Kemal, Nutuk'ta şunları söylemiştir:[14]

> "Baylar, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir değeri, saygınlığı ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hukukun dışında bırakılmıştı. Sanki güdüm ve kısıtlama altına alınmış sayılıyordu.
>
> "Benim, Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için, yüzde yüz elde etmek ve sağlamak zorunda olduğu temel hakların, dünyaca tanınacağına hiç kuşkum yoktu. Çünkü, gerçekte bu temel haklar güçle, hakedişle ve eylemli olarak alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların, yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz açıktı ve doğal haklarımıza dayanıyordu. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için, gücümüz de vardı; gücümüz de yeterliydi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız, ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu eylemli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine eylemli olarak kanıtlamış olmamızdı.
>
> "Baylar, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, düşman devletler, Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr Tasarısı'dır. Bu tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tartışılmaya bile değer görülmemiştir. İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra toplanan

14 Özet olarak alınmıştır.

Londra Konferası'nın bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını öngörmekteyse de, değinilmemiş sorunlarda Sevr Tasarısı'ndaki maddelerin tümünün olduğu gibi bırakıldığını kabul etmektedir. Bu öneri, bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşı'nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır. Üçüncü barış önerisi, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Utkusu'ndan ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'ndan sonra, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneri de, ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı. Dördüncü öneri, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere konu olmuştur.

"Sayın Baylar, *Lozan Barış Antlaşması*'ndaki kuralları, öbür barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu Antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış, büyük bir yoketme eyleminin (suikastın) kırılıp önlenişini bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku anıtıdır!"[15]

Lozan Konferansı'nda İngiliz Temsilciler Heyeti'nin bir üyesi olarak yer alan Sir Andrew Ryan, Konferans'a ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmişti:

"Lozan Konferansı, 1914-1918 Savaşı'ndan sonra, Müttefiklerin düşmanlarıyla karşı karşıya eşit koşullarla tartışmış oldukları ilk toplantıdır. Türklerin gücü şunda idi ki, onların sorumlu liderleri, ne yaptıklarını iyi biliyorlar ve yaşamsal saydıkları her nokta için, gerekirse, savaşa atılmayı göze almış bulunuyorlardı... Konferans'ta başlıca görüşmeci konumunda olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, artık karşılarında Ankara Hükü-

15 Velidedeoğlu, *age*, s.398-403.

meti'nden başka bir muhatap olmadığından ve Yunanlıların Küçük Asya'dan kovulmuş olduklarından ötürü, aralarındaki ayrılıklar büyük ölçüde azalmıştı. Uygulamada, bu üç devlet, herhangi bir sorun için savaş etmeye hazır olmasa bile, Lozan'da az çok cephe birliği etmişti. Yalnızca Sovyet Temsilciler Heyeti bunların dışındaydı ve resmen Boğazlar sorunuyla ilgilenmekteydi. ABD ise, Konferans'a gözlemci olarak katılmıştı. Bu Konferans'ın iki önemli kişiliği, konferansın ilk aşamasında Lord Curzon, bütün konferans boyunca ise İsmet Paşa'ydı. İsmet Paşa, Lord Curzon'un tam tersiydi. O da zeki olmakla birlikte, zekiliği bir askerinkinden daha ileri değildi. Onun için denilirdi ki, o diplomasiye bir süvari birliği komutanı niteliklerıyle girmişti; gerektiği zaman ileri saldırır, eğer başarı elde edemezse, bütün gücüyle geri çekilirdi. Çok sağır olmakla birlikte, bu sağırlığı duruma göre değişirdi. Diyorlardı ki, Paşa, işine gelmeyen hususlarda tam anlamıyla sağır kesilirdi."[16]

Müttefikler, Lozan görüşmeleri yapılırken, şu hususa güveniyorlardı: Yeni Türkiye, büyük reformları gerçekleştirmekteydi. Bu reformları, Türkiye'nin bünyesinin ne kadar hazmedebileceği bilinmiyordu. Bu, Müttefikler açısından, Konferans'ta yitirdiklerini yeniden elde edebilme fırsatını verebilecek bir olasılıktı. Bu nedenle de, belirli sürelere bağlanmış kararlarla yetinmekte sakınca bulmadılar, çünkü bu süreler doluncaya değin olabilecek gelişmelerden ümitliydiler. Müttefiklerin bir başka ümidi de; yorulmuş, fakir düşmüş bir ulusun, harap olmuş ülkesini sağlam bir yapıya kavuşturabilmek için, mutlaka yardıma gereksinme duyacağı ve bunun için de, kendilerine başvurduğu zaman, savaşta ve Lozan'da yitirilmiş olan eski alıştıkları usullerin ve davranışların yeniden konabileceğiydi.

Müttefikler, Lozan Antlaşması'nın uygulanamayacağı ümidindeydiler; ancak, onların bu ümitleri hiçbir zaman gerçekleşmedi.

16 Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, London, 1951, s.174.

LOZAN'DA ÇÖZÜME KAVUŞTURULAN VE KAVUŞTURULAMAYAN SORUNLAR

Lozan Barış Görüşmeleri'ne, bir yanda Türkiye; öte yanda da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştı. Konferans'a, Türkiye'nin isteği üzerine, Boğazlara ilişkin sorunların görüşmelerine katılmak üzere, Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişti. ABD ise, Konferans'a gözlemci olarak katılmıştı.

Konferans, 21 Kasım 1922'de başlamış; görüşmeler, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış; 23 Nisan 1923'te ise yeniden başlamıştı. Lozan Barış Antlaşması ve buna ilişkin belgeler, 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

Lozan görüşmeleri niçin bu kadar uzun sürmüştü? Nedenlerin en başında, Türk Devleti'nin kesin çizgilerle belirlenmiş olan tutumundan hiçbir ödün vermeye yanaşmamış olması ve isteklerini Batılı devletlere kabul ettirmede diretmesi gelmekteydi. Müttefikler ise, savaş alanında elde edemediklerini, barış masasında elde etme yönünde çaba harcamakta ve Osmanlı'ya yönelik tutum ve davranışlarını, yeni Türk Devleti'nin temsilcilerine karşı da sürdürmek istemekteydi. Oysa, Müttefiklerin karşısında, Osmanlı'dan çok farklı bir düşünce yapısına sahip olan Türkler bulunmaktaydı; Türkler, bağımsızlık savaşını kazanmış bir ulusun temsilcileri olarak, Müttefiklere, savaşta kazandıkları bu büyük başarıyı diplomasi yoluyla da kabul ettirmeye çalışmaktaydı.

Konferans sırasında zaman zaman gerginliklerin çıkmasına ve Konferans'ın kesintiye uğramasına karşın, Türkiye, isteklerini kabul ettirebilmek için direnmişti. Öte yandan, Türk yöneticileri, Sovyetler Birliği ile işbirliğinin bağımlılığa dönüşmesini istemediklerinden, Batı'nın dostluğunu sağlamaya çalışmış ve Batı'yla anlaşma yollarını aramıştı.

Lozan'da, *İngiltere,* Musul ve Boğazların statüsü; *Fransa,* Osmanlı borçları, kapitülasyonlar ve ayrıcalıklar; *İtalya* ise, kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj sorunlarıyla Türkiye'nin karşısına çıkmıştı. Türkiye, Konferans'ın Şubat ayında kesilmesinden, "kapitülasyonlar" konusunda diretmelerinden ötürü, Fransa ile İtalya'yı sorumlu tutmuştu.[1]

Lozan Konferansı'nın Birinci Aşaması (21 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923 tarihine değin geçen birinci aşamasında, taraflar, şu konular üzerinde görüş birliğine varmışlardı:

Yunanistan ile Türkiye arasında sivil tutuklular ile askerî tutsakların mübadele edilmesi kabul edilmişti; Türkiye'nin Doğu Trakya sınırını Meriç nehri oluşturacak, İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verilecek, Yunanlıların elinde bırakılan Anadolu kıyısına yakın adalar ise askersizleştirilecekti. İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışarıda tutulmak üzere, Türkiye'deki tüm Rumlarla Yunanistan'daki tüm Türkler mübadele edilecekti.

Fransa ile Türkiye arasında herhangi bir toprak sorunu yoktu; Suriye sınırı konusunda ise, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması hükümleri onaylanmıştı. Oniki Ada *İtalya'*ya terk edilmiş; İngiltere'nin mandası altına konulan Irak'la Türkiye arasındaki sınır ko-

1 Kürkçüoğlu, *age*, s.74.

nusunda ise bir anlaşmaya varılamamış ve bu sorunun çözümü daha sonraya bırakılmıştı.

Boğazların statüsü konusunda, Müttefik Devletler, Türk isteklerini kısmen kabul etmişlerdi. Yabancı gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmesi ilke olarak kabul ediliyordu. Yabancı ticaret gemileri açısından, Boğazlar rejimi şöyle olacaktı: Barış zamanında, yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınıyordu. Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise, barış zamanındaki rejim uygulanacaktı. Savaş zamanında, Türkiye savaşan taraflardan biriyse, tarafsız gemiler ve tarafsız uçaklar, düşmana yardım etmemek koşuluyla, Boğazlardan serbestçe geçebilecekti.[2] Lozan'da varılan anlaşma gereğince, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kıyıdan itibaren 15-20 kilometrelik bir kısmı askersizleştirilecekti. Boğazlardan geçecek yabancı gemileri denetlemek üzere, bir Türk temsilcisinin başkanlığında, imzacı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir *Boğazlar Komisyonu* kurulacaktı.

Müttefik Devletlerle Türkiye'nin üzerinde anlaşmaya varamadığı başlıca konular ise şunlar olmuştu:

Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler arasında paylaştırılması; İstanbul ile Boğazların Müttefikler tarafından boşaltılması; Müttefik Devletlerin, Osmanlı döneminde elde etmiş oldukları yasal, ekonomik ve öteki konulardaki ayrıcalıklarının birdenbire kesilmesini kabule yanaşmamaları. Müttefiklerin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde elde etmiş oldukları kapitülasyonları sürdürmek istemeleri, Türkiye ile bu devletler arasındaki en önemli uyuşmazlık konularından biri olmuştu. Bu isteklerin 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine, Konferans çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre kesintiye uğradı.

Konferans çalışmalarının kesintiye uğraması üzerine Ankara'ya dönen İsmet Paşa, yol üzerindeki Eskişehir'de, Atatürk ile buluşmasını şöyle anlatmaktadır:

2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gönlübol-Sar, *age*, s.46.

"Biz Konferans'ın birinci kısmında, başlıca İngilizlerle mücadele ettik. Büyük devletler ve küçük devletler, İngilizlerin etrafında birleşik bir cephe olarak, davayı takip etmeye karar vermişlerdi. Lord Curzon, bu taktiği tuttu. Benim kanaatime göre, İngilizlerin barışa engel varsaydıkları önemli sorunlar, Konferans'ın birinci kısmında sonuca bağlanmış ve Konferans böyle bitmiştir. *İngilizlerle bir sorunumuz kalmamış gibidir.* Bundan sonraki sorunları çözebilmemiz için, hem direnişimiz daha kolay olacaktır hem belki İngilizlerden yardım da göreceğiz...

"İngilizlerin önem verdiği sorunların başında, Boğazlar geliyordu. Benim görüşüme göre, Boğazların güvenliği için bulunacak çözüm yolu, İngilizler için savaş nedeni olabileceği gibi, Musul yüzünden de savaşla karşı karşıya kalmak mümkündü. Her iki sorun etrafındaki tehlikelerin üstesinden geldikten sonra, kapitülasyonlarda, adlî ve malî sorunlarda Müttefiklerle birlikte görünmelerine karşın, daha çok Fransızların çıkarları içinde kalan bu sorunlar nedeniyle, İngilizler için savaş olasılığı kalmıyordu. Atatürk'e bunları anlattım ve benim görüşüme göre Lozan'da sonuca bağlanmış konuları çözebildiğimizi kabul edersek, ötekiler üzerinde düşüncelerimizi söyleyerek, Konferans'a yeniden gidebiliriz, dedim.

"Eskişehir'de tren içinde yaptığımız görüşmede, 'barış olacaktır' kanaatine vararak, görüş birliği içinde Ankara'ya hareket ettik."[3]

İsmet Paşa, 21 Şubat günü TBMM'nin gizli oturumunda, Lozan barış görüşmelerinin nasıl geçtiğini ve Konferans'a neden ara verildiğini anlattı. Özetle, şunları söyledi:

3 Şimşir, *Lozan Telgrafları*, c.II, s.XIV-XV.

"Barış görüşmeleri, üç ana grup halinde yürütüldü. Her üç grupta da Türk heyeti, Müttefiklerle karşı karşıya geldi. Türk Heyeti Batı Trakya'da plebisit isteyince, karşısında birleşik bir direniş cephesini buldu. 'Halkoyuna başvurmak, Batı Trakya'nın Türkiye'ye katılmasını ilan etmek olacaktır' dendi. *Trakya sınırı çözülemeden kaldı.* Musul'un bize geri verilmesini istedik. Bu sorunu önce İngilizlerle başbaşa görüştük. Sonra birbirimize karşılıklı muhtıralar verdik. Birbirimizi ikna edemedik ve konu Komisyon'a geldi. Bütün Müttefikler, bir tek cephe halinde bize karşı direndiler ve Konferans'ı kesme tehditlerinde bulundular. Suriye sınırını ve Musul sorununu bir bütün olarak bize onaylatmak istediler. *Musul, büyük bir sorun olarak askıda kaldı.*"[4]

İsmet Paşa, daha sonra Osmanlı borçları, savaş tazminatı ya da tamiratı, Türkiye'deki yabancı şirketler, demiryolları, kapitülasyonlar gibi Konferans'ta görüşülen başlıca sorunlara ilişkin bilgi verdi.

İsmet Paşa, sözlerini şöyle bitirdi: "Taahhüt ettiğimiz bir şey yoktur. Ne karar verirseniz, kimse bir şey diyemez, onu uygularız." İsmet Paşa, Müttefiklerin Türk heyetine sunmuş oldukları barış antlaşması projesinin kabul edilemeyeceğini belirtti.

Hükümet'in görüşüne göre, Müttefiklerin barış antlaşması projesini tümüyle reddetmek gerekiyordu; ancak, Konferans'ın kesilmesine neden olunmamalı ve yeniden savaşın başlanması önlenmeliydi. Başka bir deyişle, barış çabaları sürdürülmeliydi. Mustafa Kemal, Karaağaç'ı gözden çıkarmak gerektiğini ve Musul sorununu, bir yıl içinde İngilizlerle karşılıklı olarak çözmenin en iyi yol olacağı görüşünü TBMM'de dile getirdi. Mustafa Kemal, Musul'u savaşarak geri almanın mümkün olabileceğini; ancak, bu durumda da, savaşın uzayacağını ileri sürmüştü.

4 *Age*, s.XVI.

TBMM'de günlerce süren gizli görüşmelerin sonucu, 6 Mart akşamı kısa bir bildiriyle kamuoyuna duyuruldu: İtilaf Devletlerinin Lozan'da Türk heyetine sunmuş oldukları barış projesinin, Türkiye'nin bağımsızlığına ters düşen hükümleri içerdiğinden, kabul edilemez olduğu ve yeniden barış girişimlerinde bulunması için, Meclis tarafından Hükümet'e yetki verildiği açıklandı.

Türk Hükümeti, İtilaf Devletlerinin barış projesine karşılık olarak, Türk barış projesini hazırlayıp tamamladı. Proje, 8 Mart 1923 tarihli bir nota ile İstanbul'daki Fransız, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri'ne sunuldu.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 9 Mart günü İsmet Paşa'nın notasını Londra'ya telledi. 12 Mart günü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk karşı önerilerini görüşmek üzere, Fransız ve İtalyan temsilcilerini Londra'ya çağırdı. Müttefiklerarası Londra Konferansı, 21 Mart günü Lord Curzon'un başkanlığında toplandı. Toplantıya Fransa'dan M. Bompard, İtalya'dan Marki Garroni ve Japonya'dan da Baron Hayashi katıldı. Bu toplantının tek bir amacı vardı; o da, barış konferansını başarıya ulaştırmaktı.

İsmet Paşa, ekonomik konuların antlaşma dışında bırakılmasını öneriyordu. Müttefiklerin görüşüne göre, ekonomik konular antlaşma dışında bırakılırsa, bunların çözümü sürüncemede kalabilirdi. Toplantıda çözüme bağlanması gereken bir konu da, barış konferansının yeriydi. Bu yer Lozan mı, İstanbul mu yoksa başka bir Avrupa kenti mi olacaktı? Türkler, İstanbul'u öneriyorlardı. Lord Curzon ise, Lozan'dan yanaydı. Toplantının bir diğer önemli konusu ise, Büyük Devletlerin Londra'da kendi aralarında bir görüş birliğine varmaları ve Lozan'da Türklerin karşısına bir birlik halinde çıkmalarıydı. Böylece, Türklerin her devletten ayrı ayrı ödünler koparmasının önüne geçilmiş olacaktı.

Fransızların görüşüne göre, Türkiye'deki yabancı şirketlerin ayrıcalıkları ve kazanılmış hakları geçerli sayılmalı ve bu geçerlilik Türklere kabul ettirilmeliydi. Ayrıca, Türk Hükümeti, şirketlerle

doğrudan görüşme masasına oturmaya, şirketlerin ayrıcalıklarıyla haklarını kabul etmeye yöneltilmeliydi. Kurulan üç komite, 21-22 Mart tarihlerinde çalışmalarına başladı. Komitelerden biri, Türk projesinin siyasal konular ve sınırlara ilişkin bölümünü, diğeri ekonomik maddelerini ve üçüncüsü de, malî hükümlerini ele aldı.

Müttefikler, 27 Mart günü aşağıdaki kararları aldılar:

İşgal altındaki topraklar: Türkler, barış antlaşması Ankara Meclisi tarafından onaylanır onaylanmaz, yabancı güçlerin, İstanbul'u ve işgal altındaki öteki toprakları hemen boşaltmalarını istiyorlardı. Müttefikler, bu isteği kabul etmeyeceklerdi.

Meriç sınırı: Türkler, Meriç sınırı için, "thalweg" hattını öneriyorlardı.[5] Müttefikler, bunu reddedecek ve Meriç'in sol kıyısını sınır olarak kabul edeceklerdi.

Meis adası: İtalya, Meis adasını Türkiye'ye geri vermek istemiyordu. Müttefikler, Konferans'ta İtalya'yı bu konuda destekleyeceklerdi.

Diğer ülkelerin antlaşmaya katılmaları: Müttefikler; Belçika, Polonya, Portekiz ve Çekoslovakya'nın da yapılacak barış antlaşmasının malî ve ekonomik hükümlerine taraf olmalarını istiyorlardı. Türkiye, bu isteği kabul etmemişti. Müttefikler, Türklere bunu kabul ettirmek için ısrar edeceklerdi.

Silah ve cephaneler: Türkler, Müttefikler tarafından el konulmuş olan Türkiye'ye ait savaş gemilerinin, silah ve cephanenin geri verilmesini istiyorlardı. Müttefikler ise, buna yanaşmamaktaydı.

Yabancılar rejimi: Türkiye, bu konuda tam bir karşılıklılık istiyordu. Türkiye'deki yabancı uyruklular hangi haklardan yararlanıyorsa, yabancı ülkelerdeki Türk vatandaşlarına da aynı hakların ta-

5 İki devlet arasında sınır olarak bir nehir ya da bir nehir parçası alınacaksa, "thalweg çizgisi" kullanma yoluna gidilmektedir. Sınırın belirlenmesinde, ulaşıma uygun olmayan nehirlerde ya da nehrin ulaşıma uygun olmayan bölümünde "orta-çizgi" esasına uyulurken; ulaşıma uygun nehirlerde, gemilerin nehrin akış yönünde giderken izledikleri yol olan en güçlü akıntının bulunduğu ve nehrin en derin noktalarını izleyen "thalweg çizgisi" kullanılmaktadır.

nınması gerekiyordu. Müttefikler, karşılıklılığı kabule yanaşmamaktaydı.

Hukuk danışmanları: İstanbul ya da İzmir'de bir yabancının tutuklanabilmesi ya da evinin aranabilmesi için, Türkiye'de görevlendirilecek yabancı hukuk danışmanlarının izni gerektiği belirtilerek, bu konudaki maddenin yeniden yazılması kararlaştırıldı.

Yunan tamiratı: Yunanistan'ın, Türkiye'ye verdiği zarar ve ziyanlar için, tamirat bedeli ödemeye gücü olmadığı söylendi.

Demiryolu istikrazı (borçlanması): Türkiye'den 7 milyon altın lira tazminat istenmesi önerildi.

Görüldüğü gibi, Türk ile Müttefik görüşleri arasında hâlâ derin farklar vardı. İşte, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde, bu görüş farklılıkları giderilmeye ve nihaî çözüme ulaşılmaya çalışılacaktı.

Lozan Konferansı'nın İkinci Aşaması (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923)

Lozan Konferansı'nın ikinci aşamadaki görüşmeleri, 23 Nisan 1923'te başlamış ve bu görüşmelerde, Konferans'ın birinci aşamasında çözülemeyen sorunlar tartışılmıştı. Lozan'ın ikinci aşamasında Müttefiklerin özellikle üzerinde durdukları konu, kapitülasyonlar sorunuydu. Bu görüşmelerde diplomasi hünerini sergileyen İsmet Paşa, hiçbir ödün vermeksizin, Müttefiklere, Türk Hükümeti'nin kapitülasyonlara ilişkin tutumunu kabul ettirebilmeyi başarmıştı. Böylece, kapitülasyonlar sorunu, Türkiye'nin istediği biçimde çözüme kavuşturuldu ve kapitülasyon hakları, ufak tefek koşullarla, tümüyle ortadan kaldırıldı. Müttefik Devletler, ayrıca, Osmanlı döneminde ellerine geçirdikleri kabotaj hakkının (Türk limanları arasında deniz nakliyatı yapmak) da sürdürülmesini istiyordu. Ancak, Lozan'da, kabotaj hakkının yalnızca Türk vatandaşlarına tanınması ilkesi kabul edildi.

Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye, Lozan'da, bağımsızlığını ve egemenliğini tehdit eden konularda, Büyük Güçlere herhangi bir ödün vermeksizin, davasının haklılığını ve yasallığını onurlu bir biçimde savunabilmiş ve görüşlerini karşısındakilere kabul ettirebilmesini bilmiştir.

Lozan Antlaşması ve bu Antlaşma'ya ek 17 belge ve mektup, 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Böylelikle, Türk ülkesini parçalayan ve Türkiye'yi bir sömürge konumuna indirgeyen Sevr Antlaşması, tarihin karanlık sayfalarına karışmış oluyordu.

Lozan Antlaşması'nın başlıca maddeleri, özet olarak şunlardı: Henüz kesin olarak saptanamamış bulunan Güney sınırları dışında, Türkiye'nin yeni sınırları, Misak-ı Millî'de kabul edilen sınırlardı. Ayrıca, Kars, Ardahan ve Artvin illeri de anayurda geri verilmişti.

Doğu'da bir Ermeni devleti ve Batı'da da bir Yunan devleti kurulmayacaktı. Yunanistan'la ahali mübadelesinden sonra, Türkiye, halkının büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu homojen yapıya sahip bir devlet durumuna gelmişti.

Kapitülasyonlar kaldırılmıştı;[6] ordumuz, adliyemiz, maliyemiz, yönetimimiz herhangi bir kayıt altında değildi; Düyûn-u Umûmiye'nin varlığına son verilmişti; Türkiye'de bulunan yabancılar ve yabancı kurumlar ile okullar, Türk yasalarına bağlı olacaktı. Büyük Atatürk şöyle demekteydi: "Bizim için artık kapitülasyonlar mevcut değildir. Kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz." Kapitülasyonların kaldırılması, aynı zamanda, yeni Türk Devleti'nde hukukun laikleştirilmesi yolunu açmıştı.

Türkiye, *Boğazlarda* tam denetim hakkına sahip olmamakla birlikte, egemenliği ve bağımsızlığı üzerine konulan sınırlamaların birçoğunu kaldırtmayı başarmıştı. Karadeniz Boğazı, Marmara De-

6 *Kapitülasyonlar*, yabancı devlet vatandaşlarının bir ülkede sahip olduğu ayrıcalıklar ve bağışıklıklar anlamına gelir. Bağımsız devletler, kendi ülkelerinde bulunan yerli-yabancı herkesin, diplomatlar dışında, o devletin ceza yasalarına ve mahkemelerine boyun eğmesini, devletin vazgeçilmez haklarından sayar.

nizi ve Çanakkale Boğazı, genellikle, "Türk Boğazları" ya da yalnızca "Boğazlar" diye anılır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Boğazlardan serbest geçişi, Karadeniz'e serbest girişi ve Boğazların İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri tarafından işgalini öngörmekteydi. Sevr Barış Antlaşması da, Boğazlarda en geniş biçimde geçiş serbestisi ilkesine yer vermekteydi.

*Lozan Boğazlar Sözleşme*si ise, başlıca üç esaslı ilkeye dayandırıldı. A) Karadeniz Boğazı'nın her iki kıyısından 15'er km., Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısından 20 km., Marmara Denizi'ndeki adalar ve Ege Denizi'ndeki bazı adalar askersiz duruma getiriliyordu. Bu bölge içinde tahkimat yapmak, sürekli topçu tesisleri bulundurmak, askerî hava ve deniz üssü bulundurmak yasaklanıyordu. Bölge içinde, polis ve jandarma birlikleri ve 12 000 kişilik bir kuvvet dışında, asker bulundurmak da yasaktı. B) Bu Sözleşme ile kurulan Boğazlar Komisyonu, Boğazlardan geçişi denetim altında tutmak ve gerekli bilgiler vermekle görevlendirilmişti. C) Boğazların ve dolaylarının askersiz duruma getirilmesi, Türkiye için esaslı bir sakınca ve tehlike oluşturuyordu. İsmet Paşa'nın görüşüne göre, İngiltere, Boğazları başlıca İngiliz sorunu olarak kabul ediyor ve Boğazların kendilerine, savaş gemilerine açık bulunmasını istiyordu.

Daha sonra imzalanan 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'yle, Lozan'ın Boğazlara ilişkin hükümleri değiştirildi; askerlikten arındırılmış bölge kaldırıldı ve Boğazlar Komisyonu'nun varlığına son verildi.

Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi uyarınca, *gayrimüslim azınlıklar* yararına olarak kabul edilen bireysel haklar ve aile hakları, Medenî Kanunumuz'un yürürlüğe girmesiyle önem ve anlamını yitirmiş ve uygulanmamıştır. Patrikhanelerin, dünya işlerinde ve vatandaşlarımızın bireysel muamelelerinde artık hiçbir yetkileri kalmamıştır.

Gerek Türkiye gerek Müttefikler, kendilerinin ve uyruklarının uğradıkları zarar ve ziyanlardan ötürü, her türlü nakdî taleplerden

feragat etmişlerdi. Atatürk'ün akılcı ve gerçekçi dış politikası çerçevesinde, Karaağaç ve çevresinin Türkiye'ye bırakılması karşılığında, Anadolu'da yaptıkları zarar ve ziyan nedeniyle, Yunanistan'dan tamirat (savaş onarım parası) *borcu* istenmesinden vazgeçilmişti, çünkü Yunanistan, bu borcu ödeyebilecek durumda değildi. Böylece, ilerideki yıllarda Yunanistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesini önleyebilecek önemli bir öğe ortadan kaldırılmış oldu.

Osmanlı borçlarının miktarı, ödenmesi usulü ve paylaştırılması sorunu, Lozan Konferansı'nın en çetin konularından biri olmuştu. Bu borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlere gelirleriyle orantılı olarak bölündü. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a olan borçları da, bu devletlerle yapılan antlaşmalarla Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine devredildi.

30 Ocak 1923'te imza edilen ve Lozan Barış Antlaşması ekleri içinde yer alan "Türk ve Rum Ahalinin Değiştirilmesi Sözleşmesi" uyarınca, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye topraklarında yerleşik Rum Ortodoks dininde bulunan Türk tebası ile Yunan topraklarında yerleşik Müslüman dininde olan Yunan tebası, zorunlu olarak değiştirilmeye tabi tutulacaktı. Ancak, bu mübadeleden İstanbul'daki Rum ahalisi ile Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi hariç tutulacaktı.

Lozan Antlaşması'yla, bazı uluslararası antlaşmalara katılmayı ya da bunları onaylamayı kabul ettik. Ticaret ilişkilerimiz, devletlerle yaptığımız ikili anlaşmalarla düzenlenecekti.

Lozan Konferansı'nın sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla, Türk dış politikasının ilkeleri (Misak-ı Millî), tümüyle olmasa bile, büyük ölçüde gerçekleştirilmişti. Türkiye, Batı Trakya ve çözüme kavuşturulamayan Musul dışındaki toprak isteklerini kabul ettirmişti. Boğazlar ile Trakya sınırında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması ve İstanbul'daki asker sayısının sınırlandırılması kaydı dışında, Türkiye toprakları, ülke ve askerlik sorunla-

rı açısından bağımsızlığını elde ediyordu. Türkiye, beşer yıllık süreler için imzalanan ve üçü de 24 Temmuz 1923 tarihini taşıyan Ticaret Sözleşmesi, Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri ve Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri dışında, kapitülasyon niteliğindeki bütün kayıtlardan da kurtuluyordu.

İsmet Paşa'nın 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nı imzalaması üzerine, Mustafa Kemal, kendisine bir kutlama telgrafı göndermiş ve şöyle demişti:

> "Ulusun ve Hükümet'in yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Yurda yararlı sıra sıra işlerle örülü olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla yücelttiniz. Uzun savaşmalardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde parlak başarılarınız dolayısıyla, sizi, Sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyler'i ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini içten duygularla kutlarım!"[7]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanıp da, bugün hâlâ yürürlükte olan tek barış antlaşması Lozan'dır. Barış antlaşmaları, genellikle, yenen tarafın lehine hükümler taşıyan belgelerdir. Bu nedenledir ki, yenilen taraf, ilk fırsatta bu hükümlerden kurtulmak amacıyla, yeniden savaş ortamının doğmasını bekler. Yeni savaşı kazandığı takdirde ise, bu kere kendi lehine bir barış antlaşmasını kabul ettirmeye çalışır. Böylece, her barış antlaşması, gerçekte, yeni bir savaşın tohumlarını eker. İşte, Lozan'ın farkı buradadır, çünkü Lozan Antlaşması'nda taraflardan biri (İtilaf Devletleri) Birinci Dünya Savaşı'nı, diğeri (Türkiye) ise, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştı. Lozan'da, "eşit"ler arasında bir diplomasi savaşı söz konusuydu. Lozan Antlaşması'yla taraflar arasında bir denge sağlanmıştı. İtilaf Devletleri, Ankara Hükümeti'nin reddettiği Sevr Antlaşması'ndan

7 Velidedeoğlu, *age*, s.405.

vazgeçmiş; Ankara Hükümeti de, Misak-ı Millî'nin bazı hükümlerini gerçekleştiremeyeceğini görmüştü.

Lozan'da taraflar arasında sağlanan bu denge, Antlaşma'yı kalıcı kılmıştı. Oysa, 1919'dan sonra imzalanan öteki barış antlaşmaları, 20 yıl sonra daha da büyük bir savaşa yol açtı. Lozan Barış Antlaşması, uluslararası alanda, 1919-1939 arası dönemde savaşa değil, barışa hizmet etmiş olan bir belge olarak tarihe geçmiştir.

Lozan Antlaşması imzalandığı sırada Türkiye, Avrupa'nın büyük devletleriyle (Irak'ta İngiltere, Suriye'de Fransa ve Oniki Ada'da İtalya ile) sınır komşusu durumundaydı. Lozan'daki denge, bu etkenin de ışığında oluşturulmuştu. Türkiye, karşısında bu büyük devletler olduğu için, bazı konularda Misak-ı Millî'den ödün vermek zorunda kalmıştı. Türkiye, Yunanistan'la ve Irak'la sınırını başbaşa yürüteceği görüşmelerle düzenleyebilseydi, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin lehine olmak üzere, Lozan'dan farklı bir durum ortaya çıkabilirdi. Ancak, böyle bir durumda, bu ülkelerde intikamcılık ruhu gelişebileceği için, Lozan'ın kalıcılığı da zedelenebilirdi.

LOZAN ERTESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923-1930)

Lozan Konferansı'nda Batılılar, karşılarında, bir ülküye ve bir programa sahip ve varlığı için yıllarca savaşı göze alabilmiş; ancak, hakkından fazlasını istemeyen bir ulusun ve onun büyük liderinin temsilcilerini bulmuştu. Ulusal Hükümet'in uluslararası alanda kazandığı bu başarı, Atatürk'ün dış politikasının onurlu bir kazancı olmuştur. Artık Türkiye, Avrupa'da ve Ortadoğu'da sözüne ve imzasına güvenilir, bütün komşularıyla barış içinde yaşamaktan başka bir amaç ve davası olmayan bir devlet olarak, saygı görüyor ve takdir ediliyordu.[1]

Lozan'dan sonra, Türkiye'nin stratejik önemi azalmamış, aksine artmıştı. 1923'ten sonra Türkiye, Avrupa'nın bütün güçlü devletleriyle komşu olmuştu. Sovyetler Birliği, Doğu bölgesinde; İngiltere, Irak mandası ve Kıbrıs dolayısıyla; Fransa, Suriye mandasıyla; İtalya ise, Oniki Ada'yı ve Meis adasını ele geçirdiği için, Türkiye ile sınırdaş olmuştu.

Lozan ertesinde Türkler, Batılı devletlerin tasarılarından büyük kuşku ve korku duyuyordu. Bu korku nedeniyle, Türk dış politikasını yönetenler, yönetim felsefesi kendilerine çok uzak olan Sovyetler Birliği ile daha Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan diplomatik yakınlığı korumuş ve hatta arttırmıştı.

1923-1930 yılları arasındaki dönemde, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler çok gergin kalmıştı. Türkiye ile Batılı dev-

1 Akşin, *age*, s.122.

letlerin dostça ilişkiler kurmasının önündeki en büyük engeller, toprak sorunlarının neden olduğu düşmanlıklardı. 1922-1926 yıllarında Türk Dışişleri Bakanlığı'nı meşgul eden sınır tartışmaları, Türkiye ile öteki devletler arasında büyük bir engel oluşturmaktaydı ve ancak bu sorunların çözüme kavuşturulmasının ertesinde, Türkiye Cumhuriyeti etkin bir dış politikayı yaşama geçirebilmişti.

Lozan'da, 1921 tarihli Ankara Anlaşması'yla saptanan Güney sınırlarımızın altında yaşayan birçok ırkdaşımızı kendi kaderlerine bırakmak zorunda kalmıştık. Musul bölgesi feda edilmişti. Ancak, bütün bu özveriler, önce zaferi kolaylaştırmak ve sonra da, barışı sağlamak içindi. Ulusal Hükümet'in barışa bağlılığı bu derece büyüktü. Atatürk'ün Türkiye'nin Güney sınırlarını Misak-ı Millî çizgisinin yukarısında tutmasının başlıca nedeni, Türk ulusunu, on yıldan fazla bir süredir göğüs germiş olduğu savaşlardan ve katlandığı sayısız özverilerden sonra, yeni yeni ıstıraplara ve sıkıntılara sürüklemek istemeyişi ve ülkenin geleceğinin, uzun bir barış döneminin açılmasına bağlı olduğunu takdir etmiş olmasıydı. Ayrca, o "Büyük İnsan", Güney komşularımızla iyi geçinmek ve onlarla uyuşmazlık konuları yaratmamak isteğindeydi.

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na belirli bir programla girişmişti. Bu program da, Türkiye'yi kurtarmak ve yaşatmak için gerekli hususların neler olabileceğini saptadıktan sonra, bu hususların gerçekleştirilebilmesi için, Türk ulusunu her türlü özveride bulunmaya çağırmaktı. Ancak, Atatürk, yaşamsal sayılmayan hususlarda gerilemekte de duraksamamıştı.

Lozan ertesinde, yeni Türk Devleti, savaş halinde olduğu eski düşman devletlerle barış antlaşmaları imzalıyor, savaş halinde olmadığı devletlerle de dostluk antlaşmaları yapıyordu. 1923 yılında Arnavutluk, Macaristan ve Polonya ile Türkiye arasında dostluk antlaşmaları imzalanmıştı. Türkiye, 1924 yılında da Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Estonya, Hollanda, İspanya ve İsveç ile dostluk antlaşmaları yaptı. Normal diplomatik ilişkiler kurulurken,

önce dostluk antlaşması yapılması usulü benimsenmişti. Türkiye Cumhuriyeti, ilişki kurmak istediği 40 kadar devletle dostluk antlaşmaları imzaladı.[2]

İsmet İnönü, 29 Nisan 1928'de BMM'de verdiği demeçte şunları söylemişti:

> "Dış politikada tüm çabamız, hiç kimsenin çıkarlarına karşı bir davranışı içermeyen, dürüst bir yönde, kendi çıkarlarımızı sağlamaya yönelmiş bulunuyor."[3]

Lozan'dan sonra, Atatürk, ülkede köklü reformların gerçekleştirilmesi sürecine ağırlık verdi. Bu "devrim" niteliğindeki reformların başarıya ulaşabilmesi için de, Türk Devleti'nin dış ilişkilerinde barışçı bir politika izlemesi gerekiyordu. İşte, O Büyük İnsan, bu düşünceyle *"yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesini ortaya atmıştı. Oysa, Müttefik Devletler, yeni Türk Devleti'nin yöneticilerini hâlâ "Osmanlı" olarak görmeyi sürdürmekte, Osmanlı döneminde sahip oldukları ayrıcalıkları yeni Türk Devleti'nden de almada diretmekte ve Türkiye'yle "eşitlik" ve "tam bağımsızlık" ilkeleri çerçevesinde bir ilişki kurmayı reddetmekteydi.[4] Batılı devletler, Türkiye'nin içişlerine karışmaktan vazgeçmeyi istememekte; ancak, buna yeltendikleri her girişimde, karşılarında bir duvar gibi sert, dimdik ve eğilip bükülmeyen Atatürk'ü ve O'nun ulusunun temsilcilerini bulmaktaydı.

Türk-Yunan İlişkileri

Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlık noktaları; toprak sorunları, malî sorunlar ve azınlık sorunuydu.

2 Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2005, s.147.

3 Akşin, *age*, s.123.

4 19. yüzyılın ortalarında imzalanan *Paris Barış Antlaşması (1856)* ile, Osmanlı Devleti, Avrupa devletler topluluğunun eşit bir üyesi olarak kabul edilmiş; bunun karşılığında ise, Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı bir görev olarak saymışlar ve Osmanlı'nın yöneticileri ile kurumlarını denetleme yolunda sürekli çaba harcamışlardı.

İsmet Paşa, Trakya'da Türkiye'nin 1913 sınırına geri dönmesi ve Batı Trakya'nın gelecekteki statüsünün saptanabilmesi için de, bu bölgede bir plebisitin yapılması görüşünü öne sürmüştü. Batılı devletler, Türkiye'nin Doğu Trakya'yı korumasına itiraz etmezken, Batı Trakya'da bir plebisitin yapılması önerisine şiddetle karşı çıktı. Bu öneriye karşıtlık, en başta Yunanistan tarafından dile getirilmiş ve öteki Balkan devletleri de Yunanistan'ı desteklemişti. Yugoslavya ve Romanya, Karadeniz'in batısından ve güneyinden Ege'ye uzanan alanın silahsızlandırılmış bir bölge olmasını istiyordu.

Lozan'da 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme gereğince, Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirilecekler; ancak, İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Türkleri, bu değişimin dışında tutulacaklardı. Kimin İstanbul Rum'u, kimin Batı Trakya Türk'ü sayılacağı, sonradan iki devlet arasında derin görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Türkiye'nin amacı, İstanbul Rumu'nun tanımlanmasını mükün olduğu kadar dar tutmak ve Türkiye'de mümkün olduğu kadar az Rum bırakmaktı. Yunanistan ise, 30 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'da bulunan bütün Rumların, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun, değişim dışında bırakılmasını ve böylelikle, İstanbul'da çok sayıda Rum'un kalmasını sağlamaya çalışmıştı.

Şubat 1923'te Lozan'da oluşturulan Toprak Komisyonu, Doğu Trakya'yı Türkiye'ye bırakmış; ancak, Batı Trakya'da bir plebisitin yapılmasını reddetmişti. 4 Şubat'ta Türkler, Komisyon'un görüşlerini kabul etti.

Daha önce de belirtildiği gibi, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde; Türkiye, Edirne'nin yakınındaki Karaağaç ile Tenedos ve İmroz Adaları'nın kendisine bırakılmasına karşılık, Yunanistan'dan savaş tazminatı istemekten vazgeçeceğini bildirmişti. Türkiye'nin bu istekleri, Lozan Konferansı'nda kabul edildi ve Lozan Antlaşması'nın Temmuz 1923 tarihli özel bir Protokol'unda yer aldı.

Lozan ertesinde, Türkiye'nin "başını ağrıtan" sorunların başında, Yunanistan ile arasında var olan *"etabli"* (ahali mübadelesi) ile

"patriklik" sorunları gelmekteydi. Bu iki sorunun çözüme kavuşturulmasında, hiç kuşkusuz, Atatürk ile Yunanistan'ın lideri Venizelos'un çok büyük payları olmuştu.

"Etabli sorunu", 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma ile siyasal bir çözüm yoluna bağlanabildi.[5] Bu antlaşma uyarınca, Yunanistan'da bulunan ve Türklere ait olan emlak, karma bir komisyon tarafından saptanacak olan fiyat üzerinden Yunan Hükümeti tarafından satın alınacaktı. Türkiye'de bulunan ve 1912 yılından önce memleketi terk eden Rumlarla genel olarak diğer Rumlara (İstanbul'dakiler dahil) ait emlak ise, sahiplerine geri verilecekti.

Lozan görüşmelerinde, Türk temsilciler, Yunan Patrikliği'nin İstanbul'dan kaldırılması için savaşım vermişler; ancak, yalnızca Yunan Hükümeti'nin değil, Müttefiklerin de direnişiyle karşılaşmışlardı. Sonuçta, Lord Curzon'un önerisiyle, Patrikliğin siyasal sorunlarla uğraşmaması koşuluyla, İstanbul'da kalması kabul edildi.

1926 Antlaşması, mübadeleden doğan bütün sorunları çözüme kavuşturamamıştı. Bunun üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da mübadele sorununu çözen bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma uyarınca, geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun, mübadele dışında bırakılan İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türklere "etabli" sıfatı tanınacaktı; mübadele edilen Rumların, Türkiye'de bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının tam mülkiyeti, Türk Hükümeti'ne; mübadele edilen Müslümanların, Yunanistan'da bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının tam mülkiyeti ise, Yunan Hükümeti'ne geçecekti.[6]

5 Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'nın 21 Şubat 1925 tarihinde verdiği istişarî mütalâa (danışma niteliğinde görüş) uyarınca, "İstanbul'un Rum ahalisi" deyimiyle kastedilen kişilerin "etabli" sayılabilmeleri ve bunların mübadele dışında bırakılabilmeleri için, İstanbul kentinin 1912 yasasıyla saptanan belediye sınırları içinde yaşamaları; ayrıca, İstanbul'a 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmiş olmaları ve orada sürekli olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekiyordu.

6 Bu antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Gönlübol-Sar, *age*, s.60-61.

1930 tarihli antlaşma, Lozan'dan arta kalan önemli bir uyuşmazlığı çözüme kavuşturmuş ve iki komşu devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştı. Bu antlaşmayı hiçbir zaman küçümsememek gerekir, çünkü Yunan halkının 1820'lerde Osmanlı Devleti'ne başkaldırmasından itibaren, Osmanlılar ve daha sonra Türkler ile Yunanlılar arasında süregelen anlaşmazlıklar ve çatışmalar, Atatürk'ün maceracılıktan uzak, gerçekçi ve akılcı dış politikası sonucunda, büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştı.

1930 Antlaşması, daha çok Yunan görüşlerine yakın bir biçimde oluşturulmuştu, çünkü Atatürk, Bulgaristan'ın izlemeye başladığı ulusalcı ve revizyonist dış politikayı, Yunanistan'ın tutumundan daha tehlikeli gördüğü için ve Balkanlar'da Bulgaristan'a karşı ortak bir cephenin oluşturulabilmesi amacıyla, Yunanistan'ı yanına kazanmayı istiyordu. Yunanistan da, Bulgaristan'a karşı Türk dostluğunu seçmişti. Öte yandan, İtalya, Fransa ile anlaşan Yugoslavya karşısında bir denge kurabilmek için, Yunanistan ile Türkiye'yi kendi yanına çekmeyi istemiş ve bu amaçla, bu iki devletin uzlaşmasına yardımcı olmuştu.[7] İki devlet arasındaki anlaşmada, Atatürk'ün izlemek istediği Balkan politikasının da önemli bir payı olmuştu.

1930 Antlaşması, Türk ile Yunan devletleri arasında barışçı ilişkilerin oluşturulması yönünde önemli bir adım olarak, dünya devletleri tarafından da takdirle karşılanmıştı. Bu antlaşmanın sağlanmasıyla, Türkiye'nin Avrupa devletleri nezdindeki itibarı önemli ölçüde arttı. Türk-Yunan Antlaşması, Balkan Paktı'nın oluşturulması yolunda da önemli bir adım oldu. Bu antlaşmanın sonucunda, her iki ülkenin halkları, birbirlerine karşı duydukları düşmanlık duygularını bir yana bırakmaya başladı. 1930 tarihli Türk-Yunan Antlaşması, iki ülke arasında savaş yerine barışın hüküm sürmesini ve geçmişte olanların geçmişte kalmasını isteyen iki büyük liderin, yani Atatürk ile Venizelos'un çabaları sonucunda ortaya çıkmıştı.

7 Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No. 23 (3), Eylül 1968, s.250.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki iyi ve dostane ilişkiler, Atatürk döneminden sonra ve özellikle 1950'li yıllarda, Kıbrıs sorunu nedeniyle yeniden bozulmuş; bu yıllarda Türk Hükümetleri'nin izlemiş oldukları yanlış ve akılcılıktan uzak politikaların sonucunda, Kıbrıs sorununa öteki ikili sorunların da eklenmesiyle, *Türk-Yunan ilişkileri, hiç de istenmeyecek bir seyir izlemiştir.*

Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu

Lozan'dan arta kalan bir başka önemli sorun ise, *İngiltere'*nin mandası altına konulan Irak'ı da yakından ilgilendiren *Musul* sorunuydu. Lozan'da, bu sorunun, Türkiye ile İngiltere tarafından çözüme kavuşturulması kararlaştırıldı. Musul sorununun çözümü, yalnızca Türkiye ile İngiltere arasında değil, Türkiye ile öteki Batılı devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde de çok önemli bir rol oynamıştı.

Bilindiği gibi, İngiltere, Musul'u Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak, 15 Kasım 1918'de işgal etmişti. Sevr Antlaşması'nın 64. maddesi uyarınca, Musul, ne Irak'a ne de Suriye'ye bırakılıyor; bu vilayet, kurulması düşünülen Kürdistan'a terk ediliyordu. Oysa, Musul, Misak-ı Millî sınırları içinde kalıyordu, çünkü Musul vilayeti halkının üçte ikisi Türklerden ve Kürtlerden oluşuyor ve etnik nedenler yüzünden, bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerekiyordu. Ayrıca, Musul'un, coğrafî açıdan da Türkiye'nin bir parçası sayılması gerekmekteydi. Ancak, Irak'ta bulunan İngiliz Komutanı General Cassel, 2 Kasım'da, Musul'u elinde tutan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'dan Musul'un boşaltılmasını istemiş; Osmanlı Hükümeti de buna uymuştu. Atatürk, *Nutuk*'ta, bölgede görevli bir kumandanımız olan Halit Paşa'nın sözlerini naklederek şöyle demekteydi:

"Ateşkes Anlaşması'ndan bir gün önce on üç bin kişinin esir edilmesi ve elli topun kaybı, gerçekte, Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın, duruma uygun olmayarak vermiş olduğu bir buyruktan kaynaklanmaktaydı. İşte, bu durumun sonucunda, Musul'u yitirmiş olduk."[8]

İngiltere, Lozan Konferansı'nda, Musul'u Irak'a maletmek için, Türk temsilcilere karşı kıyasıya savaşım vermişti. Bunun bir nedeni, Musul'un, İngiltere İmparatorluğu yollarının üzerinde stratejik önemi olan bir bölge olması; öteki nedeni de, bu bölgede zengin petrol kaynaklarının bulunuşuydu. İngiltere, bu kaynakların Arapların ellerinde olmasını yeğlemekteydi. Ayrıca, İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı ne güveni ne de sempatisi vardı. İngilizlerle Iraklılar arasında yapılan gizli görüşmelerde, Iraklılar, hemen egemenlik istemeyeceklerine söz verdiler. İngilizler de, Irak'ın, Musul üzerindeki iddialarını desteklemeyi kabul etti.

İngilizler, Musul'un nüfusunu oluşturan Türkler ile Kürtlerin, ayrı siyasal emelleri olan iki ayrı ırk olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü ileri sürüyordu.[9] Lord Curzon, Musul vilayeti nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu görüşünü reddederek, Türklerin, Musul'un tüm nüfusunun ancak on ikide birini oluşturduğunu öne sürmüştü.[10] Türkiye ise, Kürtleri Türk nüfusundan sayıyordu.

8 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s.460.

9 *Lozan'da, İngiltere azınlıklar konusu görüşülürken, Müslüman halk arasında da soy ve dil ilkelerine göre, bir ayırım yapmaya kalkışmış ve "etnik azınlık" kavramını ortaya atmıştı.* Ancak, Konferans'taki Türk temsilcileri, tarihsel gelenekler ile örf ve âdetlerin ülkemizde yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik yarattığını söyleyerek, Müslüman olmayanlar dışında, hiç kimseye azınlık niteliğini ve azınlık haklarını tanımaya yanaşmamışlardı. Konferans'taki Türk temsilcilerinin başlıca amacı, Batılılara, Müslüman halkın bir bütün olduğunu ve Türkiye'de ancak Müslüman olmayan azınlıklar bulunabileceğini kabul ettirmekti. Böylece, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunmasına ilişkin bölümüne, ya "bütün Türk halkı" ya da *"Müslüman olmayan azınlıklar"* deyimleri konuldu. Bkz. Ülman, *age*, s.246-247.

10 Edward Reginald Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy 1918-1948*, Ambilly-Annemasse, Imprimerie Franco-Suisse, 1950, s.60.

İngiliz Temsilciler Kurulu Başkanı Lord Curzon, Musul sorununun, Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine sunulması önerisinde bulundu. İsmet Paşa ise, bu öneriye şu yanıtı verdi:

> "Bu sorunu, Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine bırakmak haklı olmaz. Türkler için kazanılması ya da yitirilmesi söz konusu olan şey, ulusal ülkenin bir parçasıdır. İngiltere içinse, kendi topraklarından başka bir ülke üzerinde uygulamak istediği 'manda' sorunudur. BMM Hükümeti, vatanı tamamlayan bir parça olan Musul vilayeti gibi büyük bir bölgenin kaderini ve bu vilayet ahalisiyle kaynaklarının geleceğini, hakem kararına bırakamaz. Türk Hükümeti, davasının haklı olduğuna inanmaktadır. Musul'un kendisine verilmesi bakış açısını korur."[11]

İsmet Paşa, Musul sorununun, barış antlaşmasının akdine engel olmasını önlemek amacıyla, Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde anlaşma yolu ile çözülebilmesi için, Konferans'ın gündeminden çıkartılmasını uygun bulduğunu bildirdi. Konferans'ta, Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleştirilmesi öngörülen görüşmelerin sonucunda anlaşmaya varılamazsa, sorunun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sunulması kararlaştırıldı.

Lozan Antlaşması uyarınca, Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun çözümü için, İngiltere ile yapılan görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başladı. Konferans'a katılan Türk heyetine TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey, İngiliz heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri olan Sir Percy Cox başkanlık ediyordu. Fethi Bey, Musul vilayeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu ve etnik nedenlerden ötürü, bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini ileri sürdü. İngiliz temsilcileri ise, Musul vilayetinin, Irak sınırları içinde kalmasını savunuyordu.

Musul sorunu, 20 Eylül 1924 tarihinde, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmeye başlandı. Fethi Bey, İstanbul Konferan-

11 Akşin, *age*, s.127.

sı'nda ileri sürmüş olduğu Türk görüşünü açıklamış ve Türkiye'nin, Musul'da bir plebisit yapılmasına taraftar olduğunu söylemişti. İngiltere'ye göre ise, sorun yalnızca Türkiye ile Irak arasında sınır hattının saptanmasından ibaretti. Oysa, Türkiye'ye göre, sorun doğrudan doğruya Musul'un kaderiyle ilgiliydi. Meclis, tarafların statükoyu bozmamalarını öngören bir karar aldı.

Türkiye, geçici bir sınır hattının saptanması için, Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurdu. Brüksel'de toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924'te, geçici sınır hattını saptamış ve tarafların bu hatta uymalarını istemişti. Bundan sonra Meclis, Musul halkının isteklerini saptayabilmek üzere, bir Tahkik Komisyonu oluşturdu. Tahkik Komisyonu, Eylül 1925'te Meclis'e sunduğu raporunda, Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın, bağımsız kalmak istediğini bildirdi. Komisyon, Cemiyet Meclisi'ne şu önerilerde bulundu: 1- Musul, Irak'ın bir parçası sayılacak ve Irak, 25 yıl süreyle İngiliz mandası altına konulacaktır. 2- Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattı, Brüksel'de saptanan hat olacaktır. Komisyon'un bu önerileri, Türkiye'nin şiddetli tepkilerine neden oldu.

Cenevre'deki Türk temsilcilerinin itirazları üzerine, Cemiyet Meclisi, 19 Eylül 1925'te Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'ndan istişarî mütalaa (danışma niteliğinde görüş) istedi. Divan'ın, 21 Kasım 1925 tarihinde bildirdiği görüş çerçevesinde, Cemiyet Meclisi, Musul konusunda bağlayıcı karar vermek yetkisine sahipti, çünkü Lozan Antlaşması'na taraflar, Cemiyet'e bu konuda bağlayıcı karar almak yetkisini tanımışlardı. Ayrıca, Cemiyet Meclisi'nde, bu konudaki kararın oybirliğiyle alınması gerekiyordu. Bu durumda, Cemiyet Meclisi'nin Türk-Irak sınırına ilişkin vereceği karar, taraflar için bağlayıcı sayılacaktı. Meclis, ilgili tarafların oylarını göz önüne almaksızın, Divan'ın mütalaasını onayladı. Meclis, 16 Aralık 1925'te, Tahkik Komisyonu'nun yukarıda belirtilen önerilerini Türk temsilcilerinin gıyabında onayladı.

Musul sorununun devam ettiği sırada, İngilizler, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması düşüncesinden henüz vazgeçmemişlerdi ve

bu emellerini gerçekleştirebilmek için, Irak'taki güçleri aracılığıyla, Kürtleri Türklerin aleyhine kışkırtmaya çalışıyorlardı.

Öte yandan, Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın en ateşli döneminin yaşandığı sıralarda, 1925 Şubat'ında, Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması patlak vermişti. Bu isyan, Doğu'daki bazı şeriatçıların, Mustafa Kemal yönetimine karşı duydukları kinden kaynaklanmaktaydı. Bu ayaklanma sırasında Batılı basın, Türkiye'yi, Kürtlere karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmakla suçlamış; Kürdistan'ın özerkliği, hatta Musul'un da bu özerk Kürdistan'a bırakılarak, İngiliz-Türk anlaşmazlığının bu yoldan çözülmesi yönündeki öneriler birbirini kovalamıştı. Ancak, bütün bunlara gerek kalmaksızın, Türkiye, Şeyh Sait ayaklanmasını kısa bir süre içinde bastırdı.

Türk yöneticileri, Musul'u İngiltere'ye bırakmadıkça, Doğu'daki tahriklerin kesilmeyeceğini, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün sürekli tehlikelerle karşılaşacağını anlamış ve Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara uyarak, Musul'dan vazgeçmekten başka çare görememişti.

Milletler Cemiyeti Meclisi, Daimî Adalet Divanı'nın da istişarî oyunu aldıktan sonra, Musul'u Irak'a bırakan bir karar aldı. Adalet Divanı, 21 Kasım 1925'te oyunu verdi. Buna göre, Meclis'in alacağı karar, iki taraf için bağlayıcı olacak ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırları kesin olarak saptayacaktı.

Milletler Cemiyeti, o dönemde, İngiltere ile Fransa'nın emrinde olan bir kuruldu. Türkiye ise, henüz Milletler Cemiyeti'nin üyesi dahi değildi. Meclis'in Türkiye aleyhine karar almasında, bu gerçeğin önemli bir rolü olduğunu kabul etmek gerekir diye düşünüyorum. Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuş bir örgüttü. Bu örgüt içinde, büyük devletlerin özel yasal yetkileri ve önemli siyasal nüfuzları bulunuyordu.

Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına karşın, Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararından sonra Musul'u kuvvet yoluyla ge-

ri almak girişiminde bulunmamıştı, çünkü savaştan yorgun çıkan Türkiye, devrim ve kalkınma hareketlerine girişmişti. İngiltere ile yapılacak yeni bir savaş, Türkiye'deki bu çalışmaları süresiz olarak geriye bırakabilirdi.

Türk Hükümeti, Cemiyet Meclisi'nin kararını kabul ederek, İngiltere ve Irak'la görüşmelere girişti. *Türkiye'nin 5 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak'la imzaladığı Antlaşma ile, Türkiye ile Irak arasındaki sınır saptanmış;*[12] Türkiye'nin, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmesi ve buna karşılık, Irak Hükümeti'nin de, Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrolden alacağı aidatın yüzde 10'unu vermesi kabul edilmişti. Daha sonra, Türkiye, 500.000 İngiliz lirası karşılığında, petrol üzerindeki haklarından vazgeçti.

1926 Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesi pek kolay olmadı. Bu durum, 1929 yılına değin sürdü.

Musul sorununda Türkiye, büyük bir özveride bulunmuştu, çünkü Musul sorunu çözülmedikçe, Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltemeyeceğinin ayırdındaydı. Türkiye, ancak İngiltere ile Musul konusunda bir anlaşmaya vardıktan sonra, Fransa ile ilişkilerini düzeltebilmiş ve İtalya ile de ilişkilerini rayına oturtabilmişti. 30 Mayıs 1928 tarihli Türk-İtalyan Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türkiye, üç büyük Batılı devletle, yani İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilişkilerine düzen verebilmişti.

Türk-Fransız İlişkileri

Lozan Konferansı'nda, kapitülasyonların en hararetli savunucusu Fransız heyeti olmuştu. Osmanlı borçları ve Türkiye'deki yatı-

12 Milletler Cemiyeti Meclisi'nin, 29 Ekim 1924'te Brüksel'de yaptığı olağanüstü toplantıda saptamış olduğu geçici sınır hattı, Türkiye ile Irak arasındaki sınır olarak kabul edilmişti.

rımlar konusunda, Müttefikler arasında Türk görüşlerine karşı direnen başlıca devlet Fransa'ydı.

Türkiye'nin Lozan'da çözüme kavuşturamadığı önemli sorunlardan bir diğeri, Osmanlı borçlarının tasfiye edilmesiydi. Bu borçların tasfiyesi, özellikle *Fransa*'yı ilgilendiriyordu, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun vermiş olduğu ayrıcalıklardan en çok yararlananlar ve Osmanlı ülkesinde en fazla yatırım yapanlar Fransızlardı. Bu nedenledir ki, Lozan'da alınan kapitülasyonların kaldırılması kararından en zararlı çıkan devlet Fransa olmuştu.

Bilindiği gibi, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması'yla, Türkiye-Suriye sınırı saptanmış ve İskenderun bölgesi için, özel bir idari rejim kabul edilmişti. Lozan Antlaşması da, bu hükümleri onaylamıştı. Türkiye-Suriye sınırının saptanması sorunu, Türkiye ile Fransa arasında önemli bir uyuşmazlık konusunu oluşturuyordu. Bu konuda temaslarda bulunmak üzere, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel, Şubat 1926'da Ankara'ya geldi.

De Jouvenel ile Tevfik Rüştü Aras'ın görüşmelerinin sonunda, 18 Şubat 1926'da Türkiye ile Fransa arasında bir "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" parafe edildi. Bu sözleşmeyle, iki devlet arasındaki tüm uyuşmazlıkların, hakemlik yoluyla çözüme kavuşturulması kararlaştırıldı. Ayrıca, üçüncü bir taraf, taraflardan birine saldırırsa, öteki taraf "iyi niyetli tarafsızlık" politikası izleyecekti. Bu sırada, İngiltere ile Türkiye arasında bir savaşın ortaya çıkma olasılığı çok yüksekti. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, Fransa "iyi niyetli tarafsızlık" ilkesini dikkate alamayacağını, çünkü Milletler Cemiyeti'ne karşı yükümlülüklerinin olacağını ileri sürdü. Bu nedenle de, bu sözleşme, ancak 30 Mayıs tarihinde imzalanabilmişti.

İki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyen ve gerginleştiren bir başka olay ise, *Lotus-Bozkurt* çarpışması olmuştu. Lotus ismindeki bir Fransız şilebiyle Bozkurt ismindeki bir Türk şilebi, 1926 Ağustos'unda, Midilli açıklarında ve Türk karasularının dışında çarpış-

mıştı. Bozkurt batmış ve sekiz Türk gemicisi ölmüştü. Lotus İstanbul'a gelince, Türk makamları, her iki geminin kaptanını tutuklamış ve yargıç önüne çıkarmıştı. Fransız Hükümeti, olayın Türk karasularının dışında gerçekleşmesi nedeniyle, Türk yargısının konuya bakmaya yetkili olmadığını ileri sürmüş; Türkiye ise, kendi yargısını savunmuştu. Sonunda, konu her iki tarafın da isteği üzerine, Uluslararası Adalet Divanı'nın önüne getirilmiş ve Divan, bugün bile hâlâ tartışılan bir kararla, Türkiye'nin haklı olduğunu açıklamıştı.

Türkiye ile Fransa'nın ilişkilerinin düzelememesinin bir başka nedeni de, 1926-1928 yılları boyunca süregelen okullar anlaşmazlığıydı. Türkiye, Lozan'da, ülkesindeki yabancı kurumların (kilise, okul, hastane, vs.), benzer Türk kurumlarının sahip olduğu hakların aynısına sahip olabileceklerini, bunların Türk yasalarına uyacaklarını ve Türkiye'nin izni olmadan, bunların yenilerinin açılamayacağını savunmuştu. Türkiye, bir Özel Okullar Talimatnamesi çıkarmış ve yabancı okullarda, tarih-coğrafya derslerinin Türkçe okutulmasını öngörmüştü. Bu talimatname, Türkiye'de okulları bulunan ve o zamana değin bu okullarda istediklerini yapmaya alışmış olan yabancı devletlerde (İngiltere, Fransa, ABD, İtalya) büyük tepkilere yol açmış; ancak, sonunda Türkiye'nin dediği olmuştu.

Öte yandan, Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırına ilişkin olarak uyuşmazlıklar vardı. Bu sınır sorunu, 1929 yazında imzalanan bir protokolla çözüme kavuşturulmuş oldu. Daha önce Suriye'ye verilmiş olan uyuşmazlık konusu toprakların beşte biri Türklere verildi.

Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunda ise, Türkiye ile Fransa arasında 13 Haziran 1928'de bir anlaşmaya varılmış ve Türkiye, bu borçların büyük çoğunluğunu ödemeyi kabul etmişti. Ancak, 1929 dünya ekonomik buhranı nedeniyle, Türk Hükümeti'nin borçlarını ödemesi güçleşti. Bunun üzerine, 22 Nisan 1933'te iki devlet arasında yeni bir sözleşme imzalandı ve Osmanlı borçlarının ödenmesi daha uygun koşullara bağlandı.

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine değin soğuk kaldı.

Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına değin, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli etken, İtalya'nın davranışları olmuştu. Türkiye'nin bu dönemde statükocu gruba kaymasında, İtalya'nın Türkiye'ye yönelik emelleri önemli rol oynadı.[13] 1922'de iktidarı ele geçiren Mussolini, her yıl on binlerce İtalyan'ın yabancı ülkelere göç etmelerini önlemek ve bunları İtalya'nın egemenliği altında olacak olan topraklarda yerleştirmek amacını güden bir politika izlemeye koyulmuş ve bunun için de, Akdeniz çevrelerinde ve Ortadoğu'da yayılacak topraklar aramaya başlamıştı. Mussolini, Anadolu topraklarında adeta vârislik hakkı iddia etmekte ve Oniki Ada'nın da İtalya'nın eline geçmiş olması, bu adaları onun elinde bir sıçrama tahtası haline getirmekteydi.

İtalya'nın, İzmir ve Antalya bölgesi üzerinde, faşizm yönetiminden önce de gözü vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası Batılı sömürgeci devletler arasında paylaşılırken, İtalya'ya bu bölge üzerinde pay verilmişti. 1918'den sonra ülkemizi yer yer işgal etmiş olan devletlerden biri de İtalya'ydı.

Musul sorununun 1926 yılında çözülmesi üzerine, İngiltere ve Fransa ile olduğu gibi, İtalya ile de Türkiye'nin ilişkileri düzelmeye başladı. Öte yandan, İtalya'yı Türkiye'yle olan ilişkilerini yeniden düzenlemeye yönelten başlıca neden ise, bu devletin Arnavutluk'a karşı izlediği politika yüzünden, Yugoslavya'yla ilişkilerinin gerginleşmiş olmasıydı.

1926 yılında İtalya, Türkiye'nin ticarette bulunduğu devletlerin en başında gelmekteydi. 1926'da Türkiye'nin ithalatının yüzde 15'i İtalya'dan, ihracatının yüzde 27'si de İtalya'ya idi.

13 Gönlübol-Sar, *age*, s.113.

Atatürk, İtalya'nın, Balkanlar üzerindeki emellerini iyi biliyordu. Mussolini'nin bir hedefi de, Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden Selanik'e inmekti. Böyle bir tasarı gerçekleşecek olursa, İstanbul ve Ege Denizi tehdit altına girebilirdi. Ancak, Atatürk, İtalyanların Türkiye'ye bir saldırı girişiminde, uzun bir deniz seferine katlanarak, Anadolu kıyılarına çıkarma yolunu tutacaklarına bir türlü inanamıyordu. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesi durumunda ise, Atatürk, tüm güçlerimizi toplayıp İtalyanların üzerlerine gideceğini ve gelenleri denize dökeceğini söylemişti. Böylelikle, Türkiye, yurt korumaktaki eşsiz azim ve kudretini dünyaya bir kez daha göstermiş olacaktı. Atatürk, bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmişti:

> "Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, Arnavutluk'a asker çıkartmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Ondan sonra da, Bulgarlarla işbirliği sağlamaya ve onlarla birlikte Boğazlara inmeye gayret edeceklerdir. Bence taarruzu oradan beklemek ve önlemlerimizi ona göre alıp, sürekli uyanık bulunmak gerekir."[14]

Atatürk, Mussolini'ye kesin olarak güvenmemekle birlikte, "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine bağlı kalarak, faşist İtalya ile olan ilişkilerimizi iyileştirmekte bir sakınca görmemişti. 1928'lerde Türk-İtalyan yakınlaşmasının nedenleri bunlardı. *30 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye (Ödeme) Antlaşması imzalandı.*[15] İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan üçlü bir ittifak sistemi kurmayı düşünüyordu. Bu nedenle, İtalya, aynı yıl Yunanistan'a da benzer bir antlaşma önerisinde bulunmuştu.

1928 tarihli Türk-İtalyan Antlaşması'na karşın, iki devlet arasındaki ilişkilerin bundan sonra dostane bir seyir izlediği söylenemez, çünkü İtalya'daki faşist rejim, Doğu Akdeniz ülkelerini etkisi altına

14 Akşin, *age*, s.218-219.
15 Bu antlaşmanın maddeleri için, bkz. Gönlübol-Sar, *age*, s.78.

almayı amaçlayan saldırgan bir dış politika izliyordu. 1930 yılından sonra Türkiye'nin kurulmasına önderlik ettiği Balkan Paktı da, bir bakıma, İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için harcadığı çabaya bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.

Türk-Sovyet İlişkileri

1921 yılından itibaren Sovyetler Birliği, Türkiye'yi, kendi nüfuz alanı içerisindeki bir devlet olarak görmekteydi. Sovyet diplomasisi; Afganistan, İran ve Türkiye'yi içine alan, İngiliz emperyalizmine karşı, Sovyet nüfuzu altında birleşmiş bir Ortadoğu cephesi oluşturmayı amaçlıyordu.

1923'ten sonra Türk-Sovyet ilişkileri, Lozan'dan arta kalan sorunların çözümünde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir. *Lozan Antlaşması'yla birlikte, Türk-Sovyet ilişkilerinde yepyeni bir dönem açılmıştı.* Bu ilişkiler, karşılıklı güvene ve eşitlik temeli üzerinde iyi komşuluk ilkesine dayanmaktaydı. Türk Devrimi'nin ilk yıllarında, Türk-Sovyet ilişkileri büyük ölçüde ticari ilişkilerdi.

Atatürk'ün dış politikası, Sovyetler Birliği'yle iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmekten geri kalmamıştı. Türkiye'nin bu tutumu, Sovyetler Birliği için bir güven kaynağı olmaktaydı. Hele Boğazların dost ellerde oluşu, Sovyetler Birliği için yaşamsal bir önem taşıyordu.

İki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te, bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalandığını görüyoruz. Bu antlaşma uyarınca, her iki taraf, taraflardan birine karşı bir ya da daha fazla sayıda devlet tarafından silahlı bir saldırı gerçekleştirildiği takdirde, tarafsız kalmayı kabul etmekteydi. İmzacı taraflar, birbirlerine karşı hiçbir saldırı eylemine girişmeyecekti. Her iki taraf da, diğer imzacı taraf aleyhine oluşturulacak hiçbir siyasal ittifaka ya da pakta dahil olmayacaktı.

1925 Antlaşması'ndan sonra, Türk-Sovyet ilişkilerini iki açıdan ele almak gerekir: 1- Siyasal ilişkiler; 2- Ekonomik ve ticari ilişkiler. 1925 Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasal yakınlaşma sürdüğü halde, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler aynı gelişmeyi gösterememişti. Şubat 1926'da Türkiye'den ithal edilen mallara Sovyetler'in bazı kısıtlamalar koyması ve Mayıs ayında Odessa limanında Türk mallarına giriş izni verilmemesi, Türk Hükümeti'nin protestosuna neden olmuştu.

Kasım 1926'da Tevfik Rüştü Aras, Çiçerin'le görüşmek üzere Odessa'ya gitti. Odessa görüşmelerinde şu üç nokta üzerinde durulduu: Bir ticaret anlaşmasının imzalanması, Milletler Cemiyeti'ne girmek sorunu ve Türkiye üzerindeki İtalyan tehdidi. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Atatürk'e verilmek üzere, Tevfik Rüşü Aras'a bir mektup vermişti. Mektupta, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir girişimde bulunmayacağı belirtiliyordu. Bunun üzerine, Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde kendisine daimi üyelik verilmediği takdirde, Örgüt'e girmeyeceğini resmen açıkladı. Sovyetler Birliği, kendisi Milletler Cemiyeti'ne girmediği gibi, Türkiye'nin de Örgüt'e girmesini önlemeye çalışıyordu, çünkü Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ni, büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak görüyordu.

11 Mart 1927'de, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ankara'da bir *Ticaret ve Seyr-i Sefain* (gemilerin gidiş-gelişleri) *Anlaşması* imzalandı. Bu anlaşmada, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'den yapacağı ithalata yıllık değer kısıtlamaları konuluyor; ayrıca, Türkiye; İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Konya'da, Sovyet ticaret temsilciliğinin şubeler kurmasını ve bunların bazı diplomatik ayrıcalıklardan yararlanmalarını kabul ediyordu. Bu anlaşma, iki ülke arasında ticaret hacmini arttırmış; ancak, ticari ve ekonomik konularda çatışmaların sürmesini önleyememişti.

Türkiye, 1929 yılında Litvinov Protokolu'na katılarak, Sovyetler Birliği'ne yakınlığını bir kez daha gösterdi. Litvinov Protokolu, savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nın Doğu Avrupa devletleri arasında da yürürlüğe girebilmesini sağlamak için, Sovyetler Birliği'nin hazırladığı uluslararası bir belgeydi.[16]

1923-1930 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri dostane sürmekle birlikte, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin, 1928 yılından itibaren belirginleşen Batı'ya yönelik uzlaşmacı politikasından kuşku duymaya başlamıştı. Türkiye, 1928 yılında İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamış ve 1930 yılına doğru, eski düşmanları olan İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile sorunlarını çözüme kavuşturarak bu devletlerle normal ilişkiler kurmuştu. Sovyetler Birliği ise, Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini engellemek amacındaydı; ancak, elinde bunu gerçekleştirebilecek etkin bir silahı bulunmamaktaydı. 17 Aralık 1929'da, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması yinelendi;[17] ancak, bu da, Türkiye-İngiltere yakınlaşmasını önleyemedi ve 1930'da Sovyetler Birliği'nin, artık Türk dış politikası üzerindeki etkisini yitirmekte olduğu iyice ortaya çıktı.

Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini düzeltmesinden ve özellikle, Osmanlı borçları sorununda Batı sermayedarlarıyla anlaşmaya varmasından, Sovyetler Birliği kuşkulanıyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye'de İngiliz nüfuzunun artmasından korkmaktaydı.[18] Türkiye ise,

16 *Litvinov Protokolu*, 9 Şubat 1929'da Moskova'da, Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya tarafından imzalanmıştı.

17 1925 tarihli "Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması"nın süresini uzatmak nedeniyle, Sovyetler Birliği Hariciye Komiseri yardımcılarından Karahan, 17 Aralık 1929'da Ankara'ya gelmişti.

18 Ekim 1929'da İngiliz donanmasının Türkiye'yi ziyareti ve İngiliz denizcilerine gösterilen samimi kabul, Sovyetler'i kuşkulandırmıştı. Karahan'ın Türkiye ziyareti arkasındaki temel neden işte buydu. Bkz. Esmer, "Türk Diplomasisi...", *age*, s.78-79.

Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine değer veriyor ve onu kışkırtmaktan sakınıyordu. Sovyetler Birliği'nin de, Türkiye'nin dostluğuna gereksinmesi vardı.

1920'li yıllarda oluşan ve Batı'ya düşmanlık temeli üzerine oturtulan Türk-Sovyet dayanışması, 1930'lardan itibaren yerini daha dengeli ve ölçülü bir Türk dış politikasına bırakmıştı. 1930'lu yıllarda Türkiye, bir yandan, güçlü komşusu Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkilerini sürdürürken; öte yandan da, Batılı devletlerle yeni bağlar kurmaya yönelmişti.

Türk-Amerikan İlişkileri

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra, ABD, Osmanlı Devleti'ne karşı tam bir tarafsızlık politikası izlemişti. Osmanlı Devleti ise, Almanya'nın yanında savaşa katılmış olmasına karşın, ABD ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya özen göstermişti. ABD'nin 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Osmanlı Devleti de, 20 Nisan'da ABD ile diplomatik ilişkilerini kesti.

Savaşın ertesinde, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 1918 Ocak'ında açıkladığı 14 Nokta'nın 12.'si, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkindi. Bu maddeye göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği tanınacak, azınlıklara özerklik verilecek ve Çanakkale Boğazı'nın, sürekli olarak bütün devletlerin gemilerine açık olması sağlanacaktı.

Wilson'un 14 Noktası'nın 12.'si şöyle yorumlanmıştı: Boğazlar ve İstanbul, uluslararası denetim ve tercihen Milletler Cemiyeti'nin mandası altına konulmalıdır. Anadolu, Türklerin olmalıdır. Anadolu'nun Rum çoğunluğa sahip kıyı bölgeleri, tercihen Yunanistan'ın mandası altına konulmalıdır. Bağımsız bir Ermenistan kurulmalı, Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmeli ve Ermenistan, İngiliz

mandası altına konulmalıdır. 12. maddenin bu yorumuyla, ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde parçalanmasını peşinen kabul etmiş oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirilen 10 Ağustos 1920 tarihli *Sevr Antlaşması'nın 89. maddesi de,* Doğu Anadolu'dan dört vilayetin Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın çizilmesini, ABD Başkanı Wilson'un hakemliğine bırakmaktaydı.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde bazı aydınlar, kurtuluşu Amerikan mandasında görmüşlerdi. Sivas Kongresi'nin en önemli olayı, General James Harbord'ın, 22 Eylül 1919 günü Sivas'ta Atatürk ve birkaç arkadaşıyla yaptığı görüşmelerdi. Bu görüşmelerin içeriği açıklanmadığından, görüşmelerde nelerin tartışıldığı bugün dahi bilinmemektedir. General Harbord, Ermeni sorununa ilişkin incelemelerde bulunmak üzere Sivas'a gelmiş ve Atatürk de, bu fırsattan yararlanarak, kendisine ulusal davayı anlatmak istemiş ve onun ulusal davaya sempatisini kazanabilmişti.[19]

Ankara Hükümeti'nin ABD ile resmî ilişki kurmak için ilk girişimi, 1921 Ocak ayında olmuş; ancak, bu girişime Vaşington'dan bir ses gelmemişti.

ABD Hükümeti, Ankara Hükümeti'yle temaslarda bulunmak üzere, İstanbul'daki Amerikan Ticaret Temsilciliği'nden Julian Gillespie'yi geçici olarak Ankara'ya gönderdi. Gillespie, 1921 Aralık ayında Ankara'ya gelmiş ve 1922 Şubat'ında Ankara'dan ayrılmıştı. ABD, 1922 Haziran'ında, bu kez Robert W. Imbrie ismindeki bir diplomatını Ankara'ya gönderdi.

1925 yılı başında, Londra, Paris, Roma, Atina gibi eski düşman ülkelerin başkentlerinde, Türk elçileri artık görev başındaydı. *1925 yılında Türkiye'nin diplomatik ilişkiler kuramadığı tek ülke, Amerika Birleşik Devletleri'ydi.* Birbirleriyle hiç savaşmamış olan Türki-

19 Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", Türkdoğan, *age*, s.285.

ye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler, tam on yıl kopuk kalmıştı. Bu durumun başlıca nedeni ise, ABD'deki Ermeni lobisiyle Amerikalı destekçilerinin Atlantik ötesinde yürüttükleri Türk düşmanlığı kampanyasıydı. Ermeni lobisi ve onların Amerikalı yandaşlarınca yürütülen Türkiye aleyhindeki düşmanca propaganda kampanyası, ABD Kongresi'ni etkilemiş; Vaşington Hükümeti de, Kongre'nin şimşeklerini üzerine çekmek istememiş ve yeni Türkiye ile yakınlaşma yürekliliğini gösterememişti.[20]

ABD Hükümeti, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türklere dostluk elini uzatmamış, TBMM Hükümeti'ni tanımamış, Fransa ve İtalya kadar bile Ankara Hükümeti'ne yakınlık göstermemişti. Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde, ABD'nin yeri ve rolü yok denecek kadar silik kalmıştı.

ABD, Lozan Konferansı'na "gözlemci" olarak katıldığı halde, bütün Konferans boyunca hemen hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştı. ABD'nin Bern Büyükelçisi Joseph C. Grew, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ve İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol, Lozan Konferansı'na gözlemci olarak gönderildi.[21] ABD Hükümeti, gözlemcilerine, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında yapılacak olan görüşmelerde resmî bir rol oynamayacaklarını bildirmişti. ABD, Türk toprakları üzerinde ekonomik ve ticari açılardan "açık kapı" ya da "fırsat eşitliği" ilkesinin uygulanmasını ve Amerikan okulları ile diğer sosyal ve dinsel kuruluşların devamını sağlamayı istiyordu.

Lozan Konferansı'nın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan delegasyonuyla yakın ilişkiler kurarak, Avrupa Cephesi'ne karşı ABD'yi yanına almak istemişti. 6 Ağustos 1923'te Türkiye ile ABD arasında "Genel Antlaşma" imzalanmış ve bu antlaşmayla, iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş; ancak, antlaşma, kapitülasyonlar öngörülmediği ve Ermeni sorunu çözülemediği için ABD

20 Şimşir, *Ermeni Meselesi*..., s.144.

21 Bu gözlemcilerden yalnızca Grew, Lozan Konferansı'nın ikinci aşamasına katıldı.

Senatosu'nca onaylanmamış ve yürürlüğe girememişti. Bu Genel Antlaşma, *"Türk-Amerikan Lozan Antlaşması"* diye de anılmaktadır. Bu ikili antlaşma da, Lozan barış sisteminin bir parçası sayılmıştı. Bu antlaşmayla, Türkiye ile ABD arasında dostluk ilişkilerinin kurulması, normal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden başlatılması öngörülmüştü.

20 Nisan 1917'de kesilen Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri, 1927 Şubat'ında iki taraf arasında imzalanan bir modus vivendi (geçici anlaşma) ile yeniden kuruldu. Joseph C. Grew, ABD'nin yeni Türkiye nezdindeki ilk büyükelçisi olarak atandı ve 1927 Ekim'inde Atatürk'e güven mektubunu sundu.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 426 kadar Amerikan okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı. Lozan'dan sonra bu okulların büyük çoğunluğu Türkiye sınırları dışında kaldığı için, *1927 yılında Türkiye'deki Amerikan okullarının sayısı 8 kadardı.* Bu okulların ABD Hükümeti ile hiçbir ilişkisi olmayıp, bunlar tamamen misyoner okullarıydı. Bu misyoner okulları, Hıristiyanlık propagandasıyla yakından ilgileniyordu. Türk eğitiminin laikleştirilmesi çalışmaları yapılırken, dinî propaganda yapan ABD okullarının durumu tam bir tezatlık oluşturmaktaydı. Büyükelçi Grew, gayri resmilik perdesi ardında, bu okulların açılması için, Türk Hükümeti üzerinde büyük bir baskıya geçti. Türk Hükümeti, bir-iki okulun dışında, kapalı bulunan okulların açılmasına izin vermedi.

1928 yılı sonunda Amerikan okulları sorunu bu şekilde kapanırken, ABD ile bir başka tartışma konusu da, "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" olmuştu. ABD, Türkiye'nin gümrük tarifelerinin indirilmesini ve bazı ayrıcalıkların tanınmasını istiyordu. Oysa, bu konuda Atatürk'ün benimsediği ilke, Lozan'da diğer devletlere ne kadar ayrıcalık tanındıysa, ABD'ye de ancak o kadar ayrıcalığın tanınmasıydı. Bu görüşler çerçevesinde, iki ülke arasında 1929 Ekim'inde bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" imzalandı.

1932 yılında ABD Başkanı seçilen *Franklin D. Roosevelt* ile Atatürk arasında yakın dostluk ilişkileri oluşmuştu. Roosevelt, Atatürk'e gönderdiği mektuplarda, Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu büyük devrimlerden hep övgüyle söz etmişti.

Türk-Amerikan dostluğuna ilişkin olarak, Atatürk şu görüşünü ileri sürmüştü:

> "Siz, yeni dünyanın en eski demokrasisisiniz; biz, eski dünyanın en genç bir demokrasisiyiz. Siz yeni dünyanın büyük demokrasisi, bu eski dünyadaki yeni demokrasi kardeşinizle ilgileniniz, ona önem veriniz. *Biz dostuz, çok daha dost olacağız.*"[22]

22 Karal, *age*, s.177.

ATATÜRK TÜRKİYESİ'NİN ORTADOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Ülkemiz bir yandan Avrupalı ise, öte yandan da, Asya'nın Batı'ya doğru uzanan son toprak parçalarından biridir. *Biz, coğrafya bakımından olduğu kadar, uygarlık ve kültür bakımlarından da, Doğu ile Batı'nın birleştiği bir noktadayız.* Bu husus, ülkemizin kaderini belirleyen öğelerin başında gelmiştir.

Atatürk'ün Doğu politikası, gerçeği hiçbir zaman göz ardı etmemiş; düşlerden, tehlikeli ve gereksiz gösterilerden ve eğilimlerden kaçınmasını bilmişti. Atatürk, Enver Paşa'nın okşamakta olduğu Turancı ve İslamcı hareketlerden sakınmıştı. Bu nedenledir ki, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Ulusal Hükümet'le ilişkilere girişen Müslüman ülkeler, Türkiye'nin iyi niyetlerinden emin olmuşlardı.

Yeni Türk Devleti, Misak-ı Millî sınırlarını kabul etmekle, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca egemenliği altında kalmış olan *Arap ülkeleri* üzerindeki iddialarından vazgeçmişti. Bu nedenle de, Türkiye'nin, bu topraklar üzerinde kurulan yeni devletlerle ilişkilerinin iyi ve dostça olmaması için ortada hiçbir gerekçe kalmamaktaydı. Öte yandan, Türkiye'nin, eskiden beri bağımsız olan *Afganistan* ve *İran* ile de önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu.

Türkiye ile Müslüman devletler arasındaki ilişkileri zedeleyebilecek nitelikte varsayılabilecek *Hilafet* kurumunun kaldırılması ise, Müslüman dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmamıştı. Ancak, olumsuz bir tepkinin oluşabileceğini göz önüne alan Atatürk, Saltanat'ı 1922 yılında kaldırmakla birlikte, Hilafet'in kaldırılmasını bir

süre geciktirmiş ve ancak 3 Mart 1924 tarihinde, artık köhnemiş ve anlamını yitirmiş olan bu kurumu kaldırmıştı.

Ulusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede laik bir devletin kurulması, Müslüman ülkeler topluluğunda, beklenildiği gibi, çok büyük bir tepkiyle karşılanmamış; aksine, Türkiye'nin başarılarını kendilerine örnek almak isteyen devlet liderleri olmuştu. Bu devlet adamlarının gözünde, Türkiye, emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir devletti ve Türkiye'nin bu davranışı, kendi ülkeleri için de örnek olmalıydı.

Lozan Antlaşması'ndan on yıl sonra, Türkiye, Batılı devletlerle olduğu gibi, Doğulu devletlerle de iyi ve dostça ilişkiler kurmuştu. Böylelikle, Türkiye, uzun yıllardan beri istikrarsız bir durumda bulunan Ortadoğu bölgesinde, barışçı ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynamıştı.

Türk-Afgan İlişkileri

Ulusal Hükümet'le ilkönce en yakın ve samimi dostluk ilişkileri kuran ülke *Afganistan* olmuştu. Afganistan'ın devrimci genç hükümdarı Amanullah Han, Atatürk'ün hayranıydı. Atatürk, Afganistan'la olan ilişkilerimize önem vermiş ve oraya büyükelçi olarak Medine Muhafızı General Fahrettin'i göndermişti. Daha sonraları Memduh Şevket Bey ile Yusuf Hikmet Bayur, Kâbil Büyükelçilerimiz oldular.

Afganistan'la ilişkilerimizi düzenleyen ilk antlaşma, Moskova'da 1 Mart 1921 tarihinde Türkiye adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler, Afganistan adına da General Muhammed Veli Han arasında imzalanmıştı.[1] Bu antlaşma, bir savunma ittifakı ve her alanda işbirliği antlaşmasıydı. Afganistan'la daha sonra 25 Mayıs 1928'de bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı.

1 Bu antlaşmanın maddeleri için bkz. Akşin, *age*, s.193-194.

1928 yılı itibariyle, Türkler, Afgan eğitim kurumlarına ve okullarına askerî personel, doktor ve öğretmen göndermekteydi. *1928 yılında Ankara'da, ikinci bir "Türk-Afgan Antlaşması" imzalandı* ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, orta elçilik düzeyinden büyükelçilik düzeyine çıkartıldı. Afganlar, askerî eğitim alanında, Türklere bir bağımlılık sergilemekteydi. Türkiye ile Afganistan arasında iyi ilişkilerin kurulmasındaki başlıca etken, iki ülke arasında uyuşmazlık konusu olabilecek ortak bir sınır sorununun bulunmayışıydı. Ayrıca, Afganistan, her açıdan Türkiye'den daha geriydi ve kendinden daha güçlü durumda olan Türkiye ile dostane ilişkiler kurmakta çıkarı vardı. 1930'lu yıllarda Kâbil Üniversitesi'ne çok sayıda Türk profesörün gönderilmesiyle ve İstanbul Üniversitesi'nde Afgan öğrencilere öğrenim olanağının tanınmasıyla, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişti.

Türk-İran İlişkileri

1921 yılında Türkiye ile İran arasında henüz doğrudan bir antlaşma imzalanamamıştı. İki devlet arasındaki en başta gelen uyuşmazlık konusu, sınır bölgelerinde yaşayan Kürtlerin neden olduğu olaylardı.

Öte yandan, İran Şahı Rıza Şah ile Atatürk, aralarında tam bir kardeşliğe ve güvene dayanan samimi ilişkiler kurmuştu. İran, 1921 yılında Ankara'ya ilk "olağanüstü büyükelçi" sıfatıyla Mümtazüddevle'yi gönderdi. Atatürk de, Memduh Şevket Bey'i büyükelçi olarak, önce Azerbaycan'a, sonra sırasıyla İran'a ve Afganistan'a göndermişti.

İran ile olan ilişkilerimizi düzenleyen 22 Nısan 1926 tarihli antlaşmanın başlığı, *"Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti Aliyesi arasında Muhadenet* (Dostluk) *ve Emniyet* (Güvenlik) *Ahidname-*

si"ydi. Bu antlaşmayla, Türkiye ile İran arasında hiçbir biçimde bozulamayacak bir barış ve dostluk kurulmaktaydı. İki ülkeden biri saldırıya uğrarsa, öteki tarafsız kalacaktı. İki taraftan hiçbiri, ötekine karşı saldırıda bulunmayacaktı. Bu antlaşmaya karşın, iki devlet arasındaki sınır sorunları, ikili ilişkileri zedelemeyi sürdürmüş ve ilişkilerde tam bir uyum sağlanamamıştı.

Ocak 1932'de, iki devlet arasındaki sınır sorunu çözüme kavuşturulmuş ve aynı tarihte Tahran'da bir "Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması" imzalanmıştı. 5 Kasım 1932'de yeni bir "Türk-İran Dostluk Antlaşması" imzalanmış ve böylelikle, Türk-İran ilişkilerinde yeni ve dostane bir ortam oluşturulmuştu.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyareti, Türk-İran dostluğunu pekiştirdi.[2] Atatürk, İran Şahı'nın onuruna verdiği yemekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk-İran dostluğunu dış politikasının ana ilkesi haline getirdiğini dile getirmişti. Ne yazıktır ki, 1979'da İran'da Şahlık rejiminin yıkılmasından ve "mollalar rejimi"nin başlatılmasından sonra, İranlı yöneticiler, Atatürk'e sırtlarını dönmüşler ve Türkiye'ye geldiklerinde, O'nun kabrini ziyaretten bilinçli olarak kaçınmışlardı!

Türk-Arap İlişkileri

1920'de Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türk Hükümeti, Arap halkların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu eski Osmanlı topraklarının tam bağımsızlığını kabul etmek suretiyle, Arap devletleriyle iyi ve dostane ilişkiler kurma yolunu açmıştı.

Irak'ın politikası, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak olmuştu. Türk Hükümeti, büyük bir özveride bulunarak, Misak-ı Millî sınır-

2 İlk Türk operası olan *Özsoy*, ilk kez, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin onuruna, Atatürk'ün huzurunda, Haziran 1934'te Ankara'daki Halkevi sahnesinde oynanmış ve bu operada, yazarın babası olan, o tarihte Yüksek Ziraat Enstitüsü üçüncü sınıf öğrencisi *Hamdi Selçuk (Tuncer)*, başrolü oynamıştı.

ları içerisinde bulunan Musul'u Irak'a bırakmayı kabul etmişti. Bundan sonra, iki komşu ülke arasında dostça ilişkiler kurulmuş; 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan "İyi Komşuluk Antlaşması"yla, sınırlar saptanmış ve sınır bölgesinin güvenliğini sağlayacak önlemler belirlenmişti. Türk-Irak ilişkilerinin bu yönde gelişmesinde, İngiltere'nin, Atatürk'ün barışçı dış politikasına gösterdiği anlayış da rol oynamıştı.

Irak Kralı Faysal, 1931 yazında Ankara'ya resmî bir ziyarette bulunmuş ve bu yılın sonunda da, Irak Başbakanı Nuri Paşa Türkiye'yi ziyaret etmişti. Ocak 1932'de, Türkiye ile Irak arasında bir "İkametgâh Sözleşmesi" ile "Suçluların İadesi Anlaşması" ve bir "Ticaret Anlaşması" imzalandı.

Suriye'ye karşı Atatürk, "koruyucu" rolünü oynamış; yapılan antlaşma ve anlaşmalarda daima Suriye'nin adını anmak suretiyle, Fransa'nın oradaki varlığının geçici olduğunu belirtmek istemişti. İlk olarak, Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye ve Lübnan arasında 7 Haziran 1926 tarihinde bir antlaşma yapılmış ve böylelikle, Türk-Suriye sınırları çizilmişti. 9 Haziran 1929 tarihinde de Türkiye ile Suriye ve Lübnan arasında "Gümrük Anlaşması" yapıldı.

Eski Osmanlı ülkelerinden Yemen ve Libya halkları ise, Türkiye'ye sadık birer dost kalmışlar ve Türkiye'den yardım isteklerinde bulunmuşlardı.

Türkiye, Lozan Antlaşması'yla Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmişti. 1923'de ülkemizde laik bir Cumhuriyet'in kurulması ve Osmanlı hanedanının ülkeden çıkarılması, Mısır'da ve özellikle Saray'da olumsuz tepkilere neden oldu. Mısır'da ve öteki Arap ülkelerinde, Türklerle Arapların aralarını açmakta çıkarları olan İngiliz ve Fransız istihbarat şebekeleri de, bu olumsuz tepkilerin şiddetlenmesine yol açmıştı. Tüm bunlar, Mısır'ın, Türkiye'ye karşı soğuk değilse bile, çekingen bir tutum takınmasına neden olmuştu.[3]

3 Akşin, *age*, s.209.

1932 yılı, Ortadoğu'nun tarihinde önemli bir yer tutar. Bu yılda Türkiye ile Irak, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuş ve bunları kısa bir süre sonra Afganistan izlemişti.

Görüldüğü gibi, *Türkiye, İran, Afganistan ve Irak, aralarındaki önemli uyuşmazlıkları çözebilmiş ve böylece, ilerideki yıllarda aralarında yapıcı bir işbirliği ortamının oluşmasına yolu açmıştı.* Bu işbirliğinin oluşmasında Türkiye'nin çok büyük bir payı olmuştu, zira Türkiye, eski kırgınlıkları ve düşmanlıkları unutmayı yeğleyerek, komşularıyla ilişkilerinde bir barış ortamını oluşturmada başrolü oynamıştı.

İşte, Büyük Atatürk'ün, akılcı ve barışçı politikasının bir olumlu sonucu daha sağlanmış oluyordu!

1930'LARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1930'lu yıllarda, Türk dış politikasını biçimlendiren etkenlerin başında, uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmeler gelmekteydi. Oysa, 1923-1932 döneminde Türkiye'nin dış politikası, Ulusal Kurtuluş'un ve Lozan Antlaşması'nın etkisi altında gelişmişti. Bu dönemde Türkiye'nin dış ilişkileri, teker teker devletlerin, Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlarına göre düzenlenmişti.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde, savaşı sonuçlandıran Versay Barış Antlaşması'nın koşullarından hoşnut olmayan, yani var olan statükonun karşısında olan devletler, öncelikle Hitler Almanyası[1] ile Mussolini İtalyası'ydı. Bu devletler, Versay Barış Antlaşması'yla yitirdikleri toprakları ve ellerinden alınan bazı hakları geri almak istiyordu. Bu devletlerin karşısında ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve bu nedenle, mevcut statükoyu değiştirmek istemeyen ve anti-revizyonist bir dış politika izleyen devletler bulunmaktaydı. Anti-revizyonist dış politika izleyen devletlerin başında, İngiltere ve Fransa gelmekteydi. Sovyetler Birliği de, bu statükocu gruba yaklaşmıştı.

Uluslararası alandaki tüm bu gelişmelerin karşısında, Türkiye, Atatürk'ün önderliğinde 1930'lu yıllarda, ulusal çıkarlarını uluslararası politikanın gerçekleriyle bağdaştırmayı hedefleyen bir dış politika izlemekteydi. Gerçekten, Türkiye eğer duygusal nedenlerin etkisi altında davransaydı, revizyonist gruba, yani statükoya karşıt gruba katılması doğal olabilirdi. Ancak, Türkiye'nin dış politika hedeflerini bizzat saptayan Büyük Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırların-

1 Almanya'da Hitler, 30 Ocak 1933'te iktidara gelmişti.

dan hoşnut olduğunu kabul ederek, ülkesini yeni maceralara sürükleyebilecek davranışlardan özenle kaçınmıştı.

1930'ların başlarında, Türkiye'nin Batı'dan duyduğu kuşku ve Moskova'ya mutlak bağımlılığı giderek azalmaktaydı. Bununla koşut olarak, komşuları ile ilişkileri de, önceye kıyasla daha dostane bir seyir izlemeye başlamıştı.

1930 yılından itibaren, Türkiye'yi Batı'dan ayıran sorunlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Türkiye, 1930-1935 yıllarında Batı ile dolaylı, 1936-1939 yıllarında da doğrudan işbirliğine yönelecekti.

Atatürk, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı kendisine amaç edindiğini, 1 Kasım 1930'da yaptığı konuşmada şöyle dile getirmişti: "Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti, bizim daima düsturumuz olacaktır."[2] Bu dış politika düşüncesiyle hareket eden Türkiye, tüm devletlerle iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmış; ancak, uluslararası barışı bozmak isteyen devletlere karşı, barışçı devletlerle daha sıkı işbirliği yapmak yoluna gitmişti.

Atatürk, 20 Nisan 1931 günü açıkladığı bir bildiride, "yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz" demişti. Barışın sürdürülebilmesi için, gerekli güvenlik önlemlerinin alınması gerekiyordu. Bu nedenledir ki, *Atatürk'ün barışçılığı; pasif, hareketsiz, sessiz bir tutum değildi.* Atatürk açısından, barış ve güvenlik, birbirinden ayrılmayan kavramlardı. Öte yandan, Atatürk, dünya barışı için de sorumlulukların alınması ve barışı sağlayıcı toplu önlemlere katılınması gerektiğine inanmıştı.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin önerisi üzerine, 2 Şubat 1932 yılında Cenevre'de toplanan *Silahsızlanma Konferansı*'na katılmıştı. Bu Konferans'ta, Sovyetler Birliği, topyekûn bir silahsızlanma önermişti. Türkiye de bu görüşe katılarak, Sovyet tezini destekledi. Türkiye, Konferans'a şöyle bir tez sunmuştu: Silahlandırmanın terk edilmesindeki esas, her devletin eşit güçlere sahip olmasıdır. Bu sonucu elde

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.351.

edebilmek için ilk koşul, *Briand-Kellog Paktı*'nın öngördüğü tarafsızlık ve barış esaslarına harfî harfine saygı göstermektir.[3] Her devletin silahlanmasının en üst düzeyi, örneğin, yüz bin olarak saptanabilir. Bundan fazla gücü olan devletler, güçlerinin her yıl belirli bir oranını indirerek, şu kadar yıl sonra, Konferans'ın saptayacağı belirli sayıya inecektir. Bu belirli sayıdan daha aşağı güce sahip olan devletler, güçlerini arttıracak değillerdir. Böylece, her yıl büyük güçlere sahip olan devletlerin saldırı güçleri bir derece azalacak, o oranda da, küçük güçlere sahip olanların savunma güçleri artmış olacaktır. Türkiye, askerî hava güçlerinin, tankların ve ağır topların topyekûn kaldırılmasını, deniz tersaneleriyle silah fabrikalarının çeşitli ülkeler arasında hakça bölünmesini, savaş imalatının uluslararası denetime tabi tutulmasını ve kimya savaşının tümüyle yasak edilmesini öneriyordu.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği (1932)

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, savaştan galip çıkan büyük devletlerin önderliğiyle, dünyada barış ve istikrarı kurmak ve sürdürmek amacıyla, *Milletler Cemiyeti* Örgütü kurulmuştu.[4] Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için, Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin aslî üyeleri arasına alınmamıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versay Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, uluslararası ilişkilerde oluşan değ-

3 *Briand-Kellog Paktı*, 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imzalanmış ve Türkiye Cumhuriyeti de, Sovyetler Birliği ile birlikte bu pakta katılmıştı. Pakt, iki savaş arası dönemde, barış ve güvenliğin korunması için, uluslararası alanda girişilmiş olan önemli çabalardan biriydi.

4 *Milletler Cemiyeti* (eski deyimiyle *Cemiyet-i Akvam*), İkinci Dünya Savaşı'na varan İspanya İç Savaşı'nda (1936-39), Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakında (Anschluss) (1938), Çekoslovakya'nın bölünmesinde (1938-39) ve Polonya'nın Almanya tarafından işgalinde (1939) gösterdiği başarısız ve pasif tutumun sonucunda, resmen feshedilmeden, 1946'da görevini Birleşmiş Milletler'e devretti. Cemiyet'in yasal varlığı ise, 31 Temmuz 1947'de ortadan kalktı.

şiklikler sonucunda, savaşta yenilen devletler de Örgüt'e üye alınmaya başlandı. Bu bağlamda, Türkiye'nin de, o yıllarda Milletler Cemiyeti'ne üye olması söz konusuydu.

Atatürk Hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin, İngiltere ile Fransa tarafından yönetilen bir kurul olduğu ve bu kurula üye olmamız durumunda, İngiltere ile Fransa'nın emirleri altına gireceğimiz kanısındaydı. Bu nedenle, Türkiye, bu kurulun dışında kalmayı yeğlemişti. Ancak, 1930-1939 yılları arasında Avrupa'daki gelişmeler ve Türk Hükümeti'nin de Milletler Cemiyeti ile olan temasları, bu soruna ilişkin görüşlerimizin değişmesine neden oldu.

Dönemin Hükümet yetkilileri, Atatürk'e, ülkemizin de Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmesi için, bir an önce Örgüt'e üyelik başvurusunda bulunması yolunda önerilerde bulunmaktaydı. Ancak, onurlu bir dış politika uygulamaktan hiçbir zaman ödün vermemiş olan "O Büyük İnsan", Türkiye'nin üyeliğinin, Milletler Cemiyeti'ne bizzat kendisinin başvurması yoluyla değil; ancak, Milletler Cemiyeti Örgütü'nün, Türkiye'yi üyeliğe davet etmesi yoluyla gerçekleşebileceğini dile getirmişti.

Nitekim, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de, İspanya temsilcisinin önerisi ve *Yunanistan temsilcisinin de desteğiyle,* Türkiye'nin Örgüt'e davetini öngören bir karar tasarısını kabul etti. Ancak bu davet üzerinedir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daveti kabul ettiğine ilişkin bir karar almıştı. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne, 18 Temmuz 1932'de Genel Kurul'un oybirliğiyle aldığı bir kararla üye olmuştu. Ülkemizin Milletler Cemiyeti nezdindeki ilk sürekli temsilcisi ise, (yazarın büyük dayısı olan) Cemal Hüsnü Taray'dı.[5]

5 *Cemal Hüsnü Taray*, 1923-1931 ve 1935-1939 yıllarında, Bolu ve Gümüşhane milletvekili olarak TBMM'de bulunmuştu. 4. İnönü Hükümeti'nde bir süre (1929-1930) Millî Eğitim Bakanlığı yaptı. 1932 yılında Milletler Cemiyeti nezdinde Türkiye'nin ilk Daimî Temsilcisi olarak görev yapmış; Bern, Roma, Atina, Tahran ve Santiago'da Büyükelçilik görevlerinde bulunmuştu.

Boğazlara sahip olan, Avrupa ile Asya arasında köprülük eden, izlediği anlayışlı ve ileriyi görebilen politikası sayesinde, Balkanlar'ın, Karadeniz'in ve Ortadoğu'nun bir barış bölgesi haline gelmesinde önemli rolü olan Atatürk Türkiyesi, Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarında önemli bir faktör olmuştu.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği karşısında, Sovyetler Birliği'nin herhangi bir kaygı duymamasını sağlamak üzere, Türkiye, üyeliğinin 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yüklemlerini değiştirmeyeceği yolunda Sovyetler Birliği'ne güvence verdi.[6] Sovyetler Birliği, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nde Batılı devletlerle işbirliği yapmasından pek hoşnut olmamıştı. Ancak, Sovyetler Birliği de, 1934 yılında Türkiye'nin ve Fransa'nın teşvikiyle Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

Görüldüğü gibi, Atatürk Türkiyesi, uluslararası barışın korunması için yapılan tüm çabalara katılmış; uluslararası alanda güven verici bir istikrar unsuru olarak, her yerde itibar ve iyi kabul görmüştü. Atatürk Türkiyesi, uluslararası topluluk tarafından gerçekten sevilen ve sayılan bir devlet olmuştu. Cumhuriyet Türkiyesi, uluslararası ilişkilerde ve dengede göz ardı edilemeyecek bir varlık haline gelmişti.

6 *Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ni. Batı'nın kendisine karşı kurduğu bir düzen olarak görüyordu.* Özellikle, Cemiyet Misakı'nda öngörülen zorlama önlemlerinin, Sovyet düzeninin devrilmesi için kullanılmasından korkuyordu. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak için, bu zorlama önlemlerinin ancak saldırgan devletlere uygulanacağını; Sovyetler Birliği'nin bir devlete savaş açmak zorunluluğunu duysa bile, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin alacağa karara uyup uymamak özgürlüğüne sahip olacağını Moskova'ya bildirmişti.

TÜRKİYE'NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ
(1930-1938)

Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte, Türkiye, bu devletle iyi ilişkilerini sürdürdü. Türkiye, ekonomik ve sosyal kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve askerî gücünü arttırabilmek için, hem Batılı devletlerin hem de Sovyetler Birliği'nin yardımlarına gereksinme duyuyordu.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ticari ilişkileri, 1919-1922 yılları dışında, belirgin biçimde azalma eğilimi gösteriyordu. Türkiye, 1920'lerde gereksinme duyduğu buğday, şeker ve kereste gibi birçok ürüne artık ihtiyaç duymuyordu. Sovyetler Birliği'ni kaygılandıran husus, Türkiye'nin, Batı Avrupa ve ABD'den kredi sağlama yönündeki girişimleriydi. Sovyetler, Türkiye Başbakanı'nı, Dışişleri Bakanı'nı, basın, ekonomi ve endüstri mensuplarından oluşan kalabalık bir heyeti, Nisan 1932'de Moskova'ya davet etti. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi verdi. Sovyetler Birliği'nin, sanayi maddeleri ve makine ithalatı için, Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi açmasına ilişkin Protokol, 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanmıştı.

1936 yılından itibaren Türkiye, kaderini daha çok Batılı demokratik ülkelere bağlamış ve böylelikle, hem giderek genişlemekte olan endüstrileşme politikasının hem de yeniden silahlanma planla-

rının gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak olan borç paraları, bu ülkelerden sağlama yoluna başvurmuştu.

1930'lu yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerini, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şöyle dile getirmekteydi:

> "Bizim on beş yıldan çok fazla bir süre içinde, Sovyetler Rusyası ile yapılan bir işbirliği dönemimiz vardı. Bu dönemde, birçok uluslararası sorunda birlikte görüştük ve yürüdük. Bu nedenle, bir savaşa girmek zorunluluğu belirmediği gibi, aramızda gerektiğinde, birlikte savaşa girmek yükümlülüğü bile yoktu. Ancak, uygulamaya dönük bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde, aramızda görüşmeden bir şey yapılamazdı."[1]

1932 yılında Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda, Sovyetler topyekûn bir silahsızlanmayı önermişti. Konferans'a katılmış olan Türkiye de, "silahsızlanmada eşitlik" tezini savunmaktaydı. Bu da, sonuç itibariyle Sovyet tezinin benzeriydi. Sovyet ve Türk tezlerine göre, Panama ile ABD ve Sovyetler Birliği silahlandırılma açısından eşit olacaktı. Konferans, Sovyet tezini de Türk tezini de reddetti.

Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov, 30 Aralık 1933 tarihinde Sovyet İcra Komitesi'nde verdiği bir demeçte, Türk-Sovyet ilişkilerine ilişkin şunları söylemişti:

> "Biz, büyük Türk Cumhuriyeti'yle olan ilişkilerimizi, yabancı devletlerle olan ilişkilerimizde bir örnek olarak almaktayız. On yıldan fazla bir süreden beri bu ilişkiler, her gün biraz daha iyileşerek, iki tarafa ortak sınırları bölgesinde tam bir güvenlik ortamı yaratan, büyük mutluluk verici bir aşamaya ulaşmış bulunuyor. İşbu samimiyet ve karşılıklı güven, iki komşu devletin uluslararası alanda işbirliği yapmasına yol açmıştır."[2]

1 Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Tan Basımevi, İstanbul, 1945, s.16.
2 Akşin, *age*, s.78.

Gerek Türkiye gerek Sovyetler Birliği, Ulusal Kurtuluş sırasında kurulmuş olan dostluk ilişkilerini sürdürme yolunda çaba harcıyordu. Ancak, eğer Sovyetler Birliği de Japon ve Alman baskısı altında Batı'ya kaymamış olsaydı, bu çabalar başarıya ulaşamazdı.[3] Türkiye de, Sovyetler Birliği de, 1933'ten sonra Batı ile işbirliğinde bulundular. Bu durum, yani her iki devletin de Batı'ya kayması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ayrılığa engel olmuş ve Sovyetler Birliği'nin Batı'dan ayrılarak, Hitler Almanyası ile anlaştığı Ağustos 1939'a değin sürmüştü.

1933-1936 yılları arasında, Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği dönemine girmişti. Bu gelişmenin başlıca nedeni, 1932 yılında Mussolini'nin girişimiyle, revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında dörtlü bir paktın imzalanmak üzere olduğu yolundaki söylentilerdi. Böyle bir olasılığın ortaya çıkması, Almanya ile İtalya'nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde kaygı uyandırmıştı. Türkiye de, bu devletler arasında bulunuyordu. Öte yandan, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin, Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları, Sovyetler Birliği'ni de kaygılandırmıştı. Bu durum, Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine yakınlaştırdı.

1932-1938 yılları arasında, Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren en önemli sorun Boğazlar sorunuydu. Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Sovyetler Birliği, Boğazlar konusunda bir ölçüde ortak bir anlayışa varmıştı; ancak, Türkiye, Rusların Boğazlara ilişkin emellerinin ve tarihten gelen İstanbul'u kendi denetimleri altına alma düşlerinin de ayırdındaydı.

Türkiye, Lozan'da saptanan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için, 1933 yılından itibaren girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Türkiye, eşitlik temeli üzerinde, Karadeniz devletlerinin arasında Boğazlara ilişkin genel bir düzenlemenin yapılmasından yanaydı.

3 Esmer, "Türk Diplomasisi...", *age*, s.83.

Bu girişimin başlıca amacı, Lozan Antlaşması'nda yer alan Boğazların askersizleştirilmesi maddesinin feshedilmesi konusunda, bütün Karadeniz devletlerinin desteğini sağlayabilmekti. İkinci olarak, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz sorunlarındaki egemen konumunun, öteki Karadeniz ülkeleriyle gerçekleştirilecek bölgesel bir anlaşmayla değiştirilmesini istiyordu. Mart 1933'te toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda, Lozan Boğazlar Antlaşması hükümlerinin değiştirilmesine ilişkin Türk temsilcisinin yaptığı öneriyi Sovyet temsilcisi destekledi.

Atatürk, 1933 yılında, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda şunları söylemişti:

> "Son günlerde Boğazlar sorununu ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler'in bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu, ulusal barış için şimdiye kadar yalnızca hayır ve yarar getirmiştir. Bundan sonra da yalnızca hayırlı ve yararlı olacaktır."[4]

1936 yılında toplanan Montrö Konferansı'nda, Sovyetler Birliği, Karadeniz'de kendisine en etkin güvenliği sağlayabilmek amacıyla, iki öneride bulunmuştu: 1) Savaş zamanında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden hiçbirinin savaşan taraflardan birinin olmaması durumunda, savaşan devletlerin hiçbir savaş gemisi Boğazlardan geçmemeliydi; 2) Türkiye'nin dışında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden biri savaşan taraflardan biriyse, Karadeniz'e kıyısı olmayan savaşan devletlerin gemileri, Boğazlardan geçmemeliydi.

Sovyetler Birliği'nin bu önerileri kabul edilmedi. Böylelikle, Sovyetler Birliği, hangi yönden gelirlerse gelsinler, Boğazların her zaman kendi savaş gemilerine açık tutulmasını sağlayamamıştı. Sov-

4 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.109-110.

yetler Birliği, bu güvenceyi, Baltık ve Pasifik filolarının her istediği zaman Karadeniz'e geçişini sağlayabilmek amacıyla istiyordu. İkinci olarak, Sovyetler Birliği, Karadeniz'in, bu denize kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını amaçlıyordu; böylelikle, Sovyetler Birliği, denizcilik alanında yeniden silahlanma yarışına katılabilecek ve Odessa'da büyük bir filo oluşturabilecekti.

Sovyetler Birliği, Montrö Konferansı'nda isteklerini gerçekleştirememiş ve Türkiye'yi, emperyalist güçlerin baskısına boyun eğmekle suçlamıştı. Sovyetler, özellikle, Türkiye'nin İngiltere ile sergilemiş olduğu yakın işbirliğinden şikâyetçiydi.

Türkiye ise, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin kötüye gitmesini kesinlikle istemiyordu. Tahran'da Sâdâbad Paktı'nın imzalanmasının ertesinde, Temmuz 1937'de, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya bir ziyarette bulunarak, bu paktın, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemediği konusunda Sovyet Hükümeti'ne güvence vermişti. Ayrıca, bundan kısa bir süre önce İsmet Paşa, Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet dostluğunun, her iki ülkenin politikasında da sürekli bir öğe olduğunu açıklamıştı.[5]

Sovyetler Birliği, 1921 yılından itibaren, Türkiye'nin dostluğunu kazanmaya çalışmakta ve bu devletle oluşturulacak ittifakta daha güçlü olan tarafı temsil etmek istemekteydi. Ve Sovyetler Birliği'nin bu konumu, özellikle Boğazlar bölgesinde kendisini hissettirecekti. Türkler, güçleri eşit olmayan iki devlet arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği'nin "koruyucu güç" rolünü üstlenmesine karşılık; Türkiye'nin de, gerçek bağımsızlığının bir kısmını yitirme durumunda kalmasını istemiyordu. Bu nedenle, Türkiye, Batılı devletlerle arasındaki bellibaşlı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturduktan sonra, giderek Batılı ittifakların yörüngesine girme doğrultusunda hareket etti.

5 Vere-Hodge, *age*, s.106.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bir yandan, uluslararası durumun etkisiyle; öte yandan da, Türkiye'nin, Sovyetler'i ürkütmemek için gösterdiği sürekli özen nedeniyle hiç bozulmamıştı.

Türk-Fransız İlişkileri

1930 yılında patlak veren dünya ekonomik buhranı, Türkiye'nin dış ilişkilerini de etkilemişti. Osmanlı borçları konusunda Fransa ile varılmış olan anlaşmanın çerçevesinde, bu borçları Türkiye'nin ödemesi mümkün görülemiyordu. Ancak, Fransızlar, Türkiye'nin borçlarını ödemesinde ısrar ettiler. İki devlet arasında Paris'te bu konuda yeniden görüşmeler yapıldı ve 22 Nisan 1933'te yeni bir sözleşme imzalandı.[6] 1933 Sözleşmesi, Osmanlı borçlarının ödenmesini uygun koşullara bağlıyordu. Osmanlı borçları üzerindeki anlaşmadan sonra, Türk-Fransız ilişkileri gelişti.

Türkiye'nin izlediği dış politika, Türkiye ile Fransa'yı birbirine yaklaştırmıştı. Fransa, anti-revizyonist devletlerin başındaydı. Hitler'in Almanyası ise, revizyonist grubun lideri olmuştu. Barışın korunmasını dış politikasının ana hedefi sayan Türkiye, anti-revizyonist gruba doğru kayıyordu. Sovyetler Birliği'nin de anti-revizyonist gruba kayması, Türkiye'nin hareket tarzını kolaylaştırmıştı.

Türk-İtalyan İlişkileri

Türk-İtalyan ilişkileri, 1928 Antlaşması'ndan sonra normal olarak sürdü. 25 Mayıs 1932'de imzalanan bir protokolla, 1928 Antlaşması'nın süresi üç yıl uzatıldı. Ancak, 1930'ların başlarında Türki-

6 *Düstur*, Üçüncü Tertip, c.14, Başvekâlet Neşriyat Müdiriyeti, Ankara, 1933, s.1058.

ye ile İtalya arasındaki ilişkiler, henüz yakın bir dostluğa dönüşememişti. Bunun başlıca iki nedeni vardı: İtalya'da faşizm yönetiminin güç kazanmasıyla, emperyalizm ruhu da yeniden canlanmıştı. Türkiye, faşizm ideolojisinin kısa sürede İtalya'nın dış politikasını tümüyle etkisi altına alacağını düşünüyordu. İkinci olarak, Türkiye, 1930'dan itibaren kendi dış politika çizgisini geliştirmeye başlamıştı ve İtalya ile olan ilişkiler de, bu çizginin ancak önemli bir halkasını oluşturuyordu. Türkiye, Balkan Paktı'nın temellerini oluşturma yolunda çaba harcarken; İtalya, kendi çıkarları uğruna, Balkanlar'da bir birlikteliğin oluşmasını istememekteydi.

İtalyan tehlikesine karşı Atatürk'ün aldığı ilk önlem, Yunanistan ile yakınlaşmak olmuştu. Bunun sonucu, 1933 tarihli "Türk-Yunan Samimî Anlaşma Paktı" (Pacte d'Entente Cordiale)'ydı. Bu pakt, Bulgaristan'ın emellerine karşı, iki devletin Trakya'daki ortak sınırlarını güvence altına almıştı.

Atatürk, Mussolini'ye karşı güvensizlik duyuyor ve onu bir "soytarı" olarak nitelendiriyordu. Hatta bir İtalya gezisinden dönen Recep Peker'e, Atatürk, "İtalyan halkının bir gün bu soytarıyı bacaklarından Roma sokaklarında sürükleyeceğini" söylemişti.[7] Gerçekten de, İtalyan halkı, yıllar sonra Mussolini'yi Milano kentinin bir meydanında bacaklarından asmıştı. Atatürk, böyle bir durumu dahi yıllar öncesinden öngörebilmişti.

Mussolini'nin 19 Mart 1934'te yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihsel emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi üzerine,

7 Ülman, *age*, s.252.

8 Türkkaya Ataöv, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, c.II, Ankara, 1961, s.135.

9 Mussolini, Roma'daki Büyükelçimiz'e şunları söylemişti: "Ben, demecimde hiçbir zaman Türkiye'yi kastetmedim. Ben, devrimci Türkiye'nin hayranıyım ve ona büyük bir sempatim vardır. Ben, Türk milletini bir Avrupalı millet saymaktayım. Türk-İtalyan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türkiye'ye karşı olan tutumum asla değişmiş değildir. Nitekim, Türk-İtalyan Antlaşması'nın süresi uzatılmıştır ve yeni bir "Ticaret Anlaşması" imza edilmiştir. Bkz. Akşin, *age*, s.223.

Türk-İtalyan ilişkileri de ansızın bozuldu.[8] Mussolini, yaptığı açıklamada, konuşmasında Türkiye'yi kastetmediğini ifade etmesine karşın,[9] Mussolini'nin söylevi, Türkiye'nin dış politikasını etkilemiş ve Türkiye, İtalya'nın davranışlarını kuşkuyla karşılamaya başlamıştı. Mussolini'nin 19 Mart 1934'te yaptığı konuşmanın ardından, İtalya'nın, Oniki Ada'da denizaltı üsleri ve uçak alanları kurmaya başladığı haberleri gelmişti. Öte yandan, 23 Haziran'da bir İtalyan deniz filosu da, çağrılmadan Arnavutluk'un Durazzo limanına girmişti.

1934 yılına değin İtalya, Türkiye'nin dış ticaretinde çok önemli bir rol oynamıştı. Türkiye ile İtalya arasında 4 Nisan 1934 tarihinde bir "Ticaret Anlaşması" imza edildi. Bu anlaşmayla, iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın gelişmesi ümit ediliyordu. Öte yandan, İtalya ile akdedilmiş olan 1928 tarihli "Tarafsızlık Antlaşması"nın süresi de, 1942 yılına değin uzatıldı.

İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırısı, Türkiye ile İngiltere'nin sıkı işbirliği yapması için bir neden oluşturmuştu. Bu işbirliğine çok geçmeden Fransa da katıldı. İtalya, 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırarak, üyesi olduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal etmişti. Bunun üzerine, Cemiyet'in Genel Kurulu, Misak'ın 16. maddesi gereğince, İtalya'ya karşı ekonomik ve mali zorlama önlemlerinin alınmasını kararlaştırmış ve Cemiyet'in üyesi olan Türkiye de bu karara uymuştu.[10] Türkiye'nin bu tutumu sonucunda, iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme oldu. Tevfik Rüştü Aras, Türk-İtalyan ilişkilerinin kısmen kopmasına kıyasla, Türkiye'nin uluslararası topluluk ile ilişkilerinin iyi bir düzeyde olmasına çok daha fazla önem veriyordu.

10 İtalya'dan duyulan korku ve Atatürk'ün Mussolini karşısında gösterdiği güvensizlik nedenleriyle, Milletler Cemiyeti, Habeşistan'a saldırdığı için İtalya'ya zorlama önlemleri uygulama kararını alınca, bu karara katılan ilk devletlerden biri de Türkiye olmuştu.

İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı almış olduğu zorlama önlemlerine katılan Akdeniz devletlerine, İtalyan misillemesine karşı, bir yardımlaşma paktı (Akdeniz Paktı) önermişti. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardı. İtalyan-Habeş Savaşı bittikten ve zorlama önlemleri kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu pakt, İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın, bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibaretti. Bu paktın, Türkiye ile İngiltere arasında yakın bağların kurulmasını hızlandırmada önemli payı olmuştu.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin zorlama önlemlerine katılması, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için, 1936'da yaptığı önerinin birçok devlet tarafından olumlu karşılanmasına yol açtı. Ancak, Türkiye'nin bu önerisine, aynı nedenden dolayı, İtalya karşı çıkmış ve Montrö Konferansı'na katılmamıştı.

İtalya'nın, Boğazları en fazla kullanan devletler arasında bulunması ve Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'in en güçlü devletlerinden biri olması nedeniyle, İtalya, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte yarar görüyordu. İtalya, 1936 Temmuz'unda, Türkiye'ye 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu bildirmiş ve Türkiye'nin yanı sıra, Yunanistan ile Yugoslavya'ya, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki niyetlerinin barışçı olduğu yolunda güvence vermişti.

Öte yandan, 1936 yılında İtalya'nın, Türk kıyılarına yakın Oniki Ada'yı ve Leros adasını tahkim etmesi (savunmasını sağlamlaştırması), iki devlet arasındaki ilişkilerin gergin olduğunu göstermekte ve Türkiye'nin olası İtalyan saldırısından duyduğu kaygıyı haklı çıkarmaktaydı.[11]

1937 yılı başlarında, İtalya'nın Montrö Antlaşması'na katılmasını sağlamak üzere, Türkiye ile İtalya Hükümetleri arasında resmî görüşmeler yapıldı. Türk Dışişleri Bakanı ile Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Milano'da yapılan görüşmelerin sonucunda ya-

11 Cavid Oral, *Akdeniz Meselesi*, c.II, İstanbul, 1945, s.71.

yınlanan ortak bildiride, görüşmelerin 1928 Antlaşması'na uygun bir hava içinde yapıldığı, iki taraf arasında hiçbir çatışmanın bulunmadığı ve işbirliği yapılacağı belirtiliyordu. Bildiride, İtalya'nın, Montrö Sözleşmesi'ne katılacağına ilişkin bir açıklama yapılmıyordu.

1936 yılı sonlarından İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine değin geçen süre içerisinde, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler normal seyrini sürdürdü. Mayıs 1939'da İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, Roma'daki Türk Büyükelçisi'ne, İtalya'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir ekonomik, siyasal ya da toprak talepleri olmadığı konusunda güvence verdi.

Türk-Alman İlişkileri

Hitler'in 1933 yılında iktidara geldikten sonra izlemeye başladığı dış politika, Batı'da ve Sovyetler Birliği'nde büyük kuşkular yaratmış olmakla birlikte, uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştı. Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle aynı zamana rastlar. *Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra, Almanya, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine katkıda bulunmuş* ve bu dönemde dış finansman kaynaklarına büyük gereksinme duyan Türkiye de, Almanya ile sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekte bir sakınca görmemişti.[12] Ancak, 1936 yılından itibaren, Almanya, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışmıştı.[13]

Almanya, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olmadığı için, Montrö Konferansı'na çağrılmamıştı. Ancak, Almanya, Montrö gö-

12 1934 yılından itibaren, büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde, Türkiye'nin Almanya ile ticaret hacmi hızla artmıştı.

13 Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önem, yalnızca Boğazların Türkiye'nin elinde bulunmasından ileri gelmiyordu; Almanya, Türkiye'yi, Ortadoğu'ya atlamak için bir basamak olarak kullanmak istiyordu.

rüşmelerine bir gözlemci gönderdi. Almanya, Boğazların kendisi tarafından onaylanmayan yeni bir rejime bağlanacağından kaygı duyuyordu.

Hitler Almanyası'nın dış politikasının, Türk dış politikası üzerinde dolaylı bazı etkileri olmuştu. Türkiye, 1936 sonlarında Berlin-Roma Mihveri'nin kurulmasını kaygıyla karşılamış; İtalya, 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal edince, bu kaygı daha da artmış ve bu da, Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'ya bağlanmasına neden olmuştu. Alman dış politikasının Türk dış politikası üzerine yaptığı ikinci etki, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmaya giden yolda önemli bir engeli ortadan kaldırmasıydı. Bu engel Sovyetler Birliği'ydi. O zamana değin Türkiye ile Batılılar arasındaki ilişkilerin gelişmesini hoşnutsuzlukla karşılayan Sovyetler Birliği, Hitler'in tutumundan kaygı duyarak, 1935 Mayıs'ında Fransa ile bir antlaşma imzalayınca; Türkiye de, Batılılarla görüşme masasına oturma yollarını aramaya başlamıştı.

1937 yılında, Türk-Alman ilişkileri soğumaya başladı. Bu yıl boyunca Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın çeşitli Avrupa başkentlerini ziyaretleri, Balkan ülkelerini birarada tutma çabaları ve Sâdâbad Paktı'nın akdi, Türkiye'nin, giderek belirginleşen Nazi Almanyası tehdidine karşı duyduğu kaygının göstergeleri olmuştu.

1938 yılında Alman Ekonomi Bakanı Funk, İstanbul'u ziyaret etmiş ve Türkiye'ye 150 milyon Reichmark tutarında bir ticari kredinin verilmesinin temelini oluşturmuştu. 25 Temmuz 1938'de, Berlin'de iki ülke arasında bir "Ticari Anlaşma" imzalandı. Bu anlaşma, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkileri arttıracak hükümleri içeriyordu. Bu Ticaret Anlaşması'na ilişkin olarak, Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımcısı, 8 Ağustos 1938 tarihli memorandumunda şöyle diyordu:

> "25 Temmuz tarihli Anlaşma ile Türk-Alman ticaretinde oluşması beklenen artış, İngiltere'nin, Türkiye üzerindeki ekono-

mik nüfuzunu önemli ölçüde engelleyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında Mayıs ayında yapılmış olan kredi anlaşmasına karşın; Almanya'nın, Türkiye'deki ekonomik durumunu güçlendirecektir."[14]

1938 yılında Türkiye'nin Almanya ile ticareti, bu ülkeyle ilişkilerini kesmesini önlüyordu. Öte yandan, Türkiye'nin, Akdeniz'deki konumu nedeniyle, İngiltere'nin güçlü desteğine de gereksinmesi vardı. Böylece, Türkiye, her iki ülkeyle olan dostluk ilişkilerini korumayı istiyor ve birbirlerine rakip olan İngiltere ile Almanya arasında, Boğazlardaki egemen konumu itibariyle, bir denge öğesi olabilmeyi arzu ediyordu.[15]

Almanya, Türkiye'yi kendi nüfuz alanının içine çekebilmek için, elinden gelen her çabayı harcamıştı; ancak, Türkiye, 1914'teki konumunda değildi ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı 1939 yılının kritik aylarında, Türk politikasını etkilemeye yönelik Alman çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.

Türk-İngiliz İlişkileri

Türkiye ile İngiltere arasında en önemli siyasal uyuşmazlık konusu olan Musul sorununun çözümünden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri, önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın Ortadoğu'da siyasal ve ekonomik nüfuzlarını arttırmak gayretlerinin etkisi altında gelişti.

1930 yılında Türkiye ile İngiltere arasında bir "Dostluk Anlaşması" imzalanmış ve bunu, bazı ticaret sorunlarını kapsayan bir "Ticari Anlaşma"nın imzalanması izlemişti. 1930'ların başlarında, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, henüz önemli sayılabilecek boyutlara ulaşamamıştı.

14 Gönlübol-Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası...*, s.117.
15 Vere-Hodge, *age*, s.114.

İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmasından sonra Akdeniz'deki güç dengesini kendi lehine bozması, İngiltere'yi, Doğu Akdeniz'in en güçlü ve istikrarlı devleti olarak gördüğü Türkiye ile işbirliği yapmaya yöneltti. Türkiye de, İtalyan tehdidi karşısında, İngiltere'ye daha olumlu bir bakış açısıyla bakmaya başlamıştı. İtalya'nın tehditlerine karşı İngiltere, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir *Akdeniz Paktı* akdetti. Bu pakt, Türkiye'de büyük bir rahatlık duygusu yaratmıştı. İtalya'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Türkiye, İngiltere'nin yardımına güvenebilecekti. 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında kurulan ittifakın başlangıcı, Habeş Buhranı sırasında gerçekleştirilmiş olan Akdeniz Paktı'dır.[16]

Öte yandan, 1935 yılından itibaren, Türkiye'nin Almanya'nın ekonomik egemenliğinin altına girmesini önlemek ve Türk-İngiliz ticaret hacmini arttırmak amacıyla, Türkiye ile İngiltere arasında sıkı ticari ilişkilere girilmişti.

Montrö Konferansı'nda, Türkiye ile İngiltere'nin öne sürdükleri tezler arasında yaşamsal sayılabilecek farklılıkların olmasına karşın; İngiltere, Türkiye ile anlaşmaya varabilmek pahasına, önemli bazı taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. İngiliz devlet adamları, tatmin olmayan bir Türkiye'nin, bir kez daha Almanya'nın siyasal nüfuz alanının içine çekilebileceğinden korku duyuyordu.

Montrö'de İngiltere, Türkiye'nin istemlerine destek vererek, Boğazların yeniden askerleştirilmesine ve Boğazlar Komisyonu'nun feshedilmesine tam onay verdi. İngiltere ile Fransa'nın Boğazlar Komisyonu'nun feshini kabul etmesi, üç devlet arasında gelecekte tam bir anlaşma ortamının yaratılmasını olası kılmıştı.

Eylül 1936'da, Türkiye ile İngiltere arasındaki ticaret hacmini arttıran bir anlaşma imzalandı. Bu girişimin İngiltere açısından amacı, giderek Alman ekonomisine bağlanmakta olan Türkiye'yi bu durumdan kurtarmaktı. 1937 yılında Almanya'nın Türkiye üze-

16 Esmer, "Türk Diplomasisi...", *age*, s.82.

rindeki ekonomik nüfuzunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine yol açmıştı.[17]

Montrö'nün ertesinde iki ülke arasında ticari ilişkilerin artmasıyla birlikte, nüfuzlu Türk çevrelerinde İngilizlere karşı duyulan düşmanlık duyguları, yerlerini büyük ölçüde dostluk duygularına bırakmıştı. Özellikle, 1936 yazında İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Atatürk'ü Dolmabahçe Sarayı'nda ziyareti üzerine, Türk-İngiliz ilişkileri daha da dostane bir seyir izlemeye başladı. Burada, şu noktanın altını çizmekte büyük yarar görüyorum: Cumhurbaşkanlığı döneminde bir kez bile yurtdışına herhangi bir resmî ziyarette bulunmayan Atatürk'ümüzü, başta "üzerinde güneşin batmadığı" Büyük Britanya İmparatorluğu Kralı olmak üzere, diğer devletlerin kralları ve devlet başkanları bizzat ziyaret etmişlerdi. Atatürk, öncelikle devletinin ve ulusunun itibarını düşünerek, kendisinin onları ziyaret etmesi yerine, öteki devlet başkanlarının "kendi ayağına gelmesi"ni yeğlemişti.

İşte, "büyük devlet adamı" böyle olunur!

Montrö'nün ertesinde, Türkiye ile İngiltere arasında tam bir "çıkarların ortaklığı" söz konusu olmuştu. Türkler, 1937 yılında, Chamberlain Hükümeti'ne bir ittifak akdetme önerisinde bulundu; ancak, İngiltere, henüz vaktin uygun olmadığı gerekçesiyle, Türklerin bu önerisini nazik bir biçimde reddetti. İngiliz Hükümeti, Türkiye ile yakınlaşmanın İtalya'yı tedirgin edebileceğinden kaygı duyuyordu.

Türkiye, 1938'de daha çok anti-revizyonist gruba yönelmekle birlikte, Avrupa'daki bloklardan hiçbirine kesinlikle bağlanmış değildi. Ancak, Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırısı, İngiltere'de, Türk ittifakının bir zorunluluk olduğu kanısını uyandırmış; Türkiye de, İngiltere ile 12 Mayıs'ta, Fransa ile de 23 Haziran'da nitelikleri aynı olan birer bildiri imzalamıştı. Bu bildirilerde, savaşın Akdeniz bölgesine yayılması durumunda, taraflar arasında fiilî işbirliği yapılacağı öngörülüyordu. Bundan sonra, 19 Ekim

17 27 Mayıs 1938'de İngiltere, Türkiye'ye 16 milyon poundluk bir kredi; Almanya da, 150 milyon reichmarklık bir borç vermişti.

1939'da üç devlet arasında imzalanan "Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile Türkiye, Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapmayı ilke olarak kabul etti. Öte yandan, Türkiye, imzaladığı bir protokol ile, bu antlaşmadan doğan yükümlülüklerin, kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceğine ilişkin bir çekince koymuştu.

BALKAN DEVLETLERİYLE İKİLİ İLİŞKİLER (1930-1938)

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra, Balkan devletleriyle uzun bir süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurmak için, ikili dostluk antlaşmaları yapmıştı. Türkiye'nin, Balkan devletleri ile imzaladığı başlıca antlaşmalar şunlardı: Arnavutluk'la 15 Aralık 1923'te Ankara'da imzalanan "Dostluk Antlaşması"; Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan "Dostluk Antlaşması"; Yugoslavya'yla 28 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan "Barış ve Dostluk Antlaşması".

Türk-Yunan İlişkileri

Balkanlardaki sınırlar, 27.11.1919 tarihli *Neuilly Antlaşması*'yla, bir yandan Bulgaristan, öte yandan da Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında saptanmıştı. 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla da, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırlar çizilmişti.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakın ilişkiler, 1923 Lozan Konferansı nedeniyle bir araya gelen Türk temsilciler kurulu başkanı İsmet Paşa ile Yunan temsilciler kurulu başkanı Venizelos'un arasında başlatılmıştı.

Ahali mübadelesine ilişkin Türk-Yunan Antlaşması, 10 Haziran 1930 tarihinde imza edildi. Yunanistan'la yapılan "Ahali Mübadelesi Anlaşması", Türkiye ile Yunanistan arasındaki başlıca çekişme

konusunu çözüme kavuşturuyordu. Bu antlaşma, Türkiye ile Yunanistan arasında büyük ölçüde anlaşma zeminini hazırlamıştı.

Yunan Başbakanı Venizelos'un 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'u ziyareti, Türk çevrelerinde Yunanlılara karşı samimi dostluk gösterilerine neden oldu. Bu ziyaret nedeniyle, gelecekteki Türk-Yunan ilişkilerine temel olan 30 Ekim 1930 tarihli "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması" imzalandı. Tevfik Rüştü Aras, bu antlaşmayı BMM'nin onaylamasına sunduğu zaman, şunları söylemişti: "Bu Antlaşma, Lozan'da İsmet Paşa ile Venizelos arasında başlayan ve her iki tarafça çaba harcanarak izlenmiş olan politikanın sonucu ve iki komşu arasında açılan yeni dönemin çok şeyler vaadeden bir başlangıcıdır."[1] Bu antlaşmanın yanı sıra, iki devlet arasında "Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi (Sınırlandırılması) Hakkında Protokol" ile "İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Sözleşmesi" de imzalandı.

Atatürk, 1 Kasım 1930'da TBMM'de yaptığı konuşmada, Türk-Yunan ilişkileri konusunda şunları söylüyordu:

> "Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başbakanı'nın ve Dışişleri Bakanı'nın Ankara'yı resmen ziyaretlerini özel bir mutlulukla karşılıyorum. Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek çıkarları, birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki ülkenin, samimi bir dostlukta kendileri için güvenlik ve güç görmelerinde isabet vardır."[2]

Dr. Aras da, Temmuz 1933'te Atina'yı ziyaretinde şu demeci vermişti: "Balkan Birliği'nin temel koşulu, bu Pakt'a Türkiye ile Yunanistan'ın katılmasıdır çünkü bu iki ülke daima birlikte olacaklar ve birbirlerinden ayrılmayacaklardır."[3]

1 Akşin, *age*, s.255.
2 Gönlübol-Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.69.
3 Akşin, *age*, s.250-251.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da 14 Eylül 1933'te bir "Samimî Anlaşma Paktı" (Pacte d'Entente Cordiale) imzalandı. Türk-Yunan dostluğunun bu hayırlı gelişmesi, Balkanlar'daki politika havasını değiştirdi. O zamana değin "Avrupa'nın barut fıçısı" olarak nitelendirilmiş olan bu bölgede, artık dostluk ve işbirliği havası esiyordu. Ancak, bu paktın imzalanması ve özellikle de, Türkiye'nin Yunan sınırlarını güvence altına alması, Bulgaristan tarafından şiddetle eleştirilmişti.

Türk-Romen İlişkileri

Türkiye gibi, Romanya da, Balkanlar'da statükonun korunmasına taraftardı. Türkiye'nin Romanya'yla işbirliği, Balkan Paktı'ndan önce olmuştu.

Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, 15 Ekim 1933'te Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu vesileyle, Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933'te bir "Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşma, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmekte ve Balkanlar'daki işbirliği ve barış politikasının temel taşlarından birini oluşturmaktaydı. Romanya, öncelikle, Bulgaristan'ın revizyonist istemlerinden korku duyuyordu ve ikinci olarak, deniz ticaretinin güvenliği açısından, Boğazların koruyucusu konumunda olan Türkiye'ye bağımlıydı.

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, 1934 yılında, dış politikamıza ilişkin şu açıklamaları yapmıştı:

> "Hedefimiz, Avrupa'daki nüfuzumuzu güçlendirmek ve bir savaş tehlikesine karşı bölgemizde, yani Karadeniz'de ve Balkanlar'da bir gevşeme olmasını sağlamaktır. Bunun için, Rusya ile Romanya arasında bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak gerek, çünkü böyle bir savaş, otomatik olarak bizi tehlikeye sürükleyebilir... Romanya'nın müttefikleri, Karadeniz'e geçmek isterler. Rusya, Boğazların kapatılmasını; Türkiye

ise, tarafsız kalmayı ister. Böyle bir durumda, biz tarafsızlığımızı ancak seferberlik yaparak sağlayabiliriz. Biz samimi olarak, ne Rusya'nın aleyhinde olmayı ne de Balkanlar'da Slav olmayan bir ülke aleyhinde savaşa karışmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmayı istiyoruz. Sonuç itibariyle bizim çıkarımız, Karadeniz'de bir savaşı olanaksız kılmaktır. Bu nedenledir ki, bir Rus-Romen anlaşması davasını ısrarla izledik..."[4]

Bundan sonra Türk-Romen ilişkileri, Balkan Paktı çerçevesinde gelişmeyi sürdürdü. Dışişleri Bakanı Dr. Aras, Mayıs 1937'de Bükreş'i ziyaret etti. Öte yandan, Romanya Kralı da, Haziran 1938'de İstanbul'u ziyaret etti.

Türk-Yugoslav İlişkileri

Türkiye, Yugoslavya ile iki devlet arasındaki savaş durumuna resmen son veren 28 Ekim 1925 tarihli "Barış ve Dostluk Antlaşması"nı imzalamıştı. Yugoslavya da, Türkiye gibi, Balkanlar'da statükonun korunmasından yanaydı. 1933 yılında, Balkan ülkeleri arasında samimi ilişkiler kurulmuştu. *1933 yılının Ekim ayında Yugoslavya Kralı Alexandre, İstanbul'da Atatürk'ü ziyaret etti.* Kasım ayında Türk Dışişleri Bakanı Belgrad'a gitti ve *28 Kasım 1933'te Türkiye ile Yugoslavya arasında bir "Dostluk, Saldırmazlık, Adlî Tesviye, Uzlaşma ve Tahkim (Hakemlik) Antlaşması" imzalandı.* Böylece, iki ülke arasında daha sıkı bir dayanışma ve işbirliği gerçekleştirilmiş oldu. Bu antlaşma, ayrıca, bütün Balkan ülkelerinin işbirliği çalışmalarında temel taşı olmuştu.

Türkiye ile Yugoslavya sınır komşusu olmadıklarından ötürü, aralarında önemli bir anlaşmazlık konusu yoktu.

Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, 12 Nisan 1937'de Belgrad'ı ziyaret etti.

4 *Age*, s.238-239.

Türkiye'nin Yunanistan ve Yugoslavya ile ilişkilerinin iyileşmesi, Bulgarları çok rahatsız etmişti. Ancak, Türk Hükümeti, "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine ve bütün komşularıyla dostluk ilişkileri gütme politikasına bağlı kalarak, Bulgaristan'ı kollamaktan da geri kalmıyordu. Türkiye, Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te bir "Dostluk Antlaşması" imzalamıştı. İki ülke arasında 1929 yılında da, "Tarafsızlık, Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Tahkim Antlaşması" imzalandı.

Mayıs 1933'te Türk ve Yunan Hükümetleri, Bulgaristan'a, ortak sınırlarının dokunulmazlığını güvence altına alan üçlü bir anlaşmanın yapılması önerisinde bulunmuş; ancak, Bulgarlar bu öneriyi reddetmişti. Böylelikle, Bulgaristan'ın, genel bir Balkan yakınlaşmasına ilişkin işbirliğinde bulunma tasarısının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak yerine; var olan statükoya karşı gelerek, kendi toprak taleplerini öne sürmeyi yeğlediği açıkça ortaya çıkmıştı. Bulgaristan, Balkanlar'da var olan statükonun geçerliliğini tanıyacak olan her türlü anlaşmayı imzalamayı reddediyor ve bu nedenle de, Türk-Yunan Dostluk Paktı'nın akdine karşı duruyordu.[5]

İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Aras'ın 20 Eylül 1933'te Sofya'yı ziyareti, Bulgaristan'ın, özellikle Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu küskünlüğü gidermek amacına dayanıyordu; ancak, bu yıldan itibaren, Türk-Bulgar ilişkileri giderek kötüleşmeye başlamıştı.

Türk-Bulgar ilişkilerindeki düzelmenin bir göstergesi olarak, Türk Başbakanı İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı, Yugoslavya'dan dönüşlerinde 20 Nisan 1937 tarihinde Sofya'yı da ziyaret etti.

Türk-Bulgar ilişkilerinin son aşaması ise, Bulgaristan'la Balkan Paktı devletleri arasında Selanik'te imzalanan 31 Temmuz 1938 tarihli beyanname oldu. Bu beyanname ile, Bulgaristan'la Balkan devletleri arasındaki ilişkilerde, karşılıklı olarak güce başvurulmayacağı belirtiliyordu.

4 Vere-Hodge, *age*, s.95.

BALKAN VE SÂDÂBAD PAKTLARI

Balkan Paktı (1934)

Türkiye, 1930'lu yıllarda, bir yandan, Balkan devletleriyle Balkan Paktı'nın; öte yandan da, Doğulu devletlerle Sâdâbad Paktı'nın kurulmasında öncülük rolünü oynamıştı. Böylelikle, Türkiye'nin, batısında ve doğusunda bulunan devletlerle istikrar ve güven içinde varlığını sürdürebilmesi mümkün olabilmişti. Özellikle, bugün gerek Balkanlar'da gerek Ortadoğu'da süregelen istikrarsızlık ve çatışma ortamları göz önüne alındığında, Atatürk'ün, ta 1930'larda, söz konusu bölgelerde barışçı bir ortamın yaratılmasında oynamış olduğu rol daha da büyük anlam kazanmaktadır.

"Balkan ulusları; bugün Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi bağımsız siyasal varlıklar halinde bulunuyorlar. Bütün bu devletlerden olan uluslar, yüzyıllarca beraber yaşamışlardır. Denebilir ki, *son yüzyılda oluşan bugünkü Balkan devletleri, içlerinde Türkiye Cumhuriyeti de olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş parçalanmasının ve sonunda tarihe gömülmüş olmasının tarihsel sonucudur.*" Büyük Atatürk, Balkan uluslarına ilişkin düşüncelerini böyle dile getiriyordu Ekim 1931'de.[1]

Büyük Önder, sözlerini şöyle sürdürüyordu:

> "Karadeniz'in kuzey ve güney yollarıyla binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbiri ardına gelip, Balkanlar'da yerleşmiş olan

1 Karal, *age*, s.176.

insan toplulukları, başka başka adlar taşımış olmalarına karşın, gerçekte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değillerdir. *Bugünün gerçek gerekleri, Balkan uluslarının, çağın saymak ve uymak zorunda kaldığı yepyeni koşullar ve geniş bir görüş açısı altında birleşmelerindeki yararın büyük olduğunu göstermektedir.* Balkan birliğinin temeli ve amacı, karşılıklı siyasal bağımsızlığı saygıyla gözeterek, ekonomik alanda, kültür ve uygarlık alanlarında işbirliği yapmak olunca, böyle bir amaç, bütün uygar insanlarca kuşkusuz övgüyle karşılanacaktır."[2]

Türkiye'nin Yunanistan'la anlaşması, *Balkan Birliği*'nin kurulmasına yol açmıştı. Balkan Birliği'ne Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk dahildi. Balkan ulusları arasında dayanışma ve barış zihniyetini güçlendirmek amacıyla kurulan Birlik, Bulgaristan'ın revizyonist emelleri nedeniyle gelişemedi. Balkan devletleri, iki gruba ayrılıyordu: Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya anti-revizyonist, Bulgaristan ise revizyonistti. Türkiye, anti-revizyonist gruba katıldı ve yürümeyen altı taraflı Balkan Birliği yerine, 9 Şubat 1934'te dört taraflı Balkan Paktı oluşturuldu. Resmî olmayan Balkan Birliği'nden farklı olarak, Balkan Paktı, taraf devletleri askerî yükümlülüklere bağlayan bir ittifaktı ve dost Balkan devletlerinin Balkan sınırlarını güvence altına alıyordu.

İtalya'nın Türk topraklarına yönelik tasarılarından kaygılanan Türk Hükümeti, büyük devletlerin emperyalist emellerine karşı bir Balkan Paktı'nın oluşturulması düşüncesine olumlu yaklaşmaktaydı. 1930'da Atina'da, 1931'de Ankara'da ve İstanbul'da, 1932'de Bükreş'te ve 1933'te Selânik'te *dört Balkan konferansı* toplanmıştı. Bu konferanslar, Balkanlar'da çıkarları olan altı ülkenin, yani Türkiye'nin, Arnavutluk'un, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın, Romanya'nın ve Yugoslavya'nın temsilcilerini bir araya getirmişti. 1930 Atina toplantısının büyük tarihsel önemi vardı, çünkü Balkanlar,

2 *Age*, s.176.

yüzyıllar boyunca birbirlerine karşı dinî, ulusal ve öteki düşmanca duygularla dolu olan ulusların yaşadıkları bir bölge olarak tanınmıştı. Bu bölge ulusları, aralarında bir işbirliği sağlamak üzere, ilk kez bir araya gelmiş bulunuyordu.

Balkan Paktı ya da Antantı, 9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalandı. Bu pakta revizyonist bir dış politika izlediği için Bulgaristan katılmamıştı. Şu gerçeği hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir ki, Türkiye, Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük ederken, Yunanistan'la da sıkı işbirliğinde bulunmuştu.

Balkan Paktı, Avrupa'daki ilk bölgesel ortak güvenlik ittifakıdır. Ve bu pakt, herkesten çok Atatürk'ün eseridir.

Balkan Paktı ile dört imzacı devlet, ortak Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına almaktaydı. Ayrıca, bir imzacı devletin, Balkan devleti olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğraması ve bu devletin de, bir Balkan devleti tarafından desteklenmesi durumunda, öteki pakt imzacıları, saldırıda bulunan Balkan devletine karşı savaşa girmek yükümlülüğünü üstleniyordu. Ancak, Türkiye, olası bir Rus-Romen çatışmasında, Türklerin Romanya'ya yardımda bulunmayacağı hususunda Rusya'ya güvence vermişti.

Venizelos'un isteği üzerine, Yunanistan, pakta İtalya için bir çekince koymuştu. Üyelerden birine karşı İtalya'nın saldırısı olursa, paktta bir yükümlülük doğmayacaktı. Ancak, bu çekince, İtalya'nın 1940'da Yunanistan'a saldırmasını önleyememişti.

Atatürk, Balkan Paktı'nın hararetli bir savunucusuydu. Bu konuda Atatürk şunları söylemişti:

> "Unutmayalım ki, Balkan uluslarının ataları birbirlerinin hısımları idiler. Bu uluslar, yüzyıllar boyunca birlikte yaşadılar. Biz, Balkan Paktı'nı, tarihsel gelişimin doğal bir sonucu gibi kabul etmeliyiz."[3]

3 *Anadolu Ajansı Bülteni*, 6.11.1933.

Balkan Paktı, imzacı devletlerin Balkanlardaki sınırlarını korumak için, bu bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir önlemdi. Bu bölgede revizyonist politikayı izleyen devlet ise Bulgaristan'dı. Bulgaristan, bir yandan, Ege Denizi'ne çıkış ararken; öte yandan da, Romanya'nın bir parçası olan Dobruca'yı almaya çalışıyordu. Arnavutluk da, İtalya'nın baskısı altında pakttan uzak kalmıştı.[4] Bulgaristan, paktı, dört Balkan devletinin Bulgaristan'a karşı aldıkları bir savunma önlemi olarak yorumlamıştı.

Balkan Paktı'nın akdine İngiltere ile Fransa olumlu yaklaşırken; Almanya ile İtalya, Balkanlar'da bir işbirliği ortamının oluşturulması olasılığına karşı büyük kuşku duyuyordu.

Türkiye, Balkan ülkeleri üzerinde hiçbir iddiası bulunmayan ve bu nedenle de, Avrupa'daki anti-revizyonist gruba yönelen bir devlet olduğu için, Balkan Paktı'nı, Balkan devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu sırada Türkiye için en büyük tehlike İtalya'ydı. Türkiye, Mussolini'nin, Akdeniz'den *"mare nostrum"* (bizim denizimiz) diye söz etmesinden ve faşist İtalya'nın "genişlemeci" dış politikasından büyük kaygı duyuyordu. Bu nedenle de, Türkiye, İtalya'nın yayılma politikası karşısında, Balkanlar'da istikrar istemekte ve Balkan Paktı'nı, İtalya'ya karşı olası bir engel olarak görmekteydi.

Atatürk, yüzyıllarca Osmanlılar tarafından yönetilmiş olan Balkan devletleriyle eşitlik esasına dayanan yakın bir işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi durumunda, Avrupa politikasında önemli ağırlığa sahip bir gücün oluşturulabileceğine inanmaktaydı. Ancak, bu pakt, Türk devlet adamlarının düşündükleri gibi, güçlü bir örgüt kuramamıştı. Balkan Paktı, ne yazıktır ki, Balkan halklarını birleştirmede başarılı olamamıştı! Eğer Balkan Paktı, Atatürk'ün hedeflemiş olduğu gibi güçlü bir örgüt olmuş olsaydı, bir yandan, Avru-

4 *Bulgaristan*, Neuilly Antlaşması'na karşın, silahlanmaktaydı. Bulgaristan'ın Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan toprak talepleri bulunmaktaydı.

pa'da oluşmakta olan bloklar arasında bir denge öğesi olabilecek; öte yandan da, herhangi bir saldırı karşısında, Balkan devletlerinin teker teker ortadan kalkmasını önleyebilecekti.

1936 yılından itibaren, Almanya, Balkanlar'ı ve Ortadoğu'yu ekonomik egemenliği altına almaya başlamış; İtalya ise, Balkan devletlerini birbirinden ayırmak çabalarına girişmişti. Öte yandan, 24 Ocak 1937'de, Yugoslavya'nın Bulgaristan'la bir dostluk antlaşması yapması, Balkan Paktı'nın temelini sarsmıştı. Balkan Paktı'nı korumak için en büyük gayreti gösteren devlet ise Türkiye'ydi. paktı ayakta tutabilmek için, Başbakan İnönü ile Dışişleri Bakanı Aras, 1937 yılının ilkbaharında Balkan devletlerini ziyaret ettiler.

Türkiye'nin Balkan Paktı'na yönelik bakış açısı, dünya barışını koruma emelinin açık bir göstergesini oluşturur. İsmet İnönü, 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir dış politika konuşmasında, dört Balkan devletinin bunları birleştiren barışı gerçekleştirme çabalarında samimi olduğunu, yaptığı kişisel temaslarının sonucunda saptadığını belirtmişti.[5]

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışına değin Türkiye, Balkan Paktı'nın ilkelerine sadık kalmış ve Türk devlet adamları, Balkan birliğinin bozulmasını önleyebilmek için, ellerinden gelen her türlü çabayı harcamıştı.

Balkan devletleri, son toplantılarını 1940 yılında Belgrad'da yaptı.

Sâdâbad Paktı (1937)

Ortadoğu bölgesinde yer alan devletlerin aralarında ortak bir anlaşmaya varamamalarının önündeki en önemli engel, İran ile Irak arasındaki toprak uyuşmazlığıydı. Bu uyuşmazlık, 1932 yılında başlamış ve 1937 yılına değin sürmüştü.

5 Vere-Hodge, *age*, s.98.

Türkiye ile İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerin dostça gelişmesine koşut olarak; bir yandan İran'la Afganistan, öte yandan da İran'la Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları dostça sonuçlandırılmış; bu da, Ortadoğu bölgesini bir barış ve güvenlik alanı haline getirmişti.

Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi, Doğulu devletlere yönelik olarak, Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye yöneltmişti. Bu doğrultuda Türkiye'nin en yakın işbirliğinde bulunduğu devlet İran olmuştu.

Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir pakt çerçevesinde ilişkiler kurmaya yönelten olay, İtalya'nın Habeşistan'a karşı fiilî saldırıda bulunmasıydı. Bu olay üzerine, Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe edildi. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan da katıldı. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştı. Bunun başlıca nedeni, İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığıydı.

1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında, Türkiye ile İran arasında imzalanan başlıca antlaşmalar şunlardı: 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma; 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adlî Müzaheret (Yardım) Antlaşması; 14 Mart tarihli İkamet Antlaşması; 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Antlaşma; 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Antlaşma; 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması; 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Antlaşması; 20 Nisan tarihli Baytarî (Veterinerlik) Antlaşması; 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşması.

Öte yandan, Türkiye ile Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten "Dostluk Antlaşması" da, Nisan 1937'de iki yıl uzatıldı.

Eski emperyalist Osmanlı İmparatorluğu ile barıştan yana olan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birbirinden çok farklı oldukları, Türk devlet adamlarının konuşmalarında sürekli vurgulanıyordu. 12 Ocak 1937'de İsmet İnönü, ilk kez Arapça olarak bir konuş-

ma yapmış ve Türkiye'nin, Irak, Yemen ve Suudi Arabistan Krallığı ile en dostane ilişkileri koruyacağını ileri sürmüştü. Ünlü bir gazeteci olan Ahmet Emin Yalman, Arap dünyasının modern Türkiye ile ilişkileri konusunda şunları yazmıştı:

> "Osmanlı İmparatorluğu, çok uzun yıllardır farklı ırkların yaşadıkları topraklarda egemen olmuştu. İmparatorluk, bu bölgelerde yaşayanlardan hiçbir şey almadı; ancak, bunlara o kadar çok şey vermek zorundaydı ki, bu yükü taşımaya daha fazla dayanamadı ve öldü. Devrimci Türkiye'nin, hiçbir toprak isteği bulunmamaktadır. Topraklarımız, kuşaklar boyunca artacak olan nüfusumuzun gereksinmelerini karşılamaya yeterli olacaktır."[6]

Türkiye, Mısır ile imzaladığı 7 Nisan 1937 tarihli "Sürekli Dostluk ve Tabiyet (Uyrukluk) Paktı" ile bu devletle olan ilişkisini güçlendirme yolunda önemli bir adım atmıştı. İki devlet arasında imzalanan "Tabiyet Paktı", Türkiye'deki Mısır vatandaşlarının ve Mısır'daki Türk vatandaşlarının yasal durumlarına bir açıklık getiriyordu.

Sâdâbad Paktı ismini alan pakt, İran ile Irak arasındaki toprak uyuşmazlığının çözüme kavuşturulmasının sonucunda;[7] Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937'de Tahran'da imzalandı.

Balkan Paktı'ndan farklı olarak, Sâdâbad Paktı, bir askerî ittifak olmayıp, bir dostluk ve dayanışma paktından ibaretti. Sâdâbad Paktı çerçevesinde, imzacı devletler, ortak sınırların dokunulmazlığına uyacak; ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası uyuşmazlıklarda birbirlerine danışacak ve birbirlerine karşı saldırı hareketlerinde bulunmayacaktı. Paktta, ne karşılıklı yardım ne de askerî bir yükümlülük zikredilmemişti. Hatta bu pakt, Milletler Cemiyeti Paktı'nın öngördüğü bölgesel anlaşmaların en basitiydi.

6 *Age*, s.101.

7 Sâdâbad Paktı'nın imzalanmasını engelleyen İran-Irak sınır uyuşmazlığı, 4 Temmuz 1937'de imzalanan bir antlaşmayla çözüme kavuşturulmuştu.

Sâdâbad Paktı'nın imzalanması üzerine, İran Şahı Atatürk'e çektiği telgrafta, "imza eden devletlerin, Atatürk'ün emperyalistlere karşı açtığı mücadele sayesinde mevcut olduklarını ve bu neticeyi O'na ve Türk Milleti'ne borçlu olduklarını" bildiriyordu.[8]

Paktı imzalamaya giden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yol üzerinde durduğu Halep'te, Araplara şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

> "Biz, haksız olarak, Arap Birliği'ne karşı olmakla suçlandık. Biz Arap Birliği'nden yanayız ve Arap milliyetçiliğine saygı duymaktayız. Biz, Şark'ın hizmetinde kalmakla birlikte, Avrupa politikasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz."[9]

Türkiye tarafından yapılan tüm bu açıklamaların nedeni, Türkiye'nin bir Ortadoğu Paktı'nı gerçekleştirme isteğinin, Arap devletleri tarafından olumlu bir biçimde algılanabilmesiydi. Türkiye, giderek artan gücü ve itibarının sonucunda oluşturacağı yeni dış politikanın, barışçı olmayı bir yana bırakarak, saldırgan olma yönünde değişmeyeceğini herkese açıklamak istiyordu. Türk devlet adamları, Sâdâbad Paktı'nın, daha güçsüz ve az gelişmiş komşu ülkelere yönelik saldırı tehdidi içeren bir bölgesel düzenleme olmadığını açıkça tüm devletlerin gözünün önüne sermek yolunda çaba harcıyordu.

Türkiye, Pakt'ın dört devletle sınırlı kalmamasını istiyordu. Türkiye'nin isteği, Irak'tan başka Arap devletlerinin de pakta katılmalarıydı. Bu konuda, Dr. Aras şöyle demişti: "Komşu ve dost Irak'ın bu paktta yer alması, paktı imzalayan devletlerle Arap devletleri arasında yeni bir köprü olacaktır." Ancak, Mısır pakta katılmadı; Suriye ve Lübnan, Fransız mandası altında olduğundan; Hicaz'la Yemen de, coğrafi durumları yüzünden, Sâdâbad Paktı'yla ilgilenmemişti.

8 Cemal Hüsnü Taray, "Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No. 34, Ağustos 1970, s.49.
9 Vere-Hodge, *age*, s.102.

Sâdâbad Paktı bugüne değin taraflarca feshedilmemiş olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştur.

Necmeddin Sadak'ın, 6 Temmuz 1937 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan Balkan ve Sâdâbad Paktları'na ilişkin şu görüşleri, kanımca, Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" politikasını çok açık bir biçimde dile getirmektedir:

> "Türkiye, bu suretle, Balkanlar'dan başlayarak Yakındoğu'ya, adım adım kuruluşunu kendisine amaç edindiği barış bölgelerini gerçekleştirmiş olmaktadır. *Bir yandan Balkan Paktı, öte yandan da Sâdâbad Paktı'yla, Türkiye, içinde ve merkezinde bulunduğu geniş bölgeyi huzur ve güvenlik kalesi durumuna getirmiştir."*[10]

Sâdâbad Paktı'nın ertesinde, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atatürk yönetiminin dış politika ilkelerinden şöyle söz etmişti:

> "Bizim için tek amaç, barıştır. Barış, bizim için bir araç değil, bir hedeftir. Eğer biz güçlü olmak istiyorsak, bu, hem kendimiz hem de başkaları için zayıflıktan nefret ettiğimizdendir. Eğer savaştan iğreniyorsak, bu, herhalde ondan korktuğumuzdan değil, belki hiçbir sorunun savaş yoluyla çözülemeyeceğine inandığımızdandır. Biz uluslararası barışı korumak için, bizzat kendi araçlarımızla çalışıyoruz. Biz ülkelerimizin iyiliğini ve çıkarını barışta buluyoruz ve uluslararası barışın, hatta sınırlarımızdan çok uzak yerlerde de bozulmasını kendi çıkarlarımıza uygun görmüyoruz."[11]

10 Gönlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası...*, s.106.
11 Akşin, *age*, s.199.

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ
(1936)

Lozan Konferansı'nda, Boğazların rejimini saptayan bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmış; bu sözleşme, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye tarafından imzalanmıştı. Boğazların bu sözleşme ile saptanan statüsü, 1936 yılına değin yürürlükte kaldı.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen Boğazlardan geçiş serbestliği ve askersiz hale getirilen bu bölgenin güvenliği, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konulmuştu. Türkiye, 1923 yılında, bu güvence üzerine ve genel bir silahsızlanmaya gidileceği umuduyla, Boğazlar bölgesinde egemenliğinin kısıtlanmasını kabul etmişti. Ancak, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sistemi, saldırganlara karşı başarıyla uygulanamamıştı.[1]

Boğazların silahsızlandırılmış olması, uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra, Türkiye'yi kaygılandırmaya başladı. Türk temsilcileri, 1933 yılından itibaren, çeşitli uluslararası konferanslarda Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi görüşünü ileri sürdüler. Türk Hükümeti, bu isteğini ilk kez, Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nın genel görüşmeleri sırasında, 23 Mayıs 1933'te ortaya attı. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi bu konuda 1933 yılından itibaren destekledi. İngiltere, ancak 1936'da Alman-

1 *İtalya*, Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olan Habeşistan'ı işgal etmiş; *Almanya*, 1936 yılında Versay Antlaşması'nı ihlal ederek, Ren bölgesini silahlandırmış; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan *Japonya* da Milletler Cemiyeti'ni terk etmişti.

ya'nın tek yanlı olarak Ren bölgesini silahlandırması üzerine, Türkiye'nin 1923 Sözleşmesi'ni değiştirme önerisini onayladı.

Tevfik Rüştü Aras, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin görüşlerini Atatürk'e aktardığında, "O Büyük İnsan" şöyle demişti: "Benim görüşüme göre de, Avrupa'nın durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehal muvaffak olacağız."[2]

Boğazların silahsızlandırılmış olması, Türkiye'nin güvenliği açısından sakıncalıydı; ayrıca, Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu da, Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayan bir etkendi. Atatürk, bir Amerikalı gazetecinin yakın bir gelecekte bir savaş tehlikesinin var olup olmayacağı sorusuna şu yanıtı vermişti:

> "Yakın bir gelecekten söz etmek doğru değildir. Zira şu anda savaş tehlikesi vardır. Bugün Avrupa'nın durumu, birkaç ay öncesine göre çok, hem de pek çok fenalaşmıştır. Lozan Antlaşması'ndan beri genel durum tamamiyle değişmiş olduğundan, Türkiye, haklı olarak Boğazların sağlamlaştırılmasını talep etmek zorundadır."[3]

Atatürk yönetimi, 1923 tarihli düzenin ve dengenin bozulmuş ve böylelikle, koşulların da değişmiş olduğunu ileri sürerek, Boğazlarda askerlikten arındırılmış bölgelerin silahlandırılmasını isteyen girişimlerde bulunmuştu.

1936 Nisan'ında Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi isteğini, resmen Milletler Cemiyeti'ne sundu. Türk Hükümeti, 11 Nisan 1936'da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere birer nota göndererek, sözleşmenin değiştirilmesini istedi. Almanya'nın Ren bölgesini yeniden silahlandırmasının ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırıda bulunmasının hemen ertesinde; Türkiye'nin, yasal yola başvurmak suretiyle, Boğazlar rejiminin ye-

2 Aras, *Görüşlerim*, s.126.
3 *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11 temmuz 1935.

niden gözden geçirilmesini istemesi, İtalya dışında, Lozan'ı imzalayan devletlerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmüştü. Bu barışçı çözüm önerisi, bir İngiliz yazarın deyişiyle, "Atatürk'ün büyük devlet adamlığının göstergesiydi."[4]

Boğazlar rejimini değiştirecek olan Konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde toplandı. Konferans'ta, on iki yıl önce Boğazları askerlik dışı bırakan hükümler görüşülecekti. Türkiye, Boğazlar bölgesini gayri askerilikten çıkararak, bu bölgede askerî güç bulundurmak istiyordu.[5] Ayrıca, Türkiye, Boğazlar Komisyonu'nun da kaldırılmasını istiyordu. Atatürk Türkiyesi, uluslararası antlaşmalara saygı göstererek, "olup-bitti" yoluna başvurmamış ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için dayandığı nedenleri yasal, askerî ve siyasal açılardan açık olarak belirterek, bütün ilgilileri, sözleşmenin günün koşulları göz önüne alınmak suretiyle değiştirilmesi gerektiği konusunda ikna edebilmeyi başarmıştı. Bu nedenledir ki, uluslararası toplulukta Atatürk yönetimine ve politikasına büyük güven duyuluyordu.

Montrö'de çıkarları ön plana çıkan başlıca devletler; Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ydi. Montrö'de kaleme alınan metin, Türkiye ile İngiltere'nin tasarıları arasındaki uzlaşmayı yansıtan bir metin olmuştu. Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalandı. Konferans'a katılmamış olan İtalya, Boğazlar Sözleşmesi'ne ancak 2 Mayıs 1938 tarihinde katıldı.[6]

Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerine kısaca bir göz atalım: Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğini

4 Soysal, *age*, s.1078.

5 Boğazlar askerîleştirildikten sonra, Milletler Cemiyeti'nin güvencesinden vazgeçilebilinecekti.

6 İtalya'nın beklentisi, Habeşistan sorunu nedeniyle aleyhinde uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılmasıydı.

bazı koşullar ve kayıtlar altında kabul etmekteydi. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişinde, Lozan Sözleşmesi'nin esaslarına benzer hükümler uygulanabilirdi. Savaş gemileri konusunda ise, Türkiye, geçiş serbestliğini bazı koşullarla kabul ediyordu.

Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, imzacı devletlerin ticaret gemilerine barış zamanı koşulları içinde serbest geçiş hakkı tanınmıştı. Türkiye savaşan taraflardan biriyse, Türkiye ile savaşan devlete bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek koşuluyla, Boğazlarda geçiş özgürlüğünden yararlanacaktı.

Savaş gemilerinin durumuna gelince: Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlarda transit halinde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin azamî tonajı, 15.000 tonilatoyu aşmayacaktı. Bu devletlerin, barış zamanında Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonilato toplamı, 30.000 tonu aşmayacaktı. Bu devletlerin denizaltıları Karadeniz'e geçemeyecekti. Bu devletlerin savaş gemileri, Karadeniz'de 21 günden fazla kalamayacaklardı.

Karadeniz'e kıyısı olan devletler, transit olarak 15.000 tonilatodan yüksek tonajdaki savaş gemilerini Boğazlardan geçirebileceklerdi; ancak, bu gemiler, Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpido ile geçeceklerdi. Kıyı devletleri, denizaltı gemilerini Türkiye'ye önceden haber vermek koşuluyla, deniz üslerine katılmak üzere, Boğazlardan geçirebileceklerdi. Denizaltılar, gündüz ve deniz üstünde seyrisefer edecekler ve Boğazlardan teker teker geçeceklerdi.

Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, savaşçı herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktı. Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, tarafsız devletlerin gemileri, barış zamanındaki koşullar altında, Boğazlarda tam geçiş serbestliğinden yararlanacaklardı.

Savaş halinde Türkiye savaşan taraflardan biriyse, bütün savaş gemilerinin geçmesi, "tamamen Türkiye Hükümeti'nin oyuna ve iradesine bırakılacaktı". Türkiye, pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidiy-

le karşı karşıya kaldığı kanısındaysa, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi, yine Türkiye'nin oyuna ve iradesine bırakılmaktaydı.[7]

Boğazlar Komisyonu, yetkilerini Türk Hükümeti'ne devredecekti.

Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden kurmaya yönelik bu hükümler, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli bir biçimde kısıtlaması açısından, Sovyetler Birliği tarafından da desteklenmişti.

Almanya ve İtalya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne karşı düşmanca bir tutum takınmıştı. Bu nedenledir ki, Türk Hükümeti, kesinlikle ve açıkça Fransa ve İngiltere'nin yanında yerini aldı.

20 Temmuz 1936'da Türk askerleri, askersizleştirilmiş bölgeleri yeniden işgal etti. Boğazlar Komisyonu görevini tamamladı. *Türkiye'nin, Boğazlar üzerindeki mutlak denetimi yeniden sağlandı.*

Türk diplomatları, sabırla ve dirayetle tüm amaçlarını gerçekleştirebilmişti; ancak, bunu yaparken, ülkelerinin çıkarlarını İngiliz ve Fransız çıkarlarıyla özdeşleştirmek durumunda kalmışlardı. Bu durum ise, bir yandan Almanya ile İtalya'yı, öte yandan da Sovyetler Birliği'ni kızdırmıştı.

***

Türkiye'nin, 1936 yılında Montrö Sözleşmesi ile 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni kendi lehine değiştirmesi, Atatürk diplomasisinin kazanmış olduğu çok büyük bir başarıdır. Artık 1923'teki koşulların var olmadığı gerekçesiyle[8] ve Almanya ile İtalya'nın, barış düzenini bozmak amacıyla giriştikleri tek-yanlı ve yasa dışı hareketler nedeniyle, Atatürk Türkiyesi, Boğazlar rejiminin de değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve Türkiye'nin bu önerisi, diğer devletler tarafından kabul edilmişti. Burada üzerinde çok

7 Gönlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası...*, s.124-126.

8 Türkiye, uluslararası hukukun bir ilkesi olan *"rebus sic stantibus"* (*koşullar değişmiştir*) ilkesini öne sürerek, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüştü.

önemle durulması gereken nokta, Türkiye'nin, Boğazlar üzerindeki doğal hakkını güç kullanma yoluyla değil de, uluslararası hukuk kurallarına dayanmak suretiyle elde etmeye çalışmış olmasıdır. Ve Büyük Atatürk, bu değişikliği hemen değil, ancak uluslararası ortamda böyle bir değişikliğin yapılabilmesi için, koşulların uygun olduğu 1936 yılında gerçekleştirmişti. Bu da, görüşüme göre, Atatürk'ün dış politikasını, ani kararlar sonucunda ve günlük olaylarla bağlantılı olarak değil de; uluslararası koşulları da göz önüne alarak, uzun süreli oluşturmuş olduğuna bir başka anlamlı örnektir. Türk hükümet yetkilileri, bu başarıyı, sabırlı ve basiretli davranışları ve uluslararası alanda girişimde bulunma zamanını iyi ayarlamaları sayesinde elde etmişlerdi.

Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'nin uluslararası alanda artan itibarını şu sözlerle dile getirmişti:

> "Yeni Boğazlar Sözleşmesi, 1923'ten beri yeni Türk Devleti'nin politikasını ve varlığını gösteren bir belgedir. Bu varlık, öncelikle, gücü ifade eder. Atatürk rejiminin, Türk ulusuna bu kadar az bir süre içinde her alanda sağladığı güç, kudret ve saygınlık, uluslararası bir alanda onaylanmış oluyor."[9]

Boğazlar rejiminin Montrö'de değiştirilmesi ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tam denetiminin sağlanması üzerine, Türkiye'nin, Güneydoğu Avrupa'daki önemi artmış ve bu nedenle de, *Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya* gibi güçlü devletler, *Türkiye'nin dostluğunu kazanma yarışı içine girmişlerdi.* Kendini Sovyetler Birliği'nin, Almanya'nın ve İngiltere'nin birbirine rakip çıkarlarının ortasında bulan Türkiye ise, bu üç devlet arasında bir denge politikası izlemeyi yeğlemişti. *1938 yılı itibariyle, Türkiye, dış politikasında denge öğesini ön plana çıkarmış durumdaydı.*

9 Gönlübol-Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası...*, s.126.

HATAY SORUNU
(1930-1938)

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde en önemli sorun olan Osmanlı borçları, 1933 yılında kesin bir çözüm tarzına bağlandıktan sonra, Türk-Fransız ilişkileri dostane bir nitelik almıştı.

1932-1938 döneminde Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen en önemli olay, İskenderun Sancağı (Hatay) yüzünden çıkan uyuşmazlıktı. Sancak bölgesinde Türk unsuru en büyük çoğunluğu oluşturduğu için, bu bölge Misak-ı Millî sınırları içine alınmıştı.

Bu bölge, Mondros Mütarekesi öncesinde, Suriye'ye bağlı "İskenderun Sancağı" olarak anılıyordu. 27 Kasım 1918 tarihinde merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir karamameyle, "İskenderun Sancağı", İskenderun merkez alınarak, Antakya ve Reyhanlı'yı içine almak suretiyle kurulmuştu. Halep'te ise Hicaz Emiri Faysal'ın başkanlığındaki Arap Hükümeti, Antakya'yı resmen Halep'e bağladığını bildirmişti. Ancak, Fransız birlikleri, 7 Aralık 1918'de Antakya'yı; 11 Aralık 1918'de de İskenderun Sancağı'nı (Hatay) işgal etti.

25 Nisan 1920'de imzalanan "San Remo Antlaşması" ile, Suriye, Fransa'nın mandası altına konuldu. Bu durumda, nüfusunun yarıdan fazlası Türk olmasına karşın, Antakya ve çevresi, Misak-ı Millî sınırları dışında bırakılmak zorunda kalmıştı.

Fransa, Ankara Hükümeti ile imzaladığı 21 Ekim 1921 tarihli "Ankara İtilâfnamesi" ile Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Antep'i boşaltmayı ve Türklere iade etmeyi; ancak, İskenderun Sancağı'nı boşaltmamayı kabul etmişti. Bununla birlikte, Ankara Hükü-

meti, bu İtilafname'ye, Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu.

1921 tarihli "Ankara İtilafnamesi" ile Türkiye'nin Suriye ile sınırları saptanmış ve Suriye içinde kalan Sancak, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girmişti.[1] Fransa, 1921 Antlaşması'na uygun olarak, Suriye içindeki Sancak bölgesi için özerk bir yönetim kurmuştu. 1923 Lozan Konferansı'nda, Türkiye'nin Suriye ile sınırlarının, "Ankara İtilâfnamesi" esası üzerine temellendirilmesi kararlaştırıldı. Lozan görüşmeleri sırasında 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya gelen Mustafa Kemal, kendisini karşılayan Sancaklılara, "Kırk asırlık Türk yurdu, düşman elinde esir kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız" diyerek, Hatay sorununa ilişkin bakış açısını açıkça ortaya koymuştu.[2]

24 Temmuz 1923 tarihli "Lozan Antlaşması", Türkiye-Fransa ilişkilerini olumlu bir sonuca vardırdı. Türkiye ile Suriye ve Suriye'yi mandater devlet olarak temsil eden Fransa arasında akdedilen "1926 Antlaşması", Türkiye ile Suriye ve Fransa arasında kesin bir dostluk senedi oldu. 1930 yılında Türkiye ile Fransa arasında bir "Dostluk Antlaşması" imzalanmış ve bunu, 4 Temmuz 1938'de imzalanan anlaşmalar izlemişti.

1930'lu yıllarda, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olarak, aktif bir biçimde uluslararası işbirliğine katılmaya başlamıştı. 1930'lu yıllarda, Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki ilişkiler giderek gelişti. Özellikle, Almanya'da 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle, Fransa, Türkiye'yi kendisine yakın tutmak istemişti. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birlikte Mil-

1 Suriye'nin Fransız mandası altına konulacağı, 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile saptanmıştı.

2 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", Türkdoğan, *age*, s.360.

letler Cemiyeti'nin yaptırımlarına katıldı. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 1936 yılında imzalanması ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tam egemenliğinin tanınmasıyla birlikte, Atatürk, Sancak sorununun kesin bir çözüme bağlamak zamanının geldiğine karar verdi. Montrö Sözleşmesi'nin imza günü olan 20 Temmuz 1936'da, Türkiye'ye dönen Afet İnan'a, Atatürk, "şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var" demişti.[3]

Suriye üzerinden manda yönetiminin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için, Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma, Sancak'ın statüsü sorununu yeniden ortaya çıkarmış ve bu sorun, Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına değin süren bir uyuşmazlık konusu olmuştu. Fransa, Suriye üzerindeki haklarını yeni Suriye Hükümeti'ne devrederken, İskenderun Sancağı üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de bu Hükümet'e devretmiş oluyordu. Türkler ise, Hatay'ın gelecekteki statüsünün, ancak Fransız ve Türk Hükümetleri arasında yapılacak ikili bir düzenlemeyle saptanabileceğini ileri sürmüştü.

Fransa ile anlaşmayı yapan Suriye heyetinin, Sancak Bölgesi Türklerinden azınlık olarak söz etmeleri, Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştı. Türk basınında, Sancak bölgesinin Anadolu kadar eski bir Türk yurdu olduğu; bu nedenle de, Sancak Türklerinin bir azınlık olarak, Suriye'ye bırakılamayacağı vurgulanıyordu.

1936 sonbaharından itibaren, Hatay sorunu, Türkiye'nin en önemli davası haline gelmişti. Türkiye, Hatay sorununa, toprak isteyerek değil; Fransa'nın Suriye'ye tanımış olduğu gibi, Sancak bölgesine de bağımsızlık tanıması istemiyle yaklaştı. Öte yandan, Hatay Türkleri de, 30 Ekim 1936 tarihinde Atatürk'e ve Başbakan İsmet İnönü'ye yaptıkları başvuruda, "Hataylıları, Anavatan'a ilhaktan başka, herhangi bir biçimsel yönetim ne tatmin eder ne de ulusal varlığımızı korur" demişlerdi.

3 Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi- Sa. 34a, Ankara, 1991, s.135.

Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'ni açış konuşmasında, Hatay sorununa ilişkin şunları söylemişti:

> "Türk halkının tüm dikkatini yoğunlaştırdığı günün önemli konusu, Türk unsuruna ait olan İskenderiye ve Hatay bölgesinin kaderidir. Bu sorunu, ciddîyetle ve kesin bir biçimde ele almak zorunluluğumuz bulunmaktadır. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük sorun budur."[4]

Fransa, Sancak'ın, Suriye devletinden ayrılması düşüncesinin karşısındaydı çünkü böyle bir durumu kabullenmesi, Suriye'nin parçalara bölünmesine yol açacaktı ve mandater devlet olarak, Fransa, Suriye devletinin bütünlüğünü sağlamakla sorumluydu.

10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk, Ankara Palas'ta Fransa Büyükelçisi M. Ponsot ile görüşmesinde şunları söylemişti:

> "Ben, Sancak sorununda ilhak (topraklarına katma) istemiyorum. Sancak, Türkiye ve Fransa'nın ortak denetiminde olur. Bu sorun, dostluğumuzu koruyacak ve güçlendirecek biçimde çözülmelidir."[5]

Hatay sorununa, bir yandan, Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerle çözüm aranırken; öte yandan da, soruna, Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm aranmaya başlanmıştı. Sancak sorunu, 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşüldü. Cemiyet Meclisi'nin verdiği karar üzerine, 1937 Ocak'ında, Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderildi.

Atatürk, 1937 Ocak ayının ilk haftasında, bir askerî hareket başlangıcı olarak yorumlanabilecek biçimde, Konya'ya ve oradan da Ulukışla'ya kadar bir seyahat yaparak Ankara'ya dönmüştü. Atatürk

4 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.377.

5 Görüşmenin ayrıntıları için bkz. Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", *Belleten*, c.XLV/1, sayı 177 (Ocak 1981), s.199-202.

bir konuşmasında, Hatay sorununun kendisi için vazgeçilmez bir dava olduğunu, gerekirse bunu kendi başına çözmek için, Cumhurbaşkanlığından ve milletvekilliğinden istifa edip, Hatay'a giderek savaşabileceğini vurgulamıştı.[6] Bu sıradaki dünya konjonktürünü çok iyi değerlendiren Atatürk, bir İskenderun Sancağı için Fransa'nın savaşı göze alamayacağına inanıyordu. Böylece, Türkiye'nin bu sert ve kararlı tutumu, İngiltere'nin devreye girmesine ve Fransa'nın Türkiye'nin görüşüne yaklaşmasına yol açtı.

1937 Ocak ayı boyunca, soruna Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm arayışları sürdü. Milletler Cemiyeti Meclisi, 20 Ocak 1937'de yeniden toplandı. Bu görüşmelere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet katılmıştı. 26 Ocak 1937'ye değin süren görüşmelerde, Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda şu anlaşmaya varıldı: İskenderun ve Antakya, içişlerinde tam bağımsız fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir statü ile bir anayasa tarafından yönetilen "bir ayrı varlık" oluşturacaktı. Sancak'ın dışişleri, bazı koşullar altında, Suriye Hükümeti tarafından yönetilecekti. Türkçe resmî dil olacak; statü ile anayasanın uygulanması, Meclis'çe saptanan ve Sancak'ta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından sağlanacaktı. Sancak'ta zorunlu askerlik usulü uygulanmayacak ve bu bölge tahkim edilmeyecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, Türkiye ve Fransa tarafından güvence altına alınacaktı.

Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937'de, Cenevre'de, Sancak'ın ulusal bütünlüğünü güvençe altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını saptayan bir antlaşma yapılmış; ancak, bu antlaşma, Sancak sorununu kökünden çözememişti. Suriye Meclisi 3 Haziran 1937'de bir bildiri yayınlayarak, Sancak'ı, Suriye topraklarının bir parçası saydığını, yapılan antlaşmayı ve belirlenen statüyü tanımadığını açıkladı. Hatay'ın statü ve anayasasının 29 Kasım 1937'de

6 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c.II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s.606-607.

yürürlüğe gireceği sırada da, Suriye Meclisi ve basını, Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesini protesto ederek, Hatay'ın, Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu yeniden vurguladı.

Öte yandan, 30 Ağustos 1937'de İskenderun ve Antakya'da resmen Türk konsolosluklarının açılmasıyla, Türkiye, Hatay'da daha etkin bir politika izlemeye çalıştı.[7] Bu arada, uluslararası ilişkilerin gerginleşmesi üzerine, Fransa, Sancak sorunu nedeniyle, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkilerini kısa zamanda düzeltmek gereksinmesini duymuştu. Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaşması, Fransız temsilcilerini, Sancak hakkında yapılan görüşmelerde Türk haklarını kabule mecbur etti.

3 Temmuz 1938'de, Türkiye ile Fransa arasında Sancak'ın topraksal bütünlüğünün ve siyasal statüsünün ortaklaşa korunmasına ilişkin bir askerî antlaşma yapılmış ve bu antlaşmanın yapılmasından hemen sonra, Türk kuvvetleri Sancak'a girmişlerdi. 4 Temmuz tarihinde de Ankara'da, Türk Dışişleri Bakanı ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi arasında bir "Dostluk Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma uyarınca, taraflar, birbirleri aleyhine olabilecek hiçbir siyasal ya da ekonomik ittifaka girmeyecek; üçüncü bir devletin saldırısının söz konusu olduğu bir durumda, her iki taraf da çatışmaya kesinlikle müdahale etmeyecek; Doğu Akdeniz'de genel barışın ve güvenliğin korunması yolunda, taraflar ortak adımlar atacaktı.

Türk-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Ağustos'ta yapılan seçimlerin sonucunda, Sancak'taki Türk topluluğu, Sancak Meclisi'nde 40 milletvekilliğinden 22'sini elde etmişti. *Sancak Meclisi, ilk toplantısını 2 Eylül 1938'de yapmış ve Sancak'a, "Hatay Devleti" ismini vermişti.* Atatürk'ün de adayı olan Tayfur Sökmen, Hatay Cumhurbaşkanlığı'na getirildi. Hükümet üyelerinin tümü Türk'tü. *Hatay Devleti, Eylül 1938'de bağımsızlığını kazandı.*

Almanya'nın güneydoğu yönünde genişlemesi ve İtalya'nın da Habeşistan'ı işgal etmesi, Batılı demokrasiler açısından, Türkiye'yle

7 Türkiye, Hatay'da Halk Partisi ve Halkevleri de kurmaya başlamıştı.

dostluğun önemini arttırmıştı. Bunun sonucu olarak, Hatay'ın Türkiye'ye katılması yalnızca bir zaman sorunuydu. Türkiye ile Fransa arasında Hatay topraklarının Türkiye'ye iadesi konusunda *"Hatay Antlaşması"* imzalandı. 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi, oybirliğiyle Türkiye'ye katılma kararını verdi. Temmuz sonunda Fransız bayrağı kaldırılmış ve Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'nin 63. vilayeti olmuştu. Türkiye, Akdeniz'deki ticari ilişkileri açısından son derece önem taşıyan İskenderiye limanını da topraklarına kattı.

Hatay uyuşmazlığı nedeniyle, Türkiye'nin Fransa ile ticari ilişkileri çok azalmıştı. Türkiye, ekonomik kalkınma planlarının gerçekleştirilmesinde yüzünü daha çok Almanya, İngiltere ve ABD'ye dönmüştü. Ancak, gelmekte olan savaş, Türklerle Fransızları daha çok birbirlerine yakınlaştırmış ve Hatay uyuşmazlığının Türkiye'nin lehine çözümü, Türkiye açısından, Fransa'yla olan ilişkilerinde her türlü engeli ortadan kaldırmıştı.

Hatay sorununun çözümünde, hiç kuşkusuz, Atatürk'ün azim ve kararı ve özellikle de zamanlaması mükemmel olmuştu. *Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması, Atatürk dönemi dış politikasının en son başarısı olarak tarihe geçmiştir.* Bu sorunun çözüme kavuşturulması, Türk-Fransız ilişkilerini de olumlu yönde etkiledi. Türkiye, gerek Boğazlar gerek Hatay sorunlarında, istediklerini güç kullanma yoluyla elde etmeye çalışmamış; aksine, uluslararası hukuk yoluna başvurarak, bu sorunları çözme çabası içinde olmuştu. *Ulusal çıkarların hukuk yoluyla savunulmasının en iyi dış politika yolu olduğunu, Atatürkçü dış politikanın sağladığı başarılar doğrulamaktadır.*

NYON KONFERANSI
(1937)

Nyon Konferansı, 1937 yazında, İspanyol İç Savaşı sırasında Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla toplanmıştı. Konferans'a İspanya, Almanya, İtalya ve Arnavutluk dışında kalan bütün Akdeniz ve Karadeniz ülkelerinin yanı sıra, Türkiye de katıldı. Akdeniz'deki korsanlık olaylarından bazılarının Türk karasularına yakın bölgelerde cereyan etmesi nedeniyle, Türkiye, bu Konferans'a özel bir önem vermişti.

İtalyan denizaltıları kendilerine İspanyol süsü vererek, Akdeniz'de ticaret gemilerini batırmaktaydı. Milletler Cemiyeti'nin verdiği bir kararda, Akdeniz'de İtalya'nın gemilerine karşı, Akdeniz devletlerinin ortak bir önlem almaları söz konusuydu. Türkiye de, bu devletlerin arasına katılıp görev üstlenecekti. Başbakan İsmet İnönü, İtalyanlarla önce temasa geçilip, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir olay çıkarmayı istiyorsa, Türkiye ile kavgaya girişmesinin gereksiz ve sakıncalı olacağının duyurulmasını istiyordu. İnönü, İtalyanlarla bir çatışmaya neden olabilecek bir bahanenin yaratılmamasına özen gösteriyordu.[1] İnönü, İtalyanlarla savaşa yol açabilecek bir anlaşma yerine, her devletin kendi karasularını denetlemesini daha uygun buluyordu. İnönü'nün bu bakış açısını paylaşmayan Atatürk, bundan sonra doğrudan doğruya Tevfik Rüştü Aras ile görüşmeye başlamıştı.[2]

1 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Özel Dizi: 21/2, Ankara, Kasım 1987, s.285.

2 Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 9. baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1984, s.732.

Nyon görüşmelerinde ele alınan antlaşmanın bir maddesine göre, bu antlaşmayı imzalayan devletlerin donanmaları, antlaşmaya katılmamış olan bir devletin limanlarından ikmal yapabilecekti. Örneğin, İngiliz ve Fransız donanmaları, Türk limanlarından ikmal yapabilecekti. Bu, İnönü tarafından, İtalya aleyhinde fiilî bir hareket olarak yorumlanmıştı. Bu nedenle, İnönü, böyle bir harekete Türkiye'nin katılmaması gerektiği görüşündeydi.

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Nyon Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmekteydi. Tevfik Rüştü'nün İnönü'ye verdiği bilgiye göre, Atatürk, İnönü'nün yönergeleriyle çelişen yönergeleri Aras'a göndermekteydi. İşte, Atatürk ile İnönü arasında dış politikaya ilişkin ilk görüş ayrılığı böyle ortaya çıkmıştı.

Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün talimatının aksine, Atatürk'ten aldığı talimat doğrultusunda, Nyon Antlaşması'nı imzaladı. İnönü, bunun üzerine, bu antlaşmayı hükümet olarak kabul edemeyeceğini bildirdi. İnönü, bu konuda Atatürk'le yüz yüze bir görüşmede bulunmamış; ancak, İnönü ile Atatürk arasında sert telefon konuşmaları yapılmıştı. İnönü'nün ve hükümetinin büyük çoğunlukla onaylamadığı bu antlaşmayı TBMM onayladı.

İnönü, 1937 yılında Atatürk'le arasının açılmasının nedenini şu sözlerle anlatmıştı:

> "Atatürk'le aramızın açılmasının temel nedeni, bendeki yorgunluk ve uzun süre birlikte çalışmaktan mizaçlarımız arasında zaman zaman oluşan tartışmaların, çekişmelerin verdiği sonuçtu. Bunu doğal bir sonuç olarak kabul etmek gerekir.
>
> "Atatürk, İstanbul'a gidiyordu. Ben de beraber gidecektim. Programı bozmadık. Beraber trene bindik. Atatürk, beni, yanına aldı. Akşam olan çekişmelere, olaylara, tartışmalara kısaca işaret ederek, 'şimdiye değin birlikte çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir ama bu kadar açıktan, bu kadar serti olmamıştı. Bu nedenle, sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır,' dedi. Ben, onun bu sözünün çok isabetli ola-

cağını söyleyerek, samimi bir tavırla karşıladım. 'Çok müteşekkir olurum,' dedim. 'Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz, size çok müteşekkir kalacağım,' dedim. Onun üzerine, benim yerime getirmek istediği kişinin ismini söyledi. 'Celal Bey'i getireceğim,' dedi. Pek isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki, samimi düşüncelerimi söylüyordum. O günkü söz konusu olabilecek insanlar arasında, en iyi seçimin bu olacağını samimi olarak söyledim."[3]

İnönü, Başbakanlık'tan ayrılma kararını, Atatürk ile birlikte, 18 Eylül 1937 akşamı trenle Ankara'dan İstanbul'a giderken böylece vermişti.

İnönü, Başbakanlık'tan ayrıldıktan sonra, Atatürk'e ilişkin düşüncelerini şöyle dile getiriyordu:

"Benim, resmî işlerimde olduğu gibi, özel hayatımda da, Atatürk benim velinimetimdir. *En önemli resmî hayatımda ve karşılaştığım olayların hepsinde başarı kazanmam için, Atatürk'ün çok emeği geçmiştir.* Fakat kendisi silinmiş, daima bütün başarı şerefini bana vermiştir.

"Özel hayatımda da, bu memlekette maddî bakımdan rahat bir adamın hayatını geçirdim. Bunu bana Atatürk sağladı. Kendisi bir dilim ekmek yerse, bana yarısını yedirmekten zevk alır. Onun için gerek resmî hayatta gerek özel hayatta, kendisine ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır. Hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun düştüğümü ve yıprandığımı yineleyerek, kendisinden istirham ettim ki, bana izin versin. Atatürk, o gün pek lütufkâr davrandı. 'Peki' dedi, onayladı."[4]

İnönü, Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlığın ne olduğunu soran gençlere şu yanıtı vermişti:

3 İnönü, *age*, s.290.
4 *Age*, s.294-295.

"Yirmi yıl memleketin, hayatımızın en çetin maceralarını beraber çalışmışız, görüşmüşüz ve böyle bir ortak hayat yaşamışız. Bu kadar yakın gece gündüz münasebette bulunan insanlar, yirmi yıl boyunca bin defa kavga etmişlerdir. Her kavga 24 saatten fazla sürmemiştir, devam etmişizdir. Bu da, o çeşit kavgalardan biridir ve ayrılmaya, aralık vermeye müncer olmuştur (sonucunu doğurmuştur)."[5]

İşte, İnönü'nün kendi ağzından, Atatürk-İnönü anlaşmazlığının perde arkası budur!

Atatürk'ün yaşamının son yılında, İnönü ile arasındaki anlaşmazlığın ne olduğu ve niçin olduğu konusu üzerinde çok durulmuştur. Benim görüşüme göre, bu anlaşmazlığın başlıca nedeni, 1937 yılında bu iki büyük insanın da artık çok yorgun ve hasta olmasıdır. Her iki devlet adamının da sinirleri gergindir ve ciddi hastalıklarla pençeleşmekte olduklarından, her ikisinin de, olaylar ve gelişmeler karşısındaki tahammülleri çok azalmıştır. Ancak, Atatürk'ün son yıllarında aralarındaki anlaşmazlıklara karşın, gerek Atatürk gerek İsmet İnönü, birbirlerine karşı duydukları sevgiyi ve saygıyı hiçbir zaman göz ardı etmemişler ve bu duygularını her fırsatta dile getirmekten çekinmemişlerdir. İnönü, her zaman Atatürk'e olan büyük hayranlığını dile getiriyor; Atatürk de, İnönü'nün devlet adamlığından her zaman sevgiyle söz ediyordu.

Türkiyemiz, başta Atatürk'ümüze ve İnönü'ye çok şey borçludur! Bu iki büyük insan ve devlet adamı, çok sevdikleri vatanları uğruna, canlarını hiçe saymışlar ve gerek savaşta gerek barışta el ele vererek, ülkemizi, tek başına ayakları üzerinde durabilen, başı dik, öteki devletler tarafından saygıyla anılan bir varlık durumuna getirmişlerdir. Bunu tarihte çok az sayıda devlet adamı gerçekleştirebilmiştir.

Keşke, Atatürk'ümüzden ve İnönü'den sonra ülkemizi yönetenler de, onların duygularına ve düşüncelerine sahip olarak ve onların özverileriyle ülkemizi yönetmiş olabilselerdi!..

5 *Age*, s.300-301.

CUMHURİYET DİPLOMASİSİ

Atatürk, bir özel söyleşide şöyle demişti: "*Diplomatlar, barışın kurmaylarıdır.*" Bu sözleriyle Büyük Atatürk, hem barışın hem de barışın sağlanması için uygulanan diplomasi yolunun önemini belirtmiş oluyordu.[1]

İlk Diplomatik İlişkiler-İlk Temsilci Heyetleri

Müttefik Devletler, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişler ve Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı'nı kapattırmışlardı. Aynı gün, Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi adına, Müttefik Devletlerin bu davranışını protesto etmiş ve 19 Mart 1920'de bütün vilayetlere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği bir tamim (genelge) ile, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in Ankara'da toplanması için, gerekli seçim hazırlıklarının yapılmasını istemişti. Bu tamim üzerine yapılan seçimlerin sonucunda, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve 24-25 Nisan'da Mustafa Kemal, Meclis ve Hükümet Başkanlığı'na seçilmişti. Böylece, Ankara Hükümeti, Anadolu'nun Müttefikler ve Yunanlılar tarafından işgal edilmemiş kısımlarını yönetmeye başladı. Ayrıca, Ankara Hükümeti, İstanbul işgal altında kaldığı sürece, yalnızca Büyük Millet Meclisi'nin Türk ulusunu temsil edeceğini işgal güçlerine bildirdi.

1 Soysal, *age*, s.1075.

23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk toplantısını yapan Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mayıs tarihli oturumunda, ilk Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) seçimleri yapılmış ve Hariciye Vekilliği'ne (Dışişleri Bakanlığı) 121 oyla Bekir Sami Bey seçilmişti.

Vekiller Heyeti'nin dış politikaya ilişkin aldığı ilk karar, yeni Sovyetler Birliği Devleti ile ilişki kurmak olmuştu. Bu amaçla, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki bir heyet, 11 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya hareket etti.

İlk İkamet Elçiliği (İlk Sürekli Büyükelçilik)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk ikamet elçiliği, 1920 yılında Sovyetler Birliği nezdinde kuruldu. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, 21 Kasım 1920'de, Batı Cephesi Komutanı *Ali Fuat (Cebesoy) Paşa*'yı bu görevinden alarak, BMM'nin onayıyla Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi olarak atadı. Cumhuriyet döneminin bu ilk ikamet elçiliğinin kadrosu şöyleydi:

Büyükelçilik: Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Başkâtip Aziz Bey, İkinci Kâtip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşısı İdris Bey, Süvari Yüzbaşısı Saim Bey, Evrak Memuru Feridun Bey, Muhasebeci Tahsin Bey. Elçilik Müsteşarlığı ile Üçüncü Kâtipliği boştu. Başkâtip Aziz Bey ile İkinci Kâtip Osman Kemal Bey Rusça biliyordu.

Ataşemiliterlik (askerî ataşelik): Ataşemiliter Erkânıharp (kurmay) Binbaşısı Saffet Bey, Muavin Erkânıharp Yüzbaşısı Mithat Bey, Mülhak (subay yardımcısı) Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey, Muhafız Takımı Kumandanı Süvari Mülâzımı (teğmen) Fuat Bey.

Mümessiller (temsilciler): Kuzey Kafkasya Temsilcisi Erkânıharp Miralayı (albay) Bekir Sami Bey, Yaveri Yüzbaşı Selâhaddin Bey, Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket Bey, Gürcistan Temsilcisi Erkânıharp Miralayı Kâzım Bey.

Ayrıca, 30 kişilik bir takım, elçilik heyetini korumakla görevlendirilmişti. Öte yandan, BMM'nin izniyle dört kişiden oluşan bir heyet de, Moskova'ya atanan bu ilk daimî elçilik heyetine eşlik etmek yetkisini almıştı. Resmî Türk Komünist Partisi'ne mensup bu dört kişi, Rusya'daki yeni rejimi inceleyecekti.

Cumhuriyet döneminin ilk büyükelçisi olan Ali Fuat Paşa, Türk elçilik heyetinin Moskova'ya varışını takiben, Sovyet Hariciye Komiseri (Dışişleri Bakanı) Çiçerin'e itimatnamesini (güven mektubu) sunmuş[2] ve Sovyet topraklarına girdikleri andan itibaren Sovyet hükümet memurlarından gördükleri iyi kabule ve kolaylıklara teşekkür etmişti. Büyükelçinin itimatnamesinin kaleme alınış biçimi, Osmanlı uygulamasından çok farklı olmuştu. Osmanlı hümayunnamelerinin (güven mektubu) kaleme alınmasında kullanılan ağdalı ve abartılı dil,[3] Cumhuriyet döneminde yerini sade, açık, doğrudan ve abartılardan uzak bir dile bırakmıştı. Örneğin, itimatnamenin başına, yalnızca "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in, ülkeniz nezdine gönderdiği elçidir" denmekle yetinilmişti.[4]

1925-1938 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış olan Dr. Tevfik Rüştü Aras, Cumhuriyet diplomasisine egemen olan biçimsellikten uzak, öze dönük anlayışı şu şekilde dile getirmişti: "Biz merasim (tören) ve eşkâlden (dış görünüş) evvel, esas (öz) ve ahvâl (olup bitenler) ile mütevaggıl oluyoruz (uğraşıyoruz)."[5]

2 "İtimatname" ya da "güven mektubu", büyükelçinin yurttaşı olduğu devletin başkanından nezdine atandığı devletin başkanına yazılan, büyükelçiyi tanıtıcı bir yazıdır.

3 *Osmanlı hümayunnamelerine bir örnek:* "Sultan oğlu Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed Hanım ki, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Habeş, Mekke, Medine, Basra, Bağdat, Van, Diyarbekir, Erzurum, Ahıska (Kafkasya), Gürcistan, Dağıstan, Halep, Şam, Kudüs, Bursa, Anadolu, Edirne, Konstantiniye, Rumeli, Mora, Budin (Macaristan), Lahsa, Tamsuvar ve bunlardan başka 3700 yelkenli gemiye sahip Âlî Osman'dan Sultan Mehmed Hanım, sen ki İmparator dostumsun." Bkz. Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s.16.

4 Ünlü Osmanlı tarihçisi *Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal* ile 17.1.1975 tarihinde yapmış olduğum söyleşiden.

5 Tevfik Rüştü Aras, *Lozan'ın İzlerinde On Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935, s.110.

İlk "Diplomatik Mümessillikler"

Ankara Hükümeti'nin Batı'daki ilk Mümessilliği (Temsilciliği), 1920 yılının sonlarında Roma'da kurulmuştu. Roma nezdindeki ilk "Mümessil" Câmi Bey'di. Câmi Bey'i bir süre sonra Celâleddin Arif Bey izlemişti.[6] Yeni Türk Devleti'nin, kuruluş döneminde, Batı'da açtığı diplomasi temsilciliklerine "elçilik" adının verilmediği dikkati çeker, zira Batılı devletlerle henüz savaş durumu sürmekteydi ve bu devletlerle resmen diplomatik ilişkiler kurulmamıştı.

1920'den itibaren 1922 yılında Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmasına değin Türkiye, Batı'da, hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Hükümeti eliyle temsil edilmişti. Örneğin, İtalya nezdinde Câmi Bey, Ankara Hükümeti'ni temsil ederken; aynı devlet nezdinde, Osman Nizami Paşa da İstanbul Hükümeti'ni temsil ediyordu. Aynı şekilde, Ankara Hükümeti'nin Fransa ile Ankara İtilafnamesi'ni imzalamasından sonra, 1921 Kasım'ında, Paris'te Ankara Hükümeti'ni temsilen bir mümessillik açılmış ve bu mümessilliğin başına Ahmet Ferit (Tek) Bey getirilmişti. Aynı tarihlerde önce Reşat Halis, daha sonra da Mehmet Nabi Beyler ise, Osmanlı Hükümeti'ni Fransa nezdinde temsil etmekteydi.[7]

1 Kasım 1922 tarihinde Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ni feshetmiş, Saltanat'ı lağvetmiş ve *"İstanbul Hükümeti'nin bütün diplomatik teşkilatı mülgadır* (kapatılmıştır)" demişti. Böylece, yurtdışında görevli Osmanlı diplomatlarının tümünün işine son verilmiş ve bunların yurda dönmeleri için gerekli yolluk dahi verilmemişti.

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Kasım 1922'de Lozan'a giderken, Paris'e de uğramış ve burada şöyle bir karar almıştı: Avrupa kıtası ikiye ayrılacak; Osmanlı Devleti'nin Batı ve Kuzey Avrupa'da bulunan bütün temsilcilikleri, Ankara Hükümeti'nin Paris Temsilcili-

6 *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, s.911.
7 *Age*, s.899.

ği'ne; Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün Osmanlı temsilcilikleri ise (Sovyetler Birliği hariç, zira burada bir elçilik açılmıştı), Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilciliği'ne bağlanacaktı. Böylelikle, Osmanlı temsilciliklerinin başında bulunan elçiler görevlerinden uzaklaştırılmışlar; bunların yerlerine, aynı temsilciliklerde görevli bulunan ve Ankara Hükümeti'ne bağlılıkları saptanan başkâtipler ya da ikinci kâtipler getirilmişti. Ancak, bu kişiler, başlarında bulundukları temsilciliklerin yalnızca idari işlerini yürütmekle yükümlü tutulmuş; siyasal açıdan ise, bunlar, Paris ya da Roma Temsilciliklerine bağlı kalmışlardı.

Görülüyor ki, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine değin geçen sürede, yeni Türk Devleti, Batı'da "mümessillikler" (temsilcilikler) eliyle temsil edilmişti. Bu tarihlerde, Avrupa devletlerinin de, Türkiye nezdinde elçilikleri değil, temsilcilikleri bulunmaktaydı.

Türkiye'deki İlk Yabancı Elçilikler

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarında, Ankara'da, Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan'ın ve Afganistan'ın elçilikleri açılmıştı. İlk Sovyet Elçiliği, Samanpazarı denilen semtte, Kurşunlu Camii karşısındaki bir binadaydı. Bir yangın sonucunda bu elçilik binası yanınca, Sovyet Elçiliği de, Hamamönü'ndeki büyük ahşap bir binaya taşınmıştı. Azerbaycan Elçiliği ise, ilk konservatuvar binasının bulunduğu yerdeki bir bağ evindeydi. Ankara Hükümeti nezdindeki ilk Sovyet Elçisi *Aralov*, ilk Azerbaycan Elçisi de *Abilov*'tu. Bu iki elçilikte sık sık ziyafetler ve davetler verilir; Mustafa Kemal Paşa da, bunlara hemen hemen her zaman giderdi.[8]

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Türkiye ile Batılı devletler arasında, bu devletlerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti nezdinde açı-

8 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s.295.

lacak olan elçiliklerinin statüsü ile yeni Türkiye Devleti'nin başkenti konularında anlaşmazlıklar söz konusu olmuştu. TBMM Hükümeti, bu devletlerden "büyük elçi" statüsünde diplomatik temsilci göndermelerini isterken; İngiltere, Fransa, İtalya gibi Batılı devletler, Ankara Hükümeti nezdine "orta elçi" göndermek görüşünde diretmişti. Ancak, sonunda, Ankara görüşünü Avrupalı devletlere kabul ettirebilmeyi başarmıştı.

Batılı devletler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkentinin İstanbul olmasında diretmekteydi, çünkü bu devletler, siyasal ve askerî nüfuzlarını İstanbul üzerinde daha kolaylıkla kullanabileceklerini düşünmekteydi. Görülüyor ki, Avrupalı devletler, hâlâ eski alışkanlıklarından vazgeçmemişler ve Osmanlı Devleti'ne yaptıkları gibi, yeni Türk Devleti'nin de içişlerine karışmada bir sakınca görmemişlerdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, genellikle, Batılı devletlerin elçilikleri İstanbul'da kalmayı sürdürmüş; elçiler, güven mektuplarını Ankara'da Atatürk'e sunduktan sonra, yeniden İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu durum karşısında, Ankara Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı'nın bir bürosunu İstanbul'da açmak zorunluluğunu duymuş ve İstanbul'daki elçiliklerle ilişkilerini bu büro aracılığıyla yürütmüştü. Zaman içerisinde yabancı elçiliklere Ankara'da bedava arsalar verilmek suretiyle, bunların peyderpey Ankara'ya taşınmaları sağlanmıştı. Ancak, İngiltere Elçiliği, 1929 yılına değin İstanbul'da kalmakta diretmişti.

"Hariciye Vekâleti" Örgütü

1920'lerde İcra Vekilleri Heyeti ve bütün Vekâletler (Bakanlıklar), birer odalık yer işgal ediyorlardı. Başlangıçta, Hariciye Vekâleti de, yalnızca birkaç masa ve birkaç kırık sandalye ile, bir taşra hükümet binasının bir odasında kurulmuştu. Ertesi yıl, halen Zira-

at Bankası'nın bulunduğu arsadaki "Osmanlı Düyunu Umumiye İdaresi" binasına taşındı.[9] Hariciye Vekâleti'ne bu binanın ikinci katında 6 oda verilmişti. Bu odalardan biri, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'e ayrılmıştı. Siyasî İşler Müdürü Hikmet (Bayur) Bey ile Muavini Tevfik Kâmil (Koperler) Bey, diğer bir odayı işgal ediyordu. Müsteşar Suat (Davaz) Bey ile Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey ise, bir başka odayı paylaşıyordu. Bakanlık mensuplarının sayısı 15'i geçmemekteydi. Bu rakama Bakan'ın faytonunun sürücüsü, kahveci ile başodacı Veli Dayı da dahildi.[10]

1927 yılında Hariciye Vekâleti, şu daire ve bürolardan oluşuyordu: Birinci Daire (Siyasî İşler), İkinci Daire (İdarî İşler) Üçüncü Daire (Konsolosluk ve Ticaret İşleri), Protokol Genel Müdürlüğü, Siyasî Müşavirler (danışmanlar), Hukuk Müşavirleri, Özel Kalem, Şifre, Kayıt, Muhasebe, Dosya, Levazım gibi özel bürolar, Enformasyon, Ticaret, Tabiyet (Vatandaşlık) ve Muhtelit (Karma) İşler gibi ortak bürolar.[11]

İlk Hariciye Memurlarının Seçimi

İlk hariciye memurlarının büyük çoğunluğu, Babıâli Tercüme Kalemi'nden gelmişti, çünkü bu Kalem'de çalışanlar, genellikle, yabancı dil bilen kişilerdi. Bu ilk memurlarda "yüksekokul"dan mezuniyet şartı dahi aranmamaktaydı; bunların, Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş olmaları ya da biraz yabancı dil bilgisine sahip olmaları, Hariciye Vekâleti'ne girebilmeleri için yeterli görülmekteydi. Hatta

9 *Dışişleri Bakanlığı*, 1930'ların başlarında, şimdiki "Opera" binasının karşısındaki yeni binasına (bugünkü Kültür Bakanlığı binası) taşınmış; 1950'lerin başlarında ise, Ankara'nın "Bakanlıklar" adlı yeni semtinde Gümrük Bakanlığı'nca boşaltılan bir binaya taşınarak, bu binayı Başbakanlık ile paylaşmıştı.

10 Metin Tamkoç, "Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi", *Dış Politika*, c.1, sayı 4 (Aralık 1971), s.21.

11 *Age*, s.21.

bu konuya ilişkin olarak şöyle bir öykü de anlatılır: Hariciye Vekâleti'nin kuruluş yıllarında, her akşam Ankara Garı'na bu Vekâlet'ten bir memur çıkarılırmış. Bu memur, İstanbul'dan gelen trenden inen iyi giyimli, biraz okumuş-yazmış izlenimini veren kimselerin yanına yaklaşır, bunların iş arayıp aramadıklarını sorar; eğer iş arıyorlarsa ve biraz da yabancı dil biliyorlarsa, bunların Hariciye Vekâleti'ne memur olarak alınabileceklerini söylermiş.

Osmanlı diplomasi uygulamasından farklı olarak, yeni Türk Hariciyesi'nde gayrimüslimlere kesinlikle yer verilmediği görülür.[12] Yeni Türk diplomasisine, gayrimüslimlerin gerektiği ölçüde Türkleri ve Türklüğü temsil edemeyecekleri ve bunların, bağlı bulundukları etnik toplulukların değer yargılarının etkisi altında kalacakları görüşü egemendi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, genellikle, meslekten diplomat olmayanlar büyükelçi olarak yurtdışına atanmışlardı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi edebî kişiler; Yusuf Kemal Tengirşek, Ferit Tek, Rauf Orbay, Tevfik Rüştü Aras gibi siyasî liderler; Ali Fuat Cebesoy, Hüsrev Gerede, Saffet Arıkan, Muhiddin Paşa gibi ordu subayları, yeni Türk Devleti'nin ilk büyükelçileri olarak atanmışlardı.[13]

Ünlü romancımız Yakup Kadri'yi Tiran'a büyükelçi olarak atamak isteyen Atatürk'e, bir gece sofrada Yakup Kadri şunları söylemişti: "Paşam, ben bu yaşa kadar hiç devlet hizmetinde bulunmadım; hocalık hariç, ne memurluk ne de âmirlik yaptım. Ben serbest ve özerk yaşamaya alışmışım, Hükümet'in idari mekanizmasına ya-

12 *Azınlıklar, Osmanlı diplomasisinde oldukça önemli bir rol oynamıştı.* Başlangıçta çevirmen olarak kullanılan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, giderek maslahatgüzar ve hatta elçi olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. Örneğin, 19. yüzyıl içinde, Londra'ya atanan 16 elçiden 3'ü, Vaşington'a atanan 7 elçiden 2'si, Berlin'e atanan 15 elçiden 2'si ve Roma'ya atanan 10 elçiden 4'ü Fenerli Rum'du. Bkz. J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System", *The Middle East Journal*, Vol. 15, No. 2 (Spring 1961), s.149.

13 Tamkoç, "Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi", *age*, s.27.

bancıyım. Hele diplomasi mesleğinin protokol icaplarına ayak uydurabileceğimi hiç sanmıyorum." Atatürk'ün, Yakup Kadri'ye yanıtı ise şu olmuştu: "Bırak bu boş endişeleri! Bizim aramızda kaç kişi devlet işlerine meslekten ve ihtisastan geldiğini iddia edebilir. Zaferden sonra birçok kimse bana, 'sen kumandan olarak vazifeni gördün, artık siyaset ve hükümet işlerini ehline bırak' demişti. İsmet Paşa Lozan'a giderken de, yine aynı çevreler, 'yahu, böyle bir diplomatik misyon bir askere nasıl tevdi edilir?' demişlerdi." Atatürk, bu sözlerini takiben, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı göstererek: "Bak, şu zata, bizim en başarılı hariciye vekilimizdir ama kendisinin esas mesleği kadın doktorluğudur!"[14]

Cumhuriyet Diplomasisinin Özellikleri

Cumhuriyet dönemi diplomasisi, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya atmış olduğu *"açık diplomasi"* ilkesini büyük ölçüde benimsemiş[15] ve bu açıdan da, Osmanlı diplomasi uygulamasından farklılık göstermişti. Atatürk döneminin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Türkiye Cumhuriyeti'nin, yayınlanan ve herkesçe bilinen akitler, antlaşma ve sözleşmeler dışında, ne nitelikte olursa olsun, hiçbir gizli yükümlülüğü üstlenmemiş olduğunu tüm dünya önünde resmen açıklayacak durumda olduğunu birçok kez yinelemişti.[16]

Cumhuriyet diplomasisinin "açıklığı", Lozan Konferansı'nda da belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştı. İsmet Paşa'nın basına verdiği

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1955, s.15.

15 Woodrow Wilson'un 1918 yılında açıkladığı 14 Nokta'dan birincisi, bundan böyle diplomasinin "açık" olacağı ve Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri olarak varsayılan "gizli diplomasi" uygulamasına son verileceğiydi.

16 Aras, *Lozan'ın İzlerinde...*, s.145.

demeçlerde kullandığı açık ve samimi dil, o zamana değin diplomatlardan samimiyet dışı ve açık olmayan sözler işitmeye alışık olan basın ordusunu son derece şaşırtmış ve etkilemişti. Ayrıca, Lozan'da İsmet Paşa'nın, "yeni diplomasi" yönteminde çok önemli bir rol oynayan propaganda öğesini kullanmasını da çok iyi bildiği ve yabancı basın muhabirlerine verdiği demeçlerle, basını ve Avrupa kamuoyunu olumlu bir biçimde etkilediği görülmüştü.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan diplomasinin en başta gelen özelliği, diplomasiyi Atatürk'ün bizzat yürütmüş olmasıydı. Daha alt düzeyde, yani Dışişleri Bakanı ya da Başbakan düzeyinde girişimlerde bulunulsa dahi, son sözü söylemek ya da nihaî kararı vermek Atatürk'ün yetkisindeydi. Örneğin, Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanmasından önce; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Avrupalı devlet adamları nezdinde gerekli nabız yoklamalarını yaptıktan sonra, Boğazlar sorununu önce Başbakan İsmet Paşa ile görüşmüş ve Boğazlar sorununu yeniden ele almak üzere, çokyanlı bir konferansın toplanması konusunda Başbakan'la anlaşmaya varmasının ertesinde, Türkiye'nin gerekli girişimde bulunması konusunu Atatürk'e açmıştı. Ancak Atatürk'ün onayını vermesinden sonradır ki, Cumhuriyet Hükümeti, bir nota ile ilgili devletlerin, 1923 tarihli Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden irdelemek üzere, bir konferansa davet edilmesine karar vermişti.[17]

Lozan Antlaşması, Montrö Sözleşmesi ve Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması, Cumhuriyet dönemi diplomasisinin somut başarıları olarak nitelendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti, kendisi açısından yaşamsal önem taşıyan bu sorunlarını, güç ve şiddet yoluna başvurmaksızın, diplomasi yoluyla çözmesini başarmıştır.

17 Aras, *Görüşlerim*, s.125-127.

Atatürk Dönemi'nin Büyükelçileri[18]

Adis Ababa Büyükelçiliği:
Münir Bey – Maslahatgüzar (1926)[19]
Nizameddin Ayaşlı – Maslahatgüzar (1935-1937)

Atina Büyükelçiliği:
Nebil Bey (Batı) – Atina Mümessilliği Maslahatgüzarı (1923-1924)
Esad Cemal Bey – Atina Mümessilliği Maslahatgüzarı (1924-1925)
Cevad Bey – Elçi, Büyükelçi (1925-1929)
Mehmed Enis Bey (Akaygen) – Elçi (1929-1934)
Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) – Elçi (1934-1939)

Bağdad Büyükelçiliği:
Talât Kayaalp Bey – Maslahatgüzar (1927-1929)
Tahir Lütfü Bey (Tokay) – Elçi (1929)

Bakû Büyükelçiliği:
Memduh Şevket Bey (Esendal) – Mümessil (1920)
Mümessillik 1924 yılında lağvedilmiştir.

Belgrad Büyükelçiliği:
Tahir Lütfi Bey (Tokay) – Mümessilliği İdareye Memur Başşehbender (başkonsolos) (1925)
Yusuf Hikmet Bey (Bayur) – Mümessil (1925)
Yusuf Hikmet Bey (Bayur) – Elçi (1926-1927)

18 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, haz. Hâmid Aral.
19 Maslahatgüzar (chargé d'affaires), büyükelçinin atanmadığı ya da geçici olarak görevinden ayrıldığı zamanlarda, büyükelçiliğin başındaki temsilciye verilen unvandır. Maslahatgüzar, dışişleri bakanından dışişleri bakanına gönderilen diplomasi temsilcisidir.

İnayetullah Cemal Bey (Özkaya) – Geçici Maslahatgüzar[20] (1927-1928)
Nusret Sadullah Bey – Elçi (1928) (İşe başlamamıştır)
Ali Haydar Bey (Aktay) - Elçi (1928-1939)

Berlin Büyükelçiliği:
Mehmed Vehbi Bey (Gizey) – Başkâtip (1923-1924)
Kemalettin Sami Paşa – Büyükelçi (1924-1934)[21]
Hamdi Arpağ – Büyükelçi (1934-1939)

Bern Büyükelçiliği:
Cevad Bey – Elçi (1920-1922)
Ahmed Rüşdü Bey (Demirel) – Daimî Maslahatgüzar[22] (1923-1924)
Refik Bey – Daimî Maslahatgüzar (1924-1925)
Rıfat Necib Bey – Geçici Maslahatgüzar (1925-1925)
Mehmed Münir Bey (Ertegün) – Elçi (1925-1929)
Cemal Hüsnü Bey (Taray) – Elçi (1930-1936)[23]
Vasfi Menteş – Elçi (1936-1942)

Brüksel Büyükelçiliği:
Enver Bey – Daimî Maslahatgüzar (1924-1925)
Mehmed Kâmil Bey – Daimî Maslahatgüzar (1925-1933)

20 Büyükelçinin, geçici bir süre için ülkeden ayrıldığı ya da hastalık nedeniyle belirli bir süre görevini yerine getiremediği zamanlarda, büyükelçiliğin başına getirilen kişiye "geçici maslahatgüzar" (chargé d'affaires ad interim) unvanı verilir.

21 Büyükelçi'nin Berlin'den ayrıldığı çeşitli tarihlerde; Enver Haydar (Aktay), Basri Reşid (Danişmend), Orhan Şemseddin, Celâl Tevfik (Karasapan), Kemal Aziz (Payman), Feridun Cemal Erkin ve Celâl Osman Abacıoğlu, maslahatgüzar olarak, büyükelçilik işlerini yürütmüşlerdi.

22 İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyinde olmadığı durumlarda, temsilciliklerin başına getirilen kişilere "daimî maslahatgüzar" (chargé d'affaires en pied) unvanı verilir.

23 Yazarın büyük dayısı olur.

Emin Ali Bey (Sipahi) – Daimî Maslahatgüzar (1933-1938)
Cemal Hüsnü Taray – Elçi (1938-1939)

Budapeşte Büyükelçiliği:
Hüsrev R. Bey (Gerede) – Elçi (1924-1926)
Numan Rıfat Bey (Menemencioğlu) – Daimî Maslahatgüzar (1926-1927)
Nureddin Ferruh Bey (Alkent) – Daimî Maslahatgüzar (1927-1928)
Vasıf Bey (Çınar) – Elçi (1928-1928)
Behiç Bey (Erkin) – Elçi (1928-1939)

Bükreş Büyükelçiliği:
Cevad Bey – Mümessil (1923-1924)
Numan Rifat Bey (Menemencioğlu) – Geçici Maslahatgüzar (Aralık 1924-Mart 1925)
Hüseyin Ragıb Bey (Baydur) – Elçi (1925-1929)
Sabri Bey – Elçi (1929-1931)
Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) – Elçi (1931-1939) Büyükelçi (1939-1944)[24]

Cidde Büyükelçiliği:
Süleyman Şevket Bey – Hicaz ve Yemen Siyasî Mümessili (1926-1927)
Abdülgani Senî Bey – Hicaz Mümessili (1927-1931)
Ahmed Lutfullah Bey – Hicaz ve Necid Mümessili (1931-1932)
Celâl Arat Bey – Hicaz ve Necid Maslahatgüzarı (1932-1935)
Muhiddin Raşid Paysal – Suudi Arabistan Hükümeti nezdinde Maslahatgüzar (1936-1937)
Sadullah Gören – Maslahatgüzar (1938-1941)

24 Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1939 yılında büyükelçi olmuş ve 1944 yılının sonuna değin Bükreş'te kalmıştı. Büyükelçilik, 1940 yılında ortaelçiliğe dönüştürüldü.

Helsinki Büyükelçiliği:

Ali Haydar Bey (Aktay) – Maslahatgüzar (1926-1928)
(Stokholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir)[25]

Agâh Aksel – Elçi (1939-1943)
(Stokholm Elçisi olarak akreditedir)

Kâbil Büyükelçiliği:

General Fahreddin (Türkkan) – Elçi (1922-1925)
Nebil Bey (Batı) – Elçi (1925-1928)
Yusuf Hikmet Bey (Bayur) – Büyükelçi (1928-1932)
Memduh Şevket Bey (Esendal) – Büyükelçi (1933-1941)

Kahire Büyükelçiliği:

Reşid Bey (Anamur) – Elçilik işlerini tedvire memur
İkinci Kâtip (1925)
General Muhiddin – Elçi (1925-1931)
Rıfat Necib Bey – Geçici Maslahatgüzar (1927)
Hüsnü Şermi Bey – Maslahatgüzar (1928)
Mahmud Said Bey (Otar) – Geçici Maslahatgüzar (1930)
Basri Reşid Bey (Danişmend) – Geçici Maslahatgüzar (1931)
Mehmed Ali Şevki Bey (Alhan) – Daimî Maslahatgüzar (1931)
Nizameddin Bey (Ayaşlı) – Geçici Maslahatgüzar (1932)
Mehmed Ali Şevki Bey (Alhan) – Elçi (1933-1942)

Kopenhag Büyükelçiliği:

Galib Kemalî Bey (Söylemezoğlu) – Elçi (1921-1922)
(Stokholm Elçisi olarak akreditedir)
Ali Haydar Bey (Aktay) – Maslahatgüzar (1925-1928)
(Stokholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir)

25 Bir diplomasi temsilcisinin bir başka devlet nezdine *"akredite"* olması, o ülke ile diplomatik ilişkileri yürütmekle de yükümlü olması demektir.

Ragıb Raif Bey (Köseraif) – Maslahatgüzar (1929-1933) – Elçi (1933-) (Stokholm elçisi olarak akreditedir)
Şevket Fuad Keçeci – Elçi (1938-1941)

Lahey Büyükelçiliği:
Nusret Sadullah Bey – Orta Elçi (1920)
Mehmed Esad Bey (Atuner) – Daimî Maslahatgüzar (1925-1928)
Ali Bey (Türkgeldi) – Daimî Maslahatgüzar (1928-1929)
Esad Cemal Bey – Daimî Maslahatgüzar (1929-)
Osman Nuri Bey (Batu) – Daimî Maslahatgüzar (1931-)
Abdülahad Akşin – Daimî Maslahatgüzar (1935-1938)
Ahmed Cevad Üstün – Elçi (1938-1939)

Lizbon Büyükelçiliği:
Yahya Kemal Bey (Beyatlı) – Elçi (1931-1932) (Madrid Elçisi olarak akreditedir)
Tevfik Kâmil Koperler – Elçi (1934-) (Madrid Elçisi olarak akreditedir)

Londra Büyükelçiliği:
Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) – Mümessil (Ocak 1924-Mayıs 1924)
Hikmet Bey (Baydur) – Mümessillik Maslahatgüzarı (Mayıs 1924-Eylül 1924)
Rıza Nur Bey – Mümessil (1924) Göreve başlamamıştır.
Dr. Adnan Bey (Adıvar) – Mümessil (1924) (Göreve başlamamıştır)
Zekâi Bey (Apaydın) – Orta Elçi (Eylül 1924-)
Ahmed Ferid Bey (Tek) – Büyükelçi (1925-)
Mehmed Münir Bey (Ertegün) – Büyükelçi (1932-)
Ali Fethi Bey (Okyar) – Büyükelçi (1934-1939)

Madrid Büyükelçiliği:

Ragıb Raif Bey (Köseraif) – Maslahatgüzar (1921)
Elçi (1922)
Mukbil Bey – Maslahatgüzar (1924-1925)
Münir Süreyya Bey – Maslahatgüzar (1925-)
Ali Fethi Bey (Okyar) – Büyükelçi (1926-)
(Paris Büyükelçisi olarak akreditedir.)
Behçet Şefik Bey (Özdoğancı) – Geçici Maslahatgüzar (1928-1929)
Yahya Kemal Bey (Beyatlı) – Elçi (1929-1932)
Ali Şevki Bey (Berker) – Elçi (1933-1934)
Tevfik Kâmil Koperler – Elçi (1934-1939)

Meksiko Büyükelçiliği:

Ahmet Muhtar Bey – Elçi (1931-)
(Vaşington Büyükelçisi olarak akreditedir)
Hasan Tahsin Mayatepek – Daimî Maslahatgüzar (1935-1938)[26]

Moskova Büyükelçiliği:

General Ali Fuad (Cebesoy) – Büyükelçi (1920-)
Ahmed Muhtar Bey – Büyükelçi (1923-1924)
Zekâi Bey (Apaydın) – Büyükelçi (1925-)
Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu) – Büyükelçi (1927-)
Vasıf Bey (Çınar) – Büyükelçi (1928-)
Hüseyin Ragıb Bey (Baydur) – Büyükelçi (1929-)
Vasıf Çınar – Büyükelçi (2. kez) (1934-)
Zekâi Apaydın – Büyükelçi (2. kez) (1935-)
Ali Haydar Aktay – Büyükelçi (1939)

26 Büyükelçilik, 1935 yılından 1947 yılına değin kapalı kalmıştı.

Oslo Büyükelçiliği :

Ali Haydar Bey (Aktay) – Daimî Maslahatgüzar (1926-1928)
(Stokholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir)
Ragıb Raif Bey (Köseraif) – Daimî Maslahatgüzar (1929-1936)
Ragıb Raif Köseraif – Elçi (1936-1938)

Paris Büyükelçiliği:

Ferid Bey (Tek) – TBMM Hükümeti Mümessili (1921-1923)
Hüseyin Ragıb Bey (Baydur) – Paris Mümessil Vekili (1923-1924)
Cevad Bey – Büyükelçi (1924-1925)
Fethi Bey (Okyar) – Büyükelçi (1925-1930)
Mehmed Münir Bey (Ertegün) – Büyükelçi (1930-1932)
Suad Bey (Davaz) – Büyükelçi (1932-)
Behiç Erkin – Büyükelçi (1939)

Prag Büyükelçiliği:

Vasıf Bey (Çınar) – Elçi (1925-1928)
Nuri Sabit Bey (Akça) – Geçici Maslahatgüzar (1928)
Ahmed Cevad Bey (Üstün) – Daimî Maslahatgüzar (1928-1929)
Mehmed Cevad Bey (Açıkalın) – Daimî Maslahatgüzar (1929-1931)
Celâl Osman Bey (Abacıoğlu) – Daimî Maslahatgüzar (Ocak 1931-Haziran 1931)
Süleyman Şevket Bey – Elçi (1931) (Vefat etmiştir)
Hasan Vasfi Bey (Menteş) – Daimî Maslahatgüzar (1933-1936)
Yakup Kadri Karaosmanoğlu – Elçi (1936-)
Nuri Sabit Akça- Geçici Maslahatgüzar (1939)[27]

27 İkinci Dünya Savaşı'nda Çekoslovakya Almanya tarafından işgal edildiğinden, elçilik kapatılmıştı.

Rio de Janeiro Büyükelçiliği:

Aali Bey (Türkgeldi) – Elçi (1929-1932)
Hasan Tahsin Mayatepek – Daimî Maslahatgüzar (1938-)

Roma Büyükelçiliği:

Câmi Bey (Baykurt) – Mümessil (1920-)
Celâleddin Arif Bey – Mümessil (1921-)
Suad Bey (Davaz) – Mümessil (1923-1924)
Suad Bey (Davaz) – Elçi (1924-1929)
Suad Bey (Davaz) – Büyükelçi (1929-1932)
Hüseyin Ragıb Baydur – Büyükelçi (1934-1943)

Santiago De Şili Büyükelçiliği:

Talât Kayaalp Bey – Daimî Maslahatgüzar (1930-1931)

Sofya Büyükelçiliği:

Enver Bey – Başşehbender (1923-1924)
Server Cemal Bey (Balısoy) – Müsteşar (1925-1926)
Aali Bey (Türkgeldi) – Başkâtip (1926)
Hüsrev R. Bey (Gerede) – Elçi (1926-1930)
Celâl Osman Bey (Abacıoğlu) – Geçici Maslahatgüzar (Mayıs 1930-Aralık 1930)
Fuad Abdüsselâm Bey (Tevs) – Geçici Maslahatgüzar (Aralık 1930-Mart 1931)
Fikret Şefik Bey (Özdoğancı) – Geçici Maslahatgüzar (Mart 1931-Haziran 1931)
Tevfik Kâmil Bey (Koperler) – Elçi (1931-1934)
Süleyman Saip Kıran – Geçici Maslahatgüzar
Ali Şevki Berker – Elçi (1934-1942)

Stokholm Büyükelçiliği:

Ali Şevki Bey (Berker) – Orta Elçi (Şubat 1921-Mayıs 1921)
Galib Kemalî Bey (Söylemezoğlu) – Orta Elçi (1921-1922)

Layık Mukbil Bey – Maslahatgüzar (1923-1926)
Ali Haydar Bey (Aktay) – Daimî Maslahatgüzar (1926-1928)
Muammer Hamdi Bey (Dambel) – Geçici Maslahatgüzar (1928-1929)
Ragıb Raif Bey (Köseraif) – Daimî Maslahatgüzar (1929)
Ragıb Raif Bey (Köseraif) – Elçi (1933-1938)
Nureddin Pınar – Geçici Maslahatgüzar (1938-1939)

Tahran Büyükelçiliği:
General Muhiddin – Büyükelçi (1923-1925)
Hasan Vasfi Bey (Menteş) – Geçici Maslahatgüzar (Ekim 1925-Kasım 1925)
Memduh Şevket Bey (Esendal) – Büyükelçi (1925-1930)
Vehbi Bey (Gizey) – Geçici Maslahatgüzar (1930-1930)
Hüsrev R. Bey (Gerede) – Büyükelçi (1930-1934)
Mehmed Enis Akaygen – Büyükelçi (1934) (İzinli gitmiştir)
Müşfik Selami İnegöl – Geçici Maslahatgüzar
Mehmed Enis Akaygen – Büyükelçi (1939-1939)

Taipeh Büyükelçiliği:[28]
Hulusi Foad Bey (Tugay) – Daimî Maslahatgüzar (1929-1931)

Tiran Büyükelçiliği:
Tahir Lütfü Bey (Tokay) – Elçi (1925-1929)
Ahmed Rüştü Bey (Demirel) – Geçici Maslahatgüzar (1929-1931)
Zeki Hakkı Bey (Karabuda) – Geçici Maslahatgüzar (1931-1932)
Basri Reşid Bey (Danişmend) – Geçici Maslahatgüzar (1932-1934)

28 Elçilik, 1929 yılında kurulmuş ve 1931 yılında bütçe gerekçesiyle kapatılmıştı.

Ruşen Eşref Ünaydın – Elçi (Nisan 1934-Ekim 1934)
Yakup Kadri Karaosmanoğlu – Elçi (1934-1936)
Tevfik Türker – Geçici Maslahatgüzar (1936-1937)
Aali Türkgeldi – Elçi (1937-1938)
Hulusi Foad Tugay – Elçi (1938-1939)[29]

Tiflis Büyükelçiliği:
Kâzım Bey – Mümessil (1920-)
Ahmed Muhtar Bey – Mümessil (1921-)
Esad Bey – Mümessil Vekili (1923-)
Selim Sırrı Bey – Mümessil
Mümessillik, 1924 tarihinde lağvedilmiştir.

Tokyo Büyükelçiliği:
Hulusi Foad (Tugay) – Daimî Maslahatgüzar (1925-1929)
Cevad Bey – Elçi (1929-1931)
Cevad Bey – Büyükelçi (Ağustos 1931-Kasım 1931)
Nebil Bey (Batı) – Daimî Maslahatgüzar (1931-)
Hüsrev R. Gerede – Büyükelçi (1936-1939)

Varşova Büyükelçiliği:
İbrahim Tali Bey – Elçi (1924-1926)
Talât Rauf Bey (Tokçınar) – Geçici Maslahatgüzar (Şubat 1926-Mayıs 1926)
Yahya Kemal Bey (Beyatlı) – Elçi (1926-1929)
Zeki Hakkı Bey (Karabuda) – Geçici Maslahatgüzar (Mart 1929-Mayıs 1929)
Hasan Vasfi Bey (Menteş) – Daimî Maslahatgüzar (1929-1931)
Ercümend Ekrem Bey (Talû) – Geçici Maslahatgüzar (Ağustos 1931-Aralık 1931)

29 Nisan 1939'da Arnavutluk İtalya tarafından işgal edilince, Büyükelçiliğimiz de 1959 yılına değin kapalı kalmıştı.

Cevad Bey – Büyükelçi (Aralık 1931-Mayıs 1932)
(Mayıs 1932'de vefat etmiştir)
Ercümend Ekrem Bey (Talû) – Geçici Maslahatgüzar
(Mayıs 1932- Temmuz 1932)
Ferit Bey (Tek) – Büyükelçi (1932-1939)

Vaşington Büyükelçiliği:
Ahmet Muhtar Bey – Büyükelçi (1927-1934)
Mehmet Münir Ertegün – Büyükelçi (1934-1944)
(Kasım 1944'te vefat etmiştir)

Viyana Büyükelçiliği:
Hamdi Bey (Arpağ) – Elçi (1925-1934)
Ahmed Cevad Üstün – Daimî Maslahatgüzar
(Temmuz 1934-Ekim 1934)
Ahmed Cevad Üstün - Elçi (Ekim 1934-Mayıs 1938)[30]

30 11 Mart 1938'de Hitler, Avusturya'yı işgal etmiş ve 1938 Nisan'ında "Anschluss"u gerçekleştirerek, Avusturya'yı topraklarına katmıştı.

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Atatürk döneminde izlenen Türk dış politikasının ilk hedefi, kendi kaderine egemen ulusal bir devlet kurmaktı. Ulusal devletin sınırları, Atatürk tarafından Misak-ı Millî çerçevesinde çizilmişti. Uzun süre dine ve hanedana bağlı bir halkı, yeni Türkiye sınırlarına alıştırmak kolay olmamıştı. "Türkiye" deyimi bile Türklere yabancı bir kavramdı. Atatürk, bir yandan, Türk ülkesini paylaşan düşmanlarla savaşırken; öte yandan da, içeride *"ulusçuluk"* düşüncesini yaymaya çalışmış ve bunun savaşımını vermişti. Ve şu bir gerçektir ki, bu düşünce için verilen savaşım, işgalci güçlere karşı yapılan savaş kadar güç olmuştu.[1] Şu noktayı önemle belirtmek isterim ki, Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlattığı Türk ulusçuluğu hareketi, bazı Balkan ve Ortadoğu ülkelerinde görüldüğü gibi, yıkıcı, mağrur ve saldırgan bir ulusçuluk olmamıştır.

Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye, bir yandan, ülkesini işgal etmiş olan Batılı devletlere karşı ulusal kurtuluş savaşı verirken; öte yandan da, aynı devletlerle diplomatik görüşmelerde bulunmak suretiyle, barışı gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu, tarihte, yalnızca Atatürk Türkiyesi'ne özgü bir diplomasi yöntemidir.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Türkiye Cumhuriyeti, diplomasi alanında büyük bir utku kazandı. Lozan'da, yeni Türk Devleti, ilk kez Batılı devletlerle eşitlik temeli üzerinde ilişkilerini yürütmüş ve Osmanlı'nın artık tarihe gömülmüş olduğunu

1 "Türk ulusunun oluşturduğu Türk devleti" düşüncesi, hilafetçi-dinci ve Turancı-Türkçü çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştı.

tüm dünyaya duyurmuştu. Lozan diplomasisiyle, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dünya devletlerine Batılıların karşısında aşağılık duygusuyla kıvranan "hasta" Osmanlı'nın yerini, hiçbir devlete boyun eğmeyen, başı dik, "sağlıklı" Türk'ün aldığını göstermişti.

Lozan'dan sonra, Türkiye, Batılı devletlerle olan uyuşmazlıklarını teker teker çözüme kavuşturmuş; uluslararası ilişkilerde denge öğesini ön plana çıkarmak suretiyle, hem Batılı devletler, hem Sovyetler Birliği hem de komşu devletlerle dostluk ilişkilerini güçlendirmişti.

Lozan'dan sonra Türkiye, o dönemin en güçlü devletleriyle komşu durumuna gelmişti. İngiltere Irak mandası, Fransa Suriye mandası, İtalya da Oniki Ada nedeniyle, Türkiye'yle sınırdaş olmuşlardı. Ancak, savaştan kısa bir süre sonra, bu devletler arasında gruplaşmaların başlaması ve savaşta yenilgiye uğrayan Almanya'nın Güneydoğu Avrupa'da ticari ve ekonomik nüfuzunu arttırması, Türkiye'yi yeniden yakın tehlikelerle karşı karşıya bıraktı. Bu gelişmeler karşısında, Türkiye, bir yandan, büyük devletlerle dostluk ilişkilerini sürdürmeye çalışırken; öte yandan da, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve Batı'daki ve Doğu'daki komşularıyla bölge anlaşmaları yapmıştı.

Türkiye, gerek Lozan'da gerek Montrö'de ve gerek diğer ülkelerle olan ikili ilişkilerinde, daima devletler hukuku kurallarına saygılı davranmış; çözülmesi en güç sorunlarından olan Musul, Boğazlar ve Hatay sorunlarında dahi haklı tutumunu öne sürerek, güce hiçbir zaman başvurmamıştı.

Büyük önderimiz Atatürk'ümüzün ölümünden yalnızca on gün önce, 1 Kasım 1938'de yazmış olduğu şu satırlar, O Büyük İnsan'ın ölüm döşeğinde dahi ülkesinin ve ulusunun barış içinde yaşamasına verdiği önemin çok anlamlı bir göstergesidir: *"Barış, ulusları refah ve mutluluğa eriştiren en iyi yoldur.* Ancak, bu kavram bir kez ele geçirilince, sürekli bir özen ve her ulusun ayrı ayrı hazırlığını ister. Ülkemizi her gün daha çok güçlendirmek, her alanda her tür-

lü olasılıklara karşı koyabilecek bir durumda bulundurmak ve dünya olaylarının tüm gelişimini büyük bir uyanıklılıkla izlemek, barışsever politikamızın dayanacağı esasların başlangıcıdır" diyen Atatürk, Türk dış politikasını uygulayacak olan hükümetlere gelecekte izlemeleri gereken yolu göstermektedir.

***

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Avrupa'nın büyük devletleri, Atatürk'ün başarılı yönetimi sayesinde uluslararası toplulukta itibarı çok artmış olan Türkiye'yi, kendi yanlarına çekmek konusunda aralarında adeta bir yarışa girmişler; ancak, Türkiye, hiçbir blokun içinde yer almamayı yeğlemişti.

Türkiye, Atatürk ile başlayan ve İsmet İnönü ile süren dönemde, izlediği dirayetli ve akılcı dış politika sayesinde, tüm Büyük Devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa girmeye ikna etme çabalarına karşın, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalabilmeyi başarmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan yorgun ve bezgin olarak çıkmış bulunan Türk ulusu, bu ulusun ve devletin varlığının sürmesine adamış olan *İki Büyük İnsan* sayesinde, kendini bu büyük facianın ortasında bulmamış ve milyonlarca insanın canına mal olan bir savaşın yıkıntılarından uzak kalabilmişti.

Üzülerek söylemeliyim ki, ülkemize bir daha Atatürkler ve İnönüler gelmediler!

***

Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra iktidara gelen basiretsiz, dirayetsiz ve "önünü göremeyen" politikacılarımız ("devlet adamı" deyimini bilinçli olarak kullanmıyorum) yüzünden, ülkemizin dış politikası, ülke çıkarlarıyla bağdaşmayan yanlış adımların atılması sonucunda, "itibarsız" ve "onursuz" bir çizgi izleyerek, bugüne değin süregelmiştir.

Çağdaşlık, bilindiği gibi, Atatürkçü dış politikanın temel ilkelerinden biridir. Bu ilke çerçevesinde, Türkiye, yüzünü çağdaşlığa çevirecek ve çağdışı uygulamalardan kendini soyutlayacaktı. Çağdaşlık, Batı'ya öykünmek ya da Batı'nın izinde gitmek olarak algılanmamalıydı. Ancak, 1950'li yıllardan itibaren iktidara gelen hükümetler, "çağdaşlık" kavramından, ne yazık ki, Batılı devletlere mutlak itaatı ve onların hiçbir sözünden dışarı çıkmamayı anlamıştır! Bu bağlamda, Türk hükümetleri, *Avrupa Birliği*'nin, her ne pahasına olursa olsun, üyesi olmayı başlıca dış politika hedefleri olarak benimsemiş; bu uğurda, 1950'lerden itibaren Türk dış politikasının odak noktasını oluşturan ve "ulusal dava" olarak benimsenmiş olan "Kıbrıs" konusunda dahi ödünler verebilmeyi göze almıştır.[2]

Batı Bloku'nda yer alabilmek için, ödün üzerine ödün veren bir dış politikayla Türkiye, uluslararası toplumda layık olduğu yere gelememiş ve layık olduğu itibarı görememiştir.

Bugün ülkemiz, büyük ölçüde ABD ve AB üye ülkeleri tarafından yönetilir duruma gelmiştir. Dünyanın tek süper gücü konumunda olan ABD, bu konumundan yararlanarak, Ortadoğu ülkelerini kendi denetimi altına alabilmek için, *"Ilımlı İslam"* modelini benimsemekte ve bu modeli Türkiye'ye de benimsetmek istemektedir. "Ilımlı İslam" modeli, ülkemizin benimsemiş olduğu "laik Atatürkçü" modelin tam karşıtıdır, çünkü bu model, laik rejim yerine, din öğesini esas alan bir rejimi öngörmektedir.

Öte yandan, başta ABD olmak üzere, Avrupalı devletler *"küreselleşme"* olgusundan söz ederek, artık *"ulus-devlet"* olgusunun tarihe karıştığını ve dünya üzerindeki tüm devletlerin birbirlerine bağımlı olduklarını ileri sürmektedir. Batı'nın bu söylemden kastettiği, gerçekte, savunuculuğunu yaptığı "yeni emperyalizm" yoluyla, bizim gibi gelişme yolundaki ülkelere yutturmak istediği bir safsa-

2 2002 yılından itibaren Türkiye'yi yönetmekte olan *Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti*, Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin aleyhine unsurlar taşıyan Annan Planı'nı 2004 yılında kabul etmek gafletinde bulunmuştu.

tadan başka bir şey değildir. Bu söylem, gelişmekte olan ülkeleri, dünyanın tek süper gücü konumunda olan ABD'nin güdümü altına sokmayı amaçlayan bir taktikten ibarettir.

Bundan böyle iktidara gelecek olan Türk hükümetlerinin, Batılı devletlerin oyununa gelmemeleri; aynı Atatürk döneminde olduğu gibi, öncelikle, ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda iç ve dış politika hedeflerini saptamaları ve ülkemizi, "onurlu" bir diplomasi uygulayarak yönetmeleri gerekir.

Yineliyorum ve altını bir kez daha çiziyorum; *bugün bir yandan AB'nin, öte yandan da, ABD'nin kıskacı içinde kendini bulan ülkemizin, her zamankinden daha çok, Atatürkçü dış politika ilkelerini benimseyen ve bunları ödünsüz uygulayacak olan hükümetlere gereksinmesi vardır.* Kısa sürede bu gerçekleşemezse eğer, bağımsızlığını Atatürk'ün öncülüğünde mucizevî bir biçimde sağlamış olan "Çılgın Türkler"in, Batı'ya bağımlı bir halk haline gelmesi bir an meselesidir diye düşünüyorum!

FOTOĞRAFLAR

Atatürk Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919).

Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği Elçisi Aralov ve Azerbaycan Elçisi Abilov'la Afyon Çayı'nda (30 Mart 1922).

Büyük Taarruz öncesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Ilgın manevralarında (1 Nisan 1922).

11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'ni imzalayan temsilciler. Soldan sağa;
General Charpy (Fransa), General Harrington (İngiltere), İsmet (İnönü) Paşa, General Monbelli (İtalya).

Lozan Konferansı'nda Türk Temsilciler Kurulu
(1922-1923)

Lozan Konferansı'nda TBMM Hükümeti Başdelegesi Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa.

İsmet (İnönü) Paşa'dan önce Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Tengirşenk.

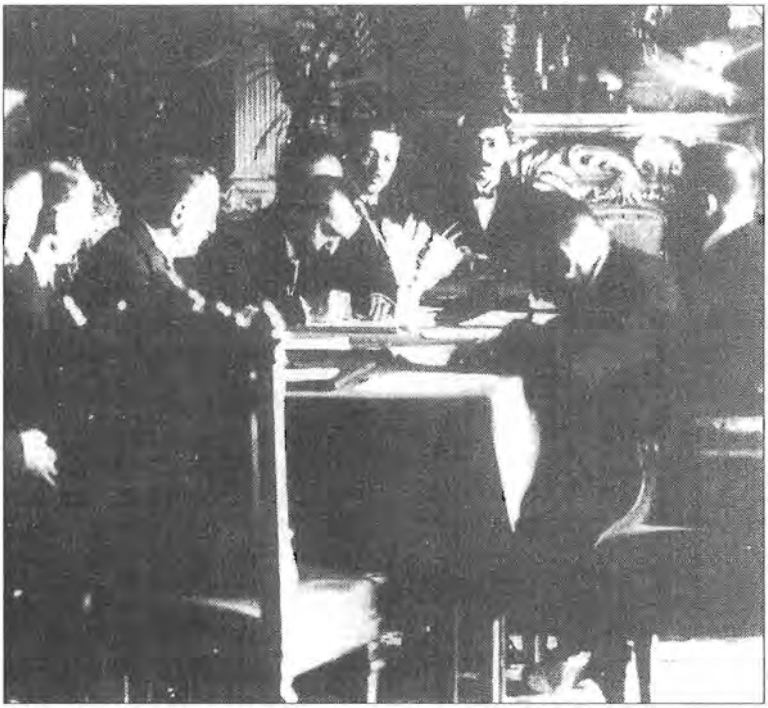
Lozan'da TBMM Hükümeti Delegesi Maliye Bakanı Hasan Saka.

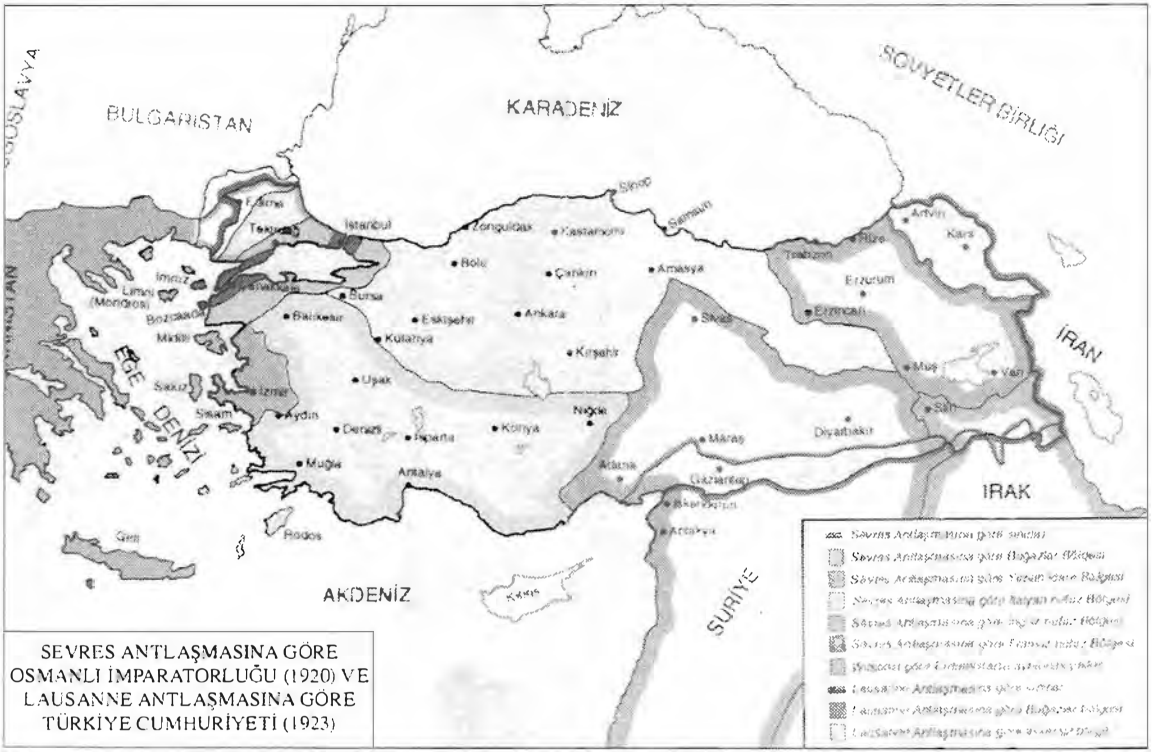
Lozan'da TBMM Hükümeti Delegesi Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur.

Karikatürist Théo'nun çizgileriyle Lozan'ın anlatımı:
İnönü, kılıç yerine zeytin dalı uzatıyor.

TBMM Hükümeti Başdelegesi, Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa,
Lozan Barış Antlaşması sözleşmelerinden birini imzalıyor.
(24 Temmuz 1923)

SEVRES ANTLAŞMASINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU (1920) VE LAUSANNE ANTLAŞMASINA GÖRE TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1923)

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz heyetinin Beau-Rivage Palace'ta düzenlediği çayda antlaşmayı imzalayan temsilciler ve bazı delegeler İsviçre Cumhurbaşkanıyla: Soldan sağa; Stancioff (Bulgar), Caclamanos (Yunanistan), M. İovonovitch (Sırp-Hırvat-Sloven), Gen. Pellé (Fransa), İ. İnönü (Türkiye), Scheurer (İsviçre Cumhurbaşkanı), Sir H. Rumbold (İngiltere), C. Dlamandy (Romanya), Marki C. Garroni (İtalya), K. Otchiai (Japonya).

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk ve ABD delegelerinden bir grubun hatıra fotoğrafı
Oturanlar, soldan sağa; Hasan Saka, İsmet (İnönü) Paşa, Joseph Grew, Dr. Rıza Nur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı
Mustafa Kemal Atatürk
(1923-1938).

Cumhuriyet'in ilanından sonra 30 Ekim 1923 günü hükümeti kurmakla görevlendirilen Başbakan İnönü, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'le (Kasım 1923).

Atatürk Portresi (1928)

Atatürk, Afganistan Kralı Amanullah Han'la Eşi Kraliçe Süreyya onuruna balolar, resepsiyonlar düzenlemişti. (Mayıs 1928)

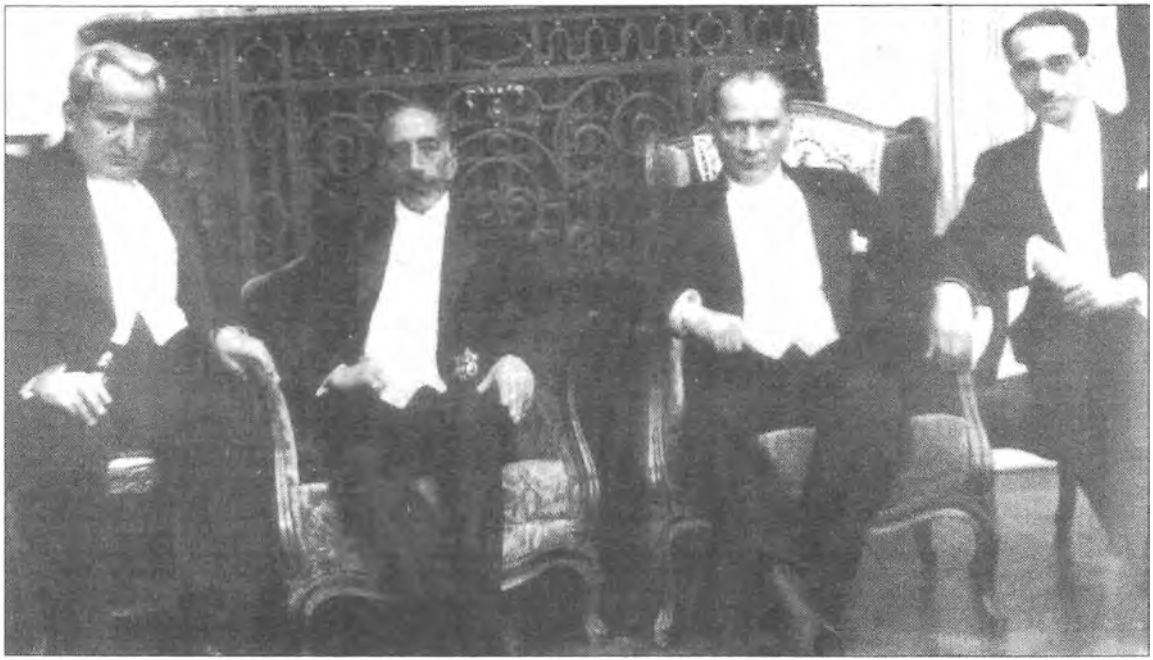
Atatürk, Cumhuriyet Bayramı'nda Yunanistan Başbakanı Venizelos ve Macaristan Başbakanı Bethlen ile (29 Ekim 1930)

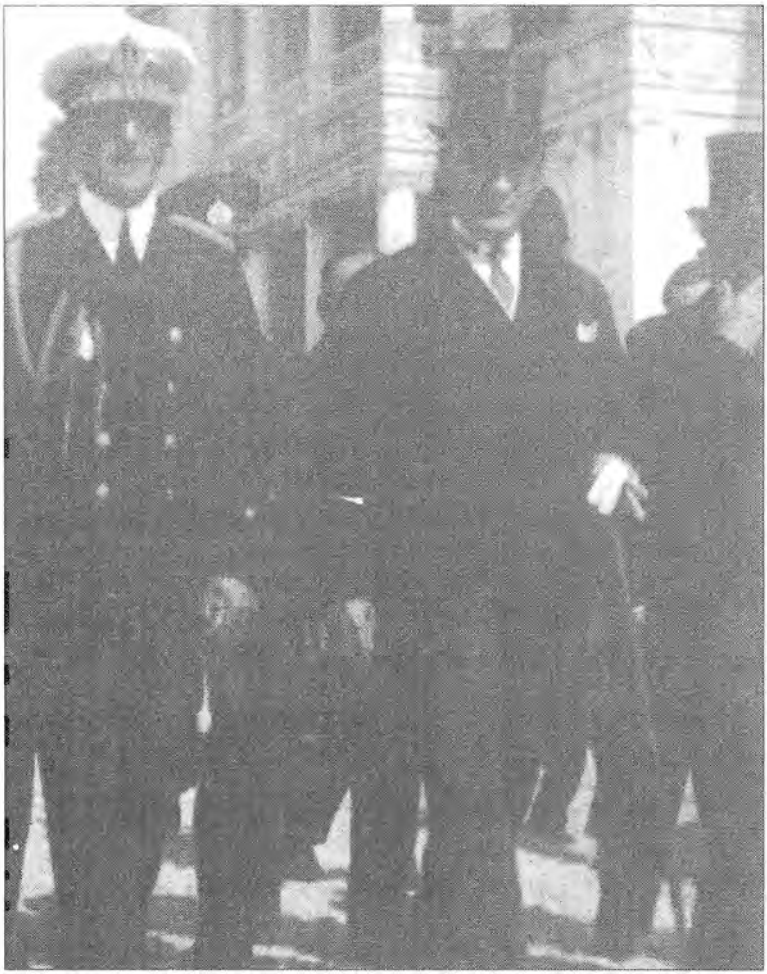
Atatürk, Japon Prensi Takamutsu ve Eşi onuruna Ankara Palas'ta verilen yemekte (13 Ocak 1931)

Atatürk, Irak Kralı Faysal'ı karşılarken (6 Temmuz 1931)

Atatürk, Irak Kralı Faysal'la Çankaya Köşkü'nde (6 Temmuz 1931).
Sol başta Yunus Nadi Abalıoğlu görülmektedir.

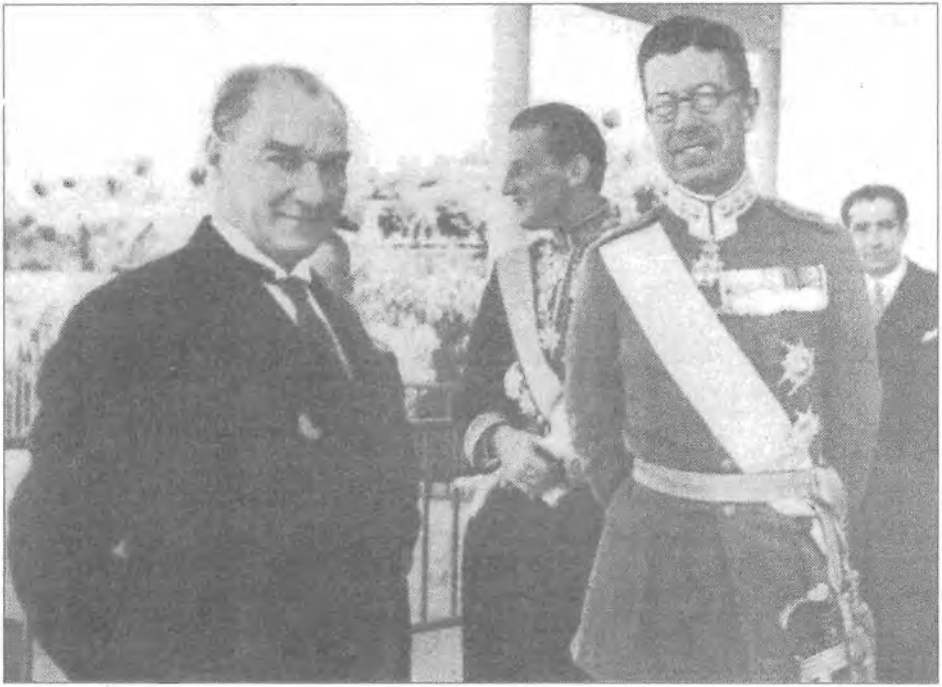
Atatürk, Yugoslavya Kralı Alexandre ile İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı önünde (4 Ekim 1933).

Gazi Mustafa Kemal, Ankara Hipodromu'nda Tevfik Rüştü Aras'la görüşürken (29 Ekim 1933).

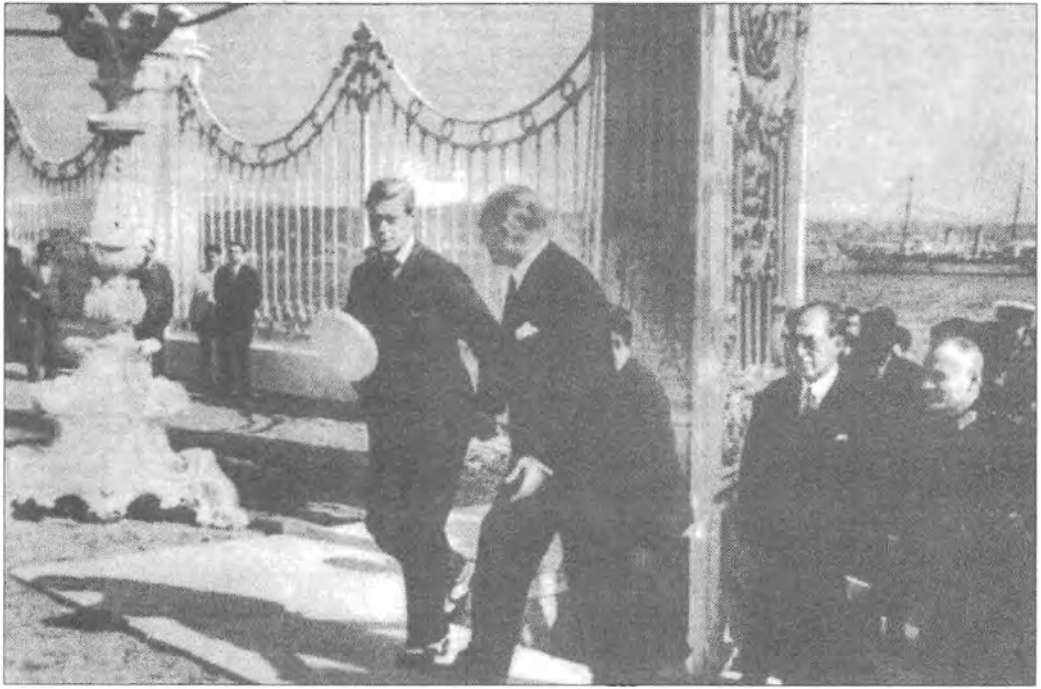
Atatürk, İran Şehinşahı Rıza Pehlevi ile Çankaya Köşkü'nde
(16 Haziran 1934)

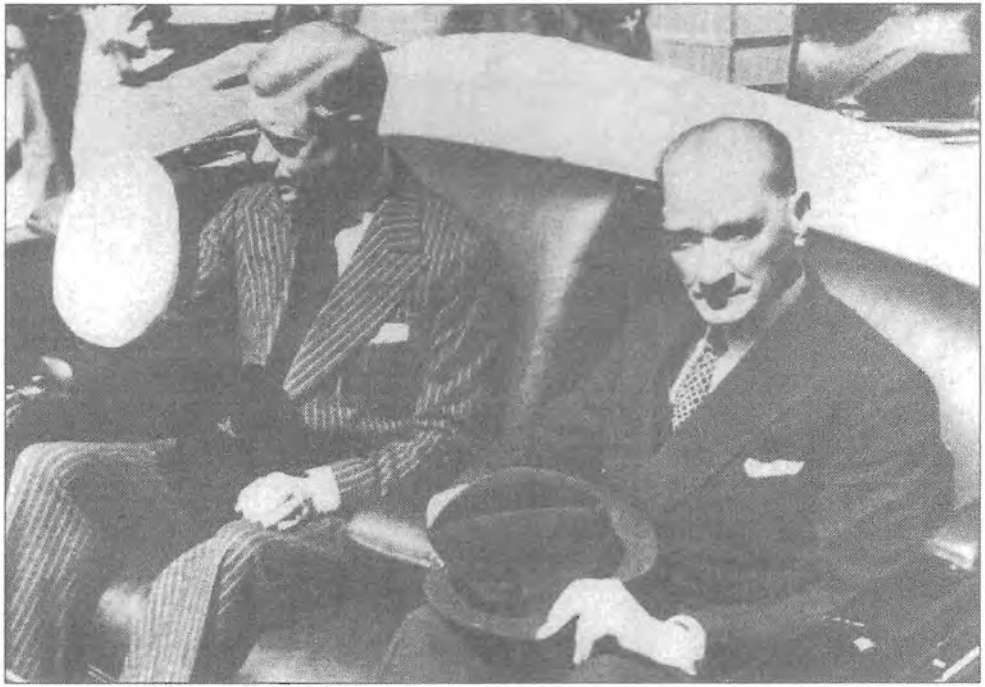
Atatürk, İsveç Veliahdı Güstav Adolf'la Çankaya'da (3 Ekim 1934)

Atatürk, İngiltere Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı rıhtımında karşılarken (4 Eylül 1936)

Atatürk, İngiltere Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı rıhtımında karşılarken (4 Eylül 1936)

Atatürk, İngiltere Kralı VIII. Edward'la İstanbul'da (4 Eylül 1936)

Atatürk, Ürdün Kralı Abdullah ile (6 Haziran 1937)

Atatürk, Ürdün Kralı Abdullah'la Ertuğrul yatında (6 Haziran 1937)

Atatürk, Romanya Genelkurmay Başkanı General Şikityu ile Çankaya'da (29 Ekim 1937)

KAYNAKÇA

Kitaplar

Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959.

Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi- Sa. 34a, Ankara, 1991.

Akarslan, Mediha, *Atatürk ve Türk Dış Politikası 1918-1938,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1984.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Aralof, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,* çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2003.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim,* Tan Basımevi, İstanbul, 1945.

Aras, Tevfik Rüştü, *Lozan'ın İzlerinde On Yıl,* Akşam Matbaası, İstanbul, 1935.

Armaoğlu, Fahir, *Siyasî Tarih, 1789-1960,* 3. baskı, SBF Yayınları, No. 362, Ankara, 1975.

Asım Us'un Hatıra Notları, 1930-1950, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966.

Atatürk, *Söylev (Nutuk),* II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.I (1919-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları No. 1, İstanbul, 1945.
Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası,* Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938.
Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları,* Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.
Cemil, M., *Lozan,* c.2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.
Davison, R.H., "Turkish Diplomacy from Mudros to Lozan", The Diplomats; 1919-1939, ed. Gordon A Craig and F. Gilbert, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1953.
Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, haz. Hâmid Aral.
Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, haz. Hâmid Aral, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1968.
Düstur, *Üçüncü Tertip,* c.14, Başvekâlet Neşriyat Müdüriyeti, Ankara, 1933.
Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 40, Ankara, 1980.
Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasî Tarih, 1919-1939,* Maarif Vekilliği, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1944.
Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
Gathorne-Hardy, G.M., *A Short History of International Affairs (1920-1939),* fourth edition, Oxford University Press, 1942.
İnönü, İsmet, *Hatıralar,* 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Özel Dizi: 21/2, Ankara, Kasım 1987.
İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, c.I (1919-1946), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları No. 2, İstanbul, 1946.
İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, 1. Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 56, Ankara, 1992.
Karacan, Ali Naci, *Lozan,* Latin Matbaası, İstanbul, 1971.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1991.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat,* Yeni Matbaa, İstanbul, 1955.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,* 2. baskı, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926,* A.Ü. SBF Yayınları, No. 412, Ankara, 1978.

Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* çev. Necdet Sander, 9. baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1984.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara, 1969.

Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları,* 3. baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Oral, Cavid, *Akdeniz Meselesi,* c.II, İstanbul, 1945.

Oran, Baskın, der., *Türk Dış Politikası,* c.I (1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Paker, Esat Cemal, *Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları,* Şirket-i Müretibiye Basımevi, İstanbul, 1952.

Ryan, Andrew, *The Last of the Dragomans,* London, 1951.

Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası,* derleyen: Melek Fırat, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Eylül 2000.

Sonyel, Salahi R., *Turkish Diplomacy, 1918-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement,* Sage Publications Ltd., London, 1975.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar,* c.II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,* Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.

Şimşir, Bilâl N., *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları,* c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi-Sa. 62, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Şimşir, Bilâl N., *Doğunun Kahramanı Atatürk,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Şimşir, Bilâl N., *Ermeni Meselesi, 1774-2005,* 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2005.

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),* c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, Sa. 15, Ankara, 1973.

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),* c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa. 15a, Ankara, 1975.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı,* c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 57 a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Tuncer, Hadiye-Tuncer, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler,* 2. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.

Tuncer, Hüner, *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi,* 4. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

Turan, İlhan, *İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

Türkdoğan, Berna, yay. haz., *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, basıma hazırlayan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Söylev,* c.I-II, 19. bası, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1990.

Vere-Hodge, E.R., *Turkish Foreign Policy; 1918-1948,* Ambilly-Annemasse, 1950.

Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Makaleler

Ataöv, Türkkaya, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı,* c.II, Ankara, 1961.

Bayur, Hikmet, "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Belleten,* c.20, sayı 80, Ekim 1956.

Bayülken, Ü. Haluk, "Dışişleri Bakanlığı'nda Reform", *Dış Politika,* c.3, sayı 2 (Haziran 1973).

Esmer, Ahmet Şükrü, "Türk Diplomasisi (1920-1955)", *Yeni Türkiye,* İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959.

Hurewitz, J.C., "Ottoman Diplomacy and the European State System", *The Middle East Journal,* Vol. 15, No. 2 (Spring 1961).

Kutay, Cemal Mithat, "Lozan", *Gaziler Dergisi,* No. 9 (54), Temmuz-Ağustos-Eylül 1995.

Kürkçüoğlu, Ömer, "70. Yılında Lozan Barış Antlaşması", *Görüş Dergisi,* No. 10, Temmuz 1993.

Şimşir, Bilâl N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", *Belleten,* c.XLV/1, sayı 177 (Ocak 1981).

Şimşir, Bilâl N., "75. Yılında Lozan", *İdarecinin Sesi,* No. 12 (70), Eylül/Ekim 1998.

Tamkoç, Metin, "Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi", *Dış Politika,* c.1, sayı 4 (Aralık 1971).

Tamkoç, Metin, "Savaşçı Diplomat İsmet İnönü", *Dış Politika,* c.3, sayı 4 (Aralık 1973).

Taray, Cemal Hüsnü, "Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* No. 34, Ağustos 1970.

Ülman, Halûk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No. 23 (3), Eylül 1968.

YAŞAMÖYKÜSÜ

Hüner Tuncer, 1968 yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin "Uluslararası İlişkiler Bölümü"nden mezun oldu.

1971-1975 yıllarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası İlişkiler" Kürsüsü'nde asistanlık görevi yaptı.

1975-1977 yıllarında, Viyana Diplomasi Akademisi'nde yüksek lisans öğrenimi gördü.

1979 yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden "Uluslararası İlişkiler" dalında "doktora" derecesini aldı.

1977-1997 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat olarak görev yaptı. Yurtdışında görev yaptığı yerler şunlardır: Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği.

1997 yılında Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı'na atandı ve 1998'te bu görevden emekliye ayrıldı.

Kasım 1998'de, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği "Doçentlik" sınavının sonucunda, "Siyasî Tarih Doçenti" unvanını aldı.

1998-1999 yıllarında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarı-zamanlı öğretim üyeliği yaptı.

1999-2003 yıllarında, Ankara Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği görevinde bulundu.

2003-2007 yıllarında, ODTÜ Tarih Bölümü'nde yarı-zamanlı öğretim üyeliği yaptı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'in yayınlanmış olan kitaplarının isimleri şunlardır:

1- *Eski ve Yeni Diplomasi,* 4. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005;

2- *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848),* Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996;

3- *Irkçılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997;

4- *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler,* 2. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998;

5- *Çözemediklerimiz,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000;

6- *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri,* Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000;

7- *İdealler Kuşağı'ndan bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002;

8- *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler, 1853-1878,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.

9- *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

10- *Küresel Diplomasi,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

11- *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

12- *Bir Kadın Diplomatın Anıları,* Logos Yayınları, İstanbul, 2007.

Doç. Dr. Tuncer'in, kitaplarının yanı sıra, 50'nin üzerinde makalesi, çeşitli bilimsel dergilerde yayınlanmıştır.

Hüner Tuncer

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA

Bu kitabımda, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla, savaş alanından sonra diplomasi alanında da, başını dik tutan ve kendi ayakları üzerinde durabilen Türkiye Cumhuriyeti'nin, gelişmiş Batı dünyası karşısında kazandığı büyük zaferi, özellikle genç kuşaklara anlatmak istedim.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politikası, Osmanlı Devleti'nin dış politikasından tümüyle ayrı ilkeler üzerine oturtulmuş ve bu dış politikayı yürütecek olan diplomatlar da, "Osmanlı zihniyeti"ne sahip olmayan kişiler arasından yine bizzat Atatürk tarafından seçilmişti. Başka bir deyimle, yeni Türk Devleti'nin diplomatları, Osmanlı diplomatları gibi Avrupa devlet adamlarının karşısına "boynu bükük" olarak çıkmayacak, onların her dediğine "evet" demeyecek ve onların her isteğine boyun eğmeyecekti. Bu, Atatürk'ün diplomasisinde öngördüğü en temel ilke olmuştu.

Mucizevî bir dönem olarak nitelendirdiğim bu olağanüstü dönemin dış politikasını ve diplomasisini yazarken, yüzümde hep bir gülümseme, gözlerimde bir ışıltı, yüreğimde de Atatürk'e büyük bir sevgi ve minnet duygusu vardı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

ISBN 978-975-343-520-8

KAYNAK YAYINLARI